

ŽUPANJSKI ZBORNIK

MATICA HRVATSKA
ŽUPANJA 1971

Posmatro: Nija Lovic, - Zupany's

ŽUPANJSKI ZBORNIK

KNJIŽEVNOST
POVIJEST
DRUŠTVO

3

Ž u p a n j a
1971

Izdavač:
MATICA HRVATSKA — ŽUPANJA

Uredio redakcijski odbor:
Prof. IVO BAOTIĆ, ing. JOSIP GURKA, KRUNOSLAV TKALAC

Glavni i odgovorni urednik:
KRUNOSLAV TKALAC

GRADSKA KNJIŽNICA ŽUPANJA	
Inv. br.:	77 703
Sign.:	771

Slika na koricama:
Seljačka djevojka iz Sikirevaca (foto Dabac)

Selo Gunja u daljoj i bližoj prošlosti

Po predaji naziv sela Gunja sazdan je u priči da su se prvi naseljenici zaustavili kod jedne gunje na nekoj gredi. U stvari poznato je da je taj naziv u našoj zemlji raširen, jer postoji još jedna Gunja u bivšem kotaru Foča, te nadalje u azbukovačkom kraju, a s korijenom riječi »gunja« i u raznim oblicima u nastavku ili deminutivu, postoji još deset sela. Postanak naziva se mora tražiti pored ploda vočke i u nazivu predmeta narodnog odijevanja. Npr. gunj ili gunja je seoski muški gornji sukneni haljetak, obično s rukavima, dugačak do koljena ili nešto kraći.¹ U Srijemu su nosili gunj samo bogati ljudi i to u svečanim zgodama. Gunj kao haljetak duže se održao u upotrebi i u nazivu u dinarskim nego u panonskim krajevima. Naši ljudi iz Hrvatskog Zagorja izgovarali su »Gunja«, a Česi »Gune«, dok Nijemci i Mađari »Guna«. Srednjovjekovni oblici pisanja jesu »Gwnya« i »Gwnya«.

Hatar sela Gunje mogao bi se staviti u okvire paralelograma, te ima pravac pružanja istok-zapad. Najduža stranica je sjeveroistočna. Ona je suha, dok se južna granica naslanja na rijeku Savu. Sjeveroistočna granica graniči s hatarom sela Đurići, a jugoistočna je nešto manja. Ona graniči s hatarom sela Račinovaca. Na oblik hatara Gunje utjecala je rijeka Sava, koja je i glavni čimbenik u stvaranju reljefa. U historijsko doba česte poplave Save stvarale su i produbljivale mnoge odlivne tokove-struge. Tako su nastajala povišena zemljišta, »grede«, i niža koja se za niskog vodostaja pretvaraju u bare. Grede i bare imaju pravac pružanja istok-zapad, kao i Sava. U bare je za vrijeme visokog vodostaja ulazila voda od istoka. Kada je Sava bila u opadanjju, voda se vraćala prema zapadu kao tzv. »uspor«. To je bilo zbog toga što je nasip za vrijeme Vojne granice podignut samo do Rajeva-sela, a Gunja je ostala nezaštićena. U prošlosti su zbog toga bile česte poplave sela i hatara Gunje. Grede se smjenjuju s barama od sjevera prema jugu do Save. Npr. greda Ključ — bara Slotine; greda Lilačno — bara Lilačno; greda Bjeloševci — bare Mlačica i Lačanac; greda Kućišta — bara Orlič i Velika Kalinjača; Korljeva-greda — bara Sklopitovo i Mala Kalinjača; greda Lazovi — bara Klarina noga. U cijelom hataru ima 65 hidronima kao naziva za bare i vodotoke, a 41 za obradivo zemljište tj. grede ili poteze. Smjenjivanje greda i bara održava se u paralelizmu toponima i hidronima. Npr. toponim Đakuše s hidronimom Đakuša; Pakače — Pakača; Konjuša — Konjuša; Lilačno — Lilačno; Brestovo — Brestovo.

Toponimi iskazuju u nazivima neke značajke zemljišta. Npr. Čisto — neka čistina bez viših trava; Zajednice — zajedničko zemljište sela; Topolovac — gdje su zbog bliže podzemne vode rasle topole; Bresto-vo i Rast — zemljište gdje dobro uspijevaju brijest i hrast, Konjuša — na kojoj su se konji napasali u većem broju. Savske livade se pružaju pored Save na nižem zemljištu, na većem prostoru hatara. Kobljebe se nalaze na zapadu blizu sela, s karakterističnim nazivom za slavonske stanove — male salaše. Bösendorfer dovodi toponim Mašanj u vezu sa srednjovjekovnim Alšanom. Ovo nije znanstveno utvrđeno. Mašanj je nepodesan za stanovanje zbog velike blizine Save i male zemljišne povišenosti. Toponim Bjeloševci dovodi predaja u vezu s banom Bjelošem. Rastoka je čest naziv za mjesta gdje se putevi razilaze na više strana. Šumanovci je toponim u hataru za šumu i potez. Postoji selo Šumanovac, bivši kotar Šavnik, i Šumanovci kod Sl. Požege. Vrbovi označavaju nisko zemljište, pogodno za rast vrba, tu je Crni-vrb i Trnasti-vrb. Guvna su istočno od sela. Na njima su se vršile žitarice i ostavljala slama. Ovo je bilo naročito dobro da bi se drvene kuće sačuvale od požara. Sjenokosi označavaju tlo s travnom vegetacijom, koja se košenjem ostavljala u sijeno. Kozljeva-greda u drugom dijelu naziva označava povišeno tlo, karakteristično za slavonsku Posavinu. Lazovi označavaju zemljište, koje je vrlo davno bilo pod šumama. Livadiće u svom nazivu otkrivaju zemljišne prostore, niže nadmorske visine. Kutovi, to su manje zemljišne površine između šuma. Nastala su komasacijom. Na bivša staništa razbijenog tipa upućuju nas toponimi: Kućine, Kućišta, Selišće i Stara-Gunja. Selišća ima dva. Prvo je na zapadu od sredine Mašanja prema Savi, a drugo jugoistočno od današnje Gunje, na donjoj ivici granice sjeveroistočne stranice hatara. Kućišta su istočno od današnje Gunje, na granici hatara sela Đurići. Kućine su južnije od Kućišta. Selišta su na jugoistoku. Stara-Gunja je na jugoistoku, na granici prema hataru sela Račinovaca. Nalazila se na jednoj gredi. Sjeverno od grede Stara-Gunja, prostirala se bara Sefinjača i Babina-vruča, a na jugu je bila bara Dugo, jedna greda, bara pa — greda Jaranovača, bara Kraplja, greda, pa Sava. Dakle, stara Gunja bila je smještena na četiri grede. Trebalo im je dosta prostora jer su, kako smo naglasili, bila razbacanog tipa. Takva sela imala su po nekoliko kuća, kao današnji zaseoci, a zatečena su u 18. st. Postojala su do saseljavanja sedamdesetih godina.

U hataru prevladavaju hidronimi kao nazivi bara, dva vodotoka, a na granici rijeka Sava. Od sjevera prema jugu pruža se vodotok Stružno, koji je odvodio suvišnu vodu u Savu. U donjem toku, od lijeve obale istočno, nastao je toponim Strugovi. U našoj zemlji je ovaj hidronim veoma raširen, te ga ima 13—15. Podizanjem nasipa, bare i vodotoci gube prirodnu vezu sa Savom, te nemaju više toliko vode, ribe, niti pijavica. Hidronimi su veoma različiti i karakteristični, npr. Glibno, Jelas, Ribno, Mlačica, Sekina-mlačica, Duboka-mlačica, Stružno itd. Mlaka je bara, a Stružno dolazi od strug tj. vodotok.²

Gunja se prvi put spominje kao posjed Alšana 1428 i 1464 godine. Alšan je bio franjevački samostan. Njegovo podizanje dozvoljeno je 1372. Izgleda da je bio dovršen 1376 god. U području od Županje do istočnog Srijema raširilo se bogumilstvo koje je došlo s izbjeglicama

iz Bosne. Franjevci su imali zadatak da preobraćaju bogomile. U srednjem vijeku Alšan je bio i zemljišni posjed, te je mijenjao gospodare. Npr., u 14. st. bili su Sente-Magoči s nadimkom Alšanski. U 15. st. vlasnici su Talovci koji ga prodaju Morovićima.³

Za vrijeme turske vladavine Gunja ima čisto hrvatsko stanovništvo koje je bilo starosjedilačko. Poslije izгона Turaka iz Slavonije zatečeno je nešto starinaca. Iz Bosne je doseljeno desetak hrvatskih rodova, koji su donijeli ikavskojekavski govor. Nosioci jekavštine su Hercegovci doseljeni u Bosnu gdje su ih starosjedioci zvali »Hrvaćani«.

Seljačka djevojka iz Babine Grede (foto Tošo Dabac)

Ti sporadični Bunjevci slili su se sa Šokcima koji su bili većina stanovnika. U Gunji ima nešto i ekavskog govora, koji je donešen početkom 19. st. vrlo malim seobama. Konačno, u ovo naselje dolaze Ličani i Gorani.⁴

U Gunju su doseljeni slijedeći rodovi iz Bosne i Hercegovine:
Rod Doknjaš doselio je iz sela Dokanj kod Tuzle i po njemu primio prezime.

Rod Lukić porijeklom je iz sela Bistrice kod Jajca i Bijeljine.

Rod Mazalović porijeklom je iz sela Poduma kod Livna.

Rod Azapović sigurno je porijeklom iz Bosne. Prezime je nastalo od naziva »Azap« i slaviziranim nastavkom — vić. Za vrijeme turske vladavine Azapi su poseban rod vojske u mornarici i pješačtvu. Osim toga držali su stražu u utvrđenim gradovima, kulama i mostovima.

Rod Nikolića naročito je velik. Hercegovačkog je porijekla. Seoba ih upućuje prema Bosni i Slavoniji. Biološko porijeklo im je bunjevačko, ali su se slili sa Šokcima. U Hercegovini su iz sela Kruševići, jugozapadno od Mostara. Dalje sele u Bosnu u slijedeća mjesta: Vakuf, Kreševo, Lepenica, Sebežić kod Fojnice, Batkovci, Volar i Ivanjska između Banja Luke i Prijedora, Matošević kod Ivanjske, Bilopolje kod Kr. Sutjeske, Lupoglav kod Žepča, Živinice kod Tuzle i Trgovi južno od Brčkog. Druga grana Nikolića doselila je iz Dalmacije od Imotskog na Kuprešku visoravan u selo Rastičevo. Tu su dobili nadimak »Kauri«, jer su doselili iz kaurске zemlje za vrijeme Turaka. Za vrijeme Drugog svjetskog rata iselilo se do dvadesetak obitelji u Slavoniju, Evropu i ostali svijet.⁵

Rod Ružičić porijeklom je iz sela Gomionice kod St. Majdana.

Rod Stojanović porijeklom je iz Bistrice kod Bos. Gradiške i Brčkog.

Rod Šimić po predaji porijeklom je iz Gruda u Hercegovini. To su isto Bunjevci koji su se slili sa Šokcima. Bio je glasoviti hajduk Šimić. Naselili su se na Kupreškoj visoravni u selima Jurići, Malovan i Suhovo, a bilo ih je, konačno, i u selu Lipinci kod Kralj. Sutjeske.

Rod Šokčević porijeklom je iz Vareša. Spuštali su se prema Savi, te naselili sela Strepći i Bos. Svilaj.

Rod Taradžić porijeklom je iz sela Zrnotina kod Sarajeva.

Rod Vareševac, mogao je doseliti iz Vareša. Inače u 18. st. bilo je i Varešlić-a u Tuzli, Husinom i Drijenči pod sjev. padinama planine Majevice.

Rod Vrgoč postoji još u Požeškim Sesvetama u Slavoniji. (Iz toga roda je Antun, rođen u Gunji 1881 godine. Gimnaziju je svršio u Vinkovcima, a studirao je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, gdje je kasnije djelovao kao redoviti profesor. Bio je na daljnjem školovanju u Grazu 1904, a postaje doktor filozofije 1910. Od 1912—1914. je na posebnom školovanju u Bernu. Za prvog svjetskog rata proveo je u zarobljeništvu i tuđem svijetu sedam godina. Napisao je svoje ratne uspomene u tri knjige. Pisao je mnoge stručne znanstvene radove o ljekovitim biljkama, pa čak i pijavicama u našim i stranim časopisima).⁶

U slijedećim odjeljcima prikazat ćemo razvoj škole, općine, crkvenih i ostalih prilika u ovome selu.

Seoska škola u Gunji osnovana je 21. prosinca 1830. Nastavu je održavao jedan učitelj, posebno za mušku i posebno za žensku djecu. Školovanje je trajalo dvije pa i tri godine. Djeca su polazila školu s

navršenom osmom i devetom godinom. Nastava je bila na hrvatskom jeziku i to: vjeronauk, čitanje, pisanje i četini vrste prostoga računstva. Djevojčice su polazile samo ovu seosku školu. Dječaci iz imućnijih kuća nastavili bi trivijalnu školu u Drenovcima. Tu je nastava bila na njemačkom jeziku, pa im je dobro došlo to stečeno znanje. Učitelji trivijalnih škola bili su c. kr. činovnici s boljom plaćom i mirovinom. Seosku školu u Gunji izdržavalo je selo, koje je od njezinog osnutka pa do 1871 imalo izdatak od 48 do 300 fornti godišnje. Novac se skupljao u obliku poreza po kompanijskim organima i stavljao u seosku blagajnu. Upravu i nadzor nad tom blagajnom imalo je kompanijsko zapovjedništvo u Drenovoima preko svoga predstavnika-zapovjednika štacije u Gunji. Ključ blagajne imao je starješina sela. Ovu školu polazila su samo djeca iz Gunje.

Stručna naobrazba učitelja bila je veoma oskudna. Za općinske učitelje bili su postavljani najčešće orkveni pjevači, zvonari i isluženi podčasnici, koji su tek nešto znali čitati i pisati. Da se to stanje poboljša, ustrojen je u Vinkovcima pedagoški tečaj za učitelje i učiteljske pomoćnike. Pokusno je održan u jesenskim školskim praznicima, te je ličio na produžene obrazovne tečajeve.

Za upravu školstva u pedagoško-didaktičkom pravcu postavljani su školski ravnatelji. Za Brodsku pukovniju bilo im je sjedište u Vinkovoima. Pod ovom upravom bila je i škola u Gunji. God. 1868. ukinuto je mjesto ravnatelja i svaka pukovnija dobila je nadučitelja za školskog nadzornika. Novim školskim zakonom od 1871 imenovani su tzv. školski savjetnici za pučke i srednje škole.

Prvi koji je na školi u Gunji primio školničku službu bio je Stjepan Marković. Doselio se u Gunju s roditeljima. Zakupili su zemlje i kuću broj 29. Kako je spomenuti znao nešto čitati, pisati i računati, ponudi mu općina učiteljsku službu uz mjesečnu plaću od tri forinta. Kasnije je povišicom, imao šest foninti. Službovao je od 1830 do 1850 godine. Imao je 30 učenika i 30—35 učenica. Nastavu je vršio iz čitanja, pisanja i računanja. Izvrsni učenici morali su — na pritisak kompanije — polaziti trivijalnu školu u Drenovcima. Roditelji bi im osigurali stan, hranu i sve školske potreštine. Bilo je roditelja koji su i dobrovoljno slali djecu u tu školu. Kad bi završili trivijalnu školu, tada su neki morali polaziti kompanijsku pisarnu, a neki su bili odaslati »pod moraš« u četverorazrednu glavnu školu u Vinkovce. Ovaj naglašavani »mora« koji se nekoliko puta ponavlja karakterističan je za vojno-feudalno društvo.

Zgrada gunjanske škole bila je posve stara i pokrivena šindrom, a za nastavu nepodesna. U razredu je bilo dvanaest prosto otesanih klupa od hrastovine, jedan prosti stol, stolac i omalena školska ploča. God. 1847 podigne općina drugu školsku zgradu, preko puta crkve. Bila je spojena sa zgradom općinske straže. Imala je omalen razred i učiteljski stan od sobe i kuhinje.

Novi učitelj postavljen je 1850 u osobi Adama Šokčevića, rodom iz Kupine, južno od Donjih Andrijevača. Bio je graničar-vojn timer i postigao čin desetnika. Poslije odsluženog vojništva postane učitelj u Raje-

vom selu, te nakon pet godina dođe u Gunju. Naročitu naobrazbu nije imao, osim tromjesečnog učiteljskog tečaja. Mjesečna plaća bila je 16 forinti, a u naravi šest hvati drva, stan i vrt. Školu je polazilo 50—70 učenika obojega spola. Školovanje je trajalo četiri godine. Učiteljevao je do konca kolovoza 1869. Prvog studenog nastupio je Ivan Bušić, rođen u Županji 1844. Svršio je u rodnom mjestu njemačku seosku školu, koja je bila jednaka trivijalki, a 1857 i 1858 četvrti razred glavne škole u Vinkovcima, te tromjesečni učiteljski tečaj. God. 1867 i 1868 bio je o svom trošku na c. kr. učiteljskoj školi u Petrinji. Plaća mu je bila 16 forinti. Gunjanski općinari dodijele mu još dva forinta, jer je dječacima predavao i njemački jezik.

Škola je tada imala dvanaest čamovih klupa, prosto izrađenih, jedan stari hrastovi stol, stolac, školsku ploču i stjeno-početnicu. Kompanija u Drenovcima utjecala je na općinu da dade napraviti još jednu školsku ploču i ormar za spise. No, to je bilo tek 1870 godine.

Ljudi nisu rado primali učiteljsku službu na području Vojne granice zbog stege i vojničke vladavine uopće. U vezi s tim od 1853 ustanovili su znatnu potporu mladima koji bi se posvetili učiteljskom pozivu. Isti se moraju obavezati da će najmanje deset godina služiti na istom području. Da bi se poboljšalo školstvo u Granici, izdana je 1867 zakonska osnova o pučkom školstvu. Godine 1871 dobila je vladarsko odobrenje, te je postala zakon sa službenim nazivom: »Školski propisi o pučkom školstvu u vojničkoj Krajini«. Tim zakonom ustrojeno je i mjesno školsko vijeće već 1872, predviđeno s predsjednikom, katehetom, dva učitelja i dva zastupnika. Kasnije se to zvalo školski odbor. Npr. 1890 sačinjavao ga je Rok Vareševac predsjednik, N. Crvenković vjeroučitelj, H. Barkač perovođa i učitelj, te školski odbornici, Marko Margić i Stevo Vlajković. Zamjenik je bio Mata Bogutovac.

Stara školska zgrada bila je skoro trula i u ruševnom stanju. Uvidjevši to, općinari su dali poticaj za izgradnju nove. Spomena je vrijedan gostioničar Stevo Vlajković, koji od šumskih službenika moli pomoć, da za pečenje opeke dozvole besplatno drvo iz okolnjih šuma. To je bilo odobreno, te je ispečeno 60.000 opeke u Rajevu selu. God. 1878 počela se graditi nova školska zgrada do crkve. Zgrada je dovršena 1879 u jesen. Poduzetnik je Josip Kovač iz Kečkemeta u Mađarskoj, koji je bio vješt u svom pozivu. Kad se zgrada dovršila stajala je 3.000 forinti gotovog novca, osim građevnog materijala. Brodska imovna općina pomogla je s 400 forinti u gotovom. Dne 6. prosinca 1879 prenijet je iz stare škole sav namještaj i od tada počima nastava u novoj zgradi.

Dne 18. travnja 1880 počastio je svojom posjetom selo i školu posljednji zapovjedajući odumiruće Vojne granice, armijski general baron Franjo Filipović. Prispio je u šest sati u jutro s mnogo časnika iz Rajeva sela. Topovi su grurali, zvona zvonila, a učenici s učiteljem dočekali su ga u školi. Ovo je službeni oproštaj Vojne granice s našim narodom u slavonskoj Posavini. Njeno prelazno doba bilo je od 1873 do 1881 godine. Tako je ovo područje od 1. siječnja 1882 prešlo i u školskom pogledu pod nadležnost Hrvatske zemaljske vlade u Zagrebu, odjela za bogoštovlje i nastavu.

Imenovanjem Hrv. zemalj. vlade od 18. rujna 1900 dozvoljena je zamjena službovnih mjesta pravome učitelju u Gunji Luki Filipoviću i privremenom učitelju u Novim Mikanovcima Adolfu Škrleu.

God. 1904 premješten je po kazni o vlastitom trošku u Gunju učitelj Petar Keršner. O sebi doslovno kaže: »Pitat će možda tkogod, pa što si meštre skrivio, a tebi odgovaram: vršio sam svoju dužnost«. God. 1907 isto o sebi doslovno piše: »Čudnovato da mi je narav slutila da u tom stališu neću sreće imati, prem sam radio neumorno. Među narodom uvijek obljubljen i štovan, dok su mi kaputaši i službeno i neslužbeno nogu podmitali, gdje god im se samo i najmanja prilika pružila. Tom je valjda kriva moja otvorena ćud. Nakon raznih globa, opomena, premještaja, progona i nepriznanja moga rada bio sam član odbora štedionice u Nijemcima, ali direktor je neznano pobjegao. Sada su opet i sve odbornike teretili za to. Naredba je već u kreposti da se moram dijeliti od ove škole i ovoga naroda pa svaki dan očekujem kamo! Za sebe dalje kaže: »Vječni žid u stalištu učiteljskom«. To znači vječiti putnik, jer svake godine ga premještaju. Propovijedao je istinu, ne obazirući se na one narodne uzrečice: »tko istinu gudi, guda lom ga po prstima biju, ili: tko se drži pravice, taj ne muze kravice«! Ovo je točno, ali i prolazno, samo treba imati moralne snage i izdržati.

Na školi je dalje kratko službovao Adolfo Pisar, rodom iz Županje. Otac mu je bio najprije radnik u tvornici tanina, a poslije trgovac u Županji.

Njega je naslijedio Mato Jelić koji je imenovan 24. listopada 1907. Nakon nekoliko godina mijenjao se s učiteljem u Brckovljanu — Josipom Goldašićem. Isti je prvo bio u Račinovcima, pa je zbog kleveta i denuncijacija neprijatelja premješten u Brckovljan, bivši kotar Dugo-selo. Ovako se opet vraća u svoju Slavoniju.

Hrvatska zemaljska vlada u Zagrebu dozvolila je na temelju zaključka školskog odbora u Gunji od 16. VIII 1909, te odluke općinskog zastupstva u smislu § 18 školskog zakona, da se jednorazredna niža opća pučka škola u Gunji proširi na dvorazrednu. S tim u vezi je potrebno da se ustroji jedno učiteljsko mjesto za učiteljicu rimokatoličke vjeroispovijesti s temeljnom plaćom od 800 kruna, besplatnim stanom u naravi, ili stanarinom od 200 kruna, te ostalim s tim zvanjem skopčanim dohocima. Tako je 29. listopada 1909 imenovana učiteljica Slavka Krbavac.

Za učitelja dolazi 5. VIII 1911 Ivan Filakovac. U svome učiteljevanju mnogo je toga propatio počev od tadašnjih oblasti, pa do posljednjeg čovjeka. Dobacivane je klipove svojim »dobrotvorima« pod vrat podvezao, kako on veli, a ostao je pošten i ustrajan u radu za svoj narod. Ovaj učitelj, uza sve to, dospio je da se u svoje slobodno vrijeme, bavi i književnošću. Tako je društvo sv. Jeronima tiskalo njegovu knjigu: »Naši svakdašnji grijesi«, a u Zborniku Jugoslavenske akademije objavljene su mu »Crtice iz narodnog života«. Pisao je razne rasprave u školskim časopisima. Dva sina su svršila visoke škole njegovim izdržavanjem. »I to je dokaz da im otac nije mnogo pio. Ta dabogme uči-

telju može svatko, svagda i u svako doba prišiti, ali deder mu toga što otšije!

Sve ovo navedeno odnosi se na doba kada je učitelj bio crkveni pjevač, zvonar, obrtnik, prosti graničar i isluženi podčasnik. Još u trećem deceniju 19. st. morao je vršiti i noćnu stražu s prostim graničarima u selu. Dakle, bio je neškolovan pripadnik potčinjene klase, te ponižavan i kažnjavao od vladajućih. Vrijeme je prolazilo, učitelj je postao školovan čovjek, a isto tako nestalo je i vojno-feudalne vlasti. U kapitalističkom društvu ostao je taj prokazani čovjek, službenik i nadalje kažnjen i prezren jer vrši dužnost pedagoga. Općinari su uživali ako mogu učitelju prirediti neugodnosti, a to su mogli, jer su im plaću isplaćivali. Tek oko god. 1925 postali su učitelji državni činovnici, a time i materijalno neovisni od općinara. Međutim, bili su i dalje žrtve svoje malograđanske sredine. Naziv »učo« vrieda dostojanstvo čovjeka, jer imenuje čovjeka skraćenim izrazom. Prema tome, bio je umanjena vrijednost čovjeka po ugledu i svime onim što iz toga proizlazi. Klasna razlika isključivala ga je iz društva u kojem je morao da živi i djeluje kao prosvjetitelj. U duhovnom pogledu bio je to život usamljenika, modernog Robinzona, usred mnoštva u kojem je opstojao. Ulazeći u novo društvo, učitelj se doškolovala, jer ne priznaju učiteljsku školu, te tako postaje nastavnik. Klasno je ravan sa svim građanima, ali slabija materijalna stimulacija sprečava da se potpuno ispravi ono što su stoljeća u negaciji nagomilala.

U vojno-upravnom pogledu Gunja je pripadala 12. kompaniji u Drenovcima za vrijeme Vojne granice. U selu je bio zapovjednik »stacije«, poručnik. U političko-upravnoj nadležnosti Gunja je podpadala pod općinu Račinovci. Selo je pred općinskim vlastima i pred ostalom vlašću zastupao seoski starješina. U Gunji su, npr., 1847 bili seoske starješine Martin Mazalović, pa Mata Mazalović; 1878 Marko Margić i 1879 Kuzman Doknjaš.

Naselja su sedamdesetih godina 18. st. saseljena na današnje mjesto, nešto sjevernije od starih. Time nije riješeno pitanje ugroženosti od poplava rijeke Save. Udovoljeno je samo traženju vlasti da je selo na okupu, da bi se njime lakše rukovalo za potrebe strukture vojno-feudalnog društva i gospodarstva. God. 1880 Gunja broji 83 kuće s 570 žitelja. Znatnije zgrade u selu su tada bile crkva usred sela s tri zvona, i novosagrađena škola pored same crkve. Također i kuća br. 41 roda Šokčević sagrađena na polukat. Nadalje postoji trgovina i jedna gostionica vlasništvo Steve Vljakovića. Tada je Gunja imala osam obrtnika raznih struka, ostalo stanovništvo bavilo se poljoprivredom.⁸

God. 1881 dolazi do potpunog razvojačenja. Od dijela bivše brodske graničarske pukovnije oblikuje se kotar županjski od Sikirevaca do Jamine, uključujući i općinu Račinovci s Gunjom. Kotar županjski potpada pod županiju srijemsku koja dobiva deset kotareva sa sjedištem u Vukovaru.

Stanje cesta se popravlja, te je 1887 izrađen na relaciji postojeće ceste Otok-Vrbanja-Drenovci-Gunja odvojak prvo do Save 4,2 km, i kasnije još 12,2 km nove ceste. Za dovršenje tehničkih pregradnji i projektiranja kao i za prokopavanje kanala za odvodnju nizina kod Raje-

va-sela, Vrbanje Gunje, Račinovaca i Jamine, odobren je proračun 1887 iz investicione zaklade u iznosu od 19.500 forinti. I za buduće vrijeme predviđene su slijedeće vodograđevine, isušenje bara i nizina kod Rajeva sela, Vrbanje, Gunje, Račinovaca i Jamine.⁹ Oko 1892 počela je gradnja vicinalne željezničke pruge Vinkovci-Gunja-Brčko. Most na Savi otvoren je 12. rujna 1894. Ova pruga imala je velik promet drvetom (godišnje oko 8.000 vagona), nadalje šljivom i prerađevinama (oko 5.000 vagona). Šljive su se izvozile najviše u Argentinu.¹⁰

Korištenje šuma za vrijeme Vojne granice nije ni izdaleka doseglo onaj opseg kao tada kada je uvozni tuđinski kapital poslije 1881 počeo svojom nemilom eksploatacijom šumskog bogatstva slavonske regije sjeći šume našeg šireg zavičaja. Razvoj kapitalizma uslovio je izgradnju puteva, željeznica, izradu šume i razvoj drvne industrije (u Vrbanji se podižu tri pilane). O obnovi šuma nije se vodila briga, nego se izvlačila golema korist i izrabljivalo seljake i radnike. Cjelokupni ovaj razvoj odrazio se i na porast stanovništva u Gunji. Tako je za dvanaest godina tj. od 1800—1892 povećanje stanovnika bilo za 564 lica.

Porast stanovnika uvjetovala je i dozvola kr. zemalj. vlade u Zagrebu o podjeli upravne općine Račinovci, naredbom od 19. siječnja 1892 i ustrojenje političke općine Gunja. Ista se sastojala od jednog sela, koje je već tada imalo 1.134 stanovnika. Dana 6. travnja 1892 izabrana su posebna nova općinska zastupstva za Račinovce i Gunju zbog odcijepljenja Gunje. U travnju su u Gunji održani i potvrđeni općinski izbori. Izabran je i potvrđen za općinskog bilježnika i ujedno blagajnika Petar Komesarović, a za općinskog načelnika Šimo Bogutovac.¹¹

Ovo je bio značajan i preznamenit događaj za povijest Gunje. Ljetopis veli, »velevažni dan kada je 1. srpnja 1892. počela uređovati navoustrujena općina. Izabrano je dvanaest vijećnika i četiri zamjenika. Među ostalim tu su i neutrudivi Šimo Bogutovac, te časni i vrijedni Luka Šokčević, kao budući najjači stupovi općine«. U čast toga događaja spjevao je učitelj Mutimir H. Barkač slijedeću pjesmu:

Oj općino moja mila,
Glasovita ti mi bila!
Budi slična krasnoj ruži,
Da te nitko ne naruži.
Divnim cvijećem vijekom cvala,
Sretna, dično vjekovala!¹²

Proračun za 1892 god. u općini Gunja bio je slijedeći: svota državnog poreza (od kojeg je namet raspisan) 4.209 for. i 27 novčića, rashod 2.356 for. i 40 novč.; ostvareni rashod 1.776 for. i 23 novč.; ostatak 355 for. i 63 novč. Prema proračunu izdano je 580 for. i 17 novč. Pregled prihoda općinske potrošarine bio je za 1891 g. 660 for., za 1892 g. 600 forinti.¹³

Saseljavanjem sela u toku historijskog razvitka naselja izrađena je i zgrada crkve od drveta, pokrivena šindrom. Gunja je bila filijala župe

u Račinovcima. Duhovni pomoćnici vršili su povremeno službu u crkvi i školi.

Godine 1847 sagrade Gunjani crkvu od tvrdog materijala rabotom graničara i graničarki. U vezi pregovora između Strossmayera i zemaljske vlade u Zagrebu pohodili su Gunju perovođe odjela za bogoštovlje i nastavu dr Milivoj Maurović i dr Milan Novak. U pitanju je bilo osnivanje samostalne župe u Gunji. Isti su predsjedali javnoj raspravi na kojoj je prisustvovalo skoro cijelo selo. Narod se obavezao da će osigurati stan, izdržavanje župnika kao i crkve. Plaću će godišnje dobivati tisuću forinti i 20 hvati drva. Na uživanje će još posebno dobiti 6—7 jutara livada. Ove obaveze potpisalo je u zapisniku skoro cijelo selo, no župa je osnovana tek 1904. godine. Prije navedeno povećanje broja stanovnika imalo je odraza i na osnivanje samostalne župe u Gunji.

Godine 1877 na 1878 bila je velika povodnja od Save. Ni najstariji ljudi u selu ne sjećaju se tolike vode. Njive su oko sela izgledale kao kakvo jezero, a stabla su jezivo strašala iznad razlivenne vode.

God. 1878 u kolovozu i rujnu bila je Gunja i okolina zaposjednuta vojskom, koja je kretala na Bosnu i Hercegovinu.

God. 1883 opet je Sava iznenada potopila Gunju i okolinu. Ljudi nisu mogli nikamo. Teškom mukom su svoju marvu sa stanova dopremili u selo. U vezi s tim su iz Brčkog drvene teglenice (dereglijje) naimali, a kasnije je država potrebne čamce na brzu ruku u pomoć poslala poplavljenom selu. Voda je dopirala do crkvenih vrata i pod zid školske zgrade. Kroz selo se od jednog do drugoga kraja plovilo čamcima. S večera bi se mladež, pa i poslije večere, vozikala čamcima, pjevajući. Tko bi imao posla u Brčkom, taj bi pred kućom na čamac sjeo i vozio se preko polja i livada, preko Save i natrag. Kod svake takve poplave bi po nekoliko osoba zaglavilo. Tom prigodom bilo je oko 300 šumskih radnika iz gornje Hrvatske radeći u šumama gunjanskog hatara iznenada okruženo vodom. Nisu mogli nikako izbjeći nego se u brzini penjali na hrastove, gdje su tri dana i tri noći sjedili i gladni čekali pomoć. Neki su dakako i zaglavili. Stradalnicima je pritekao u pomoć šumski trgovac Knol. Poslao im je nekoliko velikih čamaca s hranom i tako su se nesretnici spasili. Bilo je stiske i vreve na sve strane. Ljudi se ovakvih poplava često sjećaju, jer su zbog njih svaki put bili na velikoj šteti. Tada bi im svi usjevi, pa i livade ostale prazne i opustošene.

God. 1894 u proljeće, Sava je opet izašla iz korita i postepeno plavila polja, zahvaćajući i selo. Tako je doprla i u kanal kraj seoskog puta. Sve je bilo u vodi, osim škole i crkve. Voda se razlila po školskom taracu. Školsko dvorište puno je vode. U školskom vrtu voda je visoka pola metra. Djeca su dolazila u školu u čamcima.

God. 1913, uslijed neprestanih kiša, Sava se koncem lipnja i početkom srpnja ponovo razlila, pa je i tada Gunji počinila silnu štetu po poljima, livadama i vrtovima. Obrađeni kukuruzi ugušeni, pokošeno sijeno odnešeno bujicom, povrće uništeno. U vezi te nedaće narod će vrlo osjetljivo oskudijevati na kukuruzu i sijenu, kao i na ostalim poljskim plodinama.

Dne 16. prosinca 1913 održani su izbori za Hrvatski sabor. U bošnjačkom izbornom kotaru izabran je za narodnog zastupnika koalicijske stranke Mato Babogredac. Na ovim izborima hrvatskosrpska koalicija pobijedila je osvojivši 47 mandata.

Početak 1914 godine vladala je jaka zima. Polovinom siječnja bilo je preko minus 20° C. Popustila je tek pod konac veljače.

Pod konac ožujka 1914 godine spustiše se obilne kiše gotovo po cijeloj Evropi, te su prouzrokovale silne poplave. I Gunju tih dana stiže dosta osjetljiva poplava. Mnoge se ulice napuniše vodom. Svi- jet se čak morao jedno vrijeme iseliti iz kuća.

U srpnju 1914 kad je izbio prvi svjetski rat, i u Gunji je zadnjih dana mjeseca srpnja vladao veliki metež. »Selo puno vojnika i kolija na prolazu. Za četama vozi se hrana i streljivo. Od početka rata do 16. XI o. g. potrošila je Monarhija dvije i pol milijarde kruna. Vidjevši državnici taj ogromni izdatak, a ratne su potrebe iz dana u dan rasle, raspisana je na sve državljanke obaveza da učestvuju u ratnom zajmu«. Tako je npr. Brodska imovna općina potpisala zajam na šest milijuna, nadbiskup dr Bauer na 300.000, ban Škrlec na 10.000 kruna itd.

Navještaj rata uslijedio je 28. srpnja. »U cik zore na 26. srpnja selom ovim ozvanjaše bubnjanje, pozivajući vojne obveznike pod oružje. Na 27. srpnja povrviše iz okolnih sela, kao i iz same Gunje, kolija s vojnicima na željezničku postaju. Tu je na hiljade prisutnih obveznika i onih koji prate svoje drage možda i zadnji puta. Vojnici pjevaju iz svega grla kao da idu u svatove, a ne u rat«. Ovo je bila opća pojava da su vojnici lako shvatili polazak, kao i početak toga rata. I ravnajući učitelj u Gunji, Ivan Filakovac, pratio je sina Božu učitelja u Đurčićima. Pratio ga je sa suzom u oku. Tako selo Gunja za jedan dan opusti na mladim muškarcima. Kod kuće su ostale žene, stari i djeca, te svi koji predoše 45 godina. No, ni to nije dugo trajalo, jer su ih pozvali da budu kočijaši na kolima koja su prenosila hranu i streljivo. Nepunoljetni momci bili su određeni poći za vojskom opremljeni s konjem da prenose hranu i ostali ratni materijal.

Nije dugo potrajalo to zatišje i praznina u selu. Već prvih dana mjeseca kolovoza zaredaše stotine i stotine kola i to ne samo iz srijemske nego i iz požeške i virovitičke županije. Ledine kroz selo i izvan sela prema Savi napuniše se kolima i konjima. Vojnici i pratioci kola i konja plandovahu ovdje gotovo dvije nedjelje. Trava je bila pogažena i gnojem pokrivena, a zrakom se širio velik smrad. U to zamalo zaredaše i razni rodovi vojske, koji svakog dana zapremiše zbog ukonačivanja dvorišta, staje, hodnike, sobe i sve druge natkrivene prostorije u selu i na stanovima izvan sela. Kudgod okom pogledaš, vidi se vojnik do vojnika, da sutradan ustupe mjesto novim nadolazećim vojnicima. Gunja je bila prije toga tolikom svijetu nepoznato mjesto. U ovoj ratnoj vrevi postala je gotovo preko noći poznata i važno stjecište, preko kojega je vojska prolazila u Bosnu na ratište preko Drine.

Još ni toga ne bijaše dosta. Za mjesec dana iza proglašenja rata, evo u Gunji konjanika-husara, pa topnika, te kolni podvoz iz Češke. Husari i topnici ostali su ovdje preko mjesec dana. Ugazili su seosku

ledinu i pretvorili je u blatno-kalilo, tako da će proći više godina dok se bude ova zaodjenula u zeleno travnište, da se može marvinče napasti i čovjek na tratini u hladu odmarati. Podvoz iz Češke smjestio se izvan sela prema željeznici gdje su sve njive postale pravim logorištem i toliko nagnjene da ih u buduću ne treba gospodar dugo godina gnogiti. Vrijeme obično ne pogoduje vojništvu. Ova se tvrđnja i ovog puta obistinila. Mjesec kolovoz bijaše posve suh i topao, bez kapi kiše i rose. Prolazeća silna kola danju i noću, na cestama su napravila duboku prašinu. Na prolazu kola, ili pojedinih četa, selom se digne neprozirni oblak prašine, tako da se ne raspoznaju ni ljudska lica. Prašina guši sve oko sebe i pokriva uz cestu travu, kola, ljude, pa prodire i u sobe da je nepodnosivo. Iza ovoga zla slijedi drugo. Listopad se, naime, okišio. Iz dana u dan pada kiša, te se prijašnja prašina pretvorila u blato. Tako se selo Gunja izgubila u dubokom blatu, što od stupanja vojništva, što od točkova potprege i kopita nadolazećeg konjaništva i topništva.

Čim je nastupilo ratno stanje, odmah su pučanstvu proglašeni vojnički propisi, naime kako se ima vladati, a da ne dođe pod udar strogog vojničkog zakona. Bilo je proglašeno da se po ulicama noću nitko ne kreće poslije osam sati. Svjetlo u sobama mora biti ugašeno do toga vremena. Tajni sastanci i dogovori bili su zabranjeni pod kaznom smrti. Stanovnici Gunje su poslušali zapovijedi. Iza osam sati na veče cijelo je selo bilo u tami, sve je zamrlo, a na ulici čuli su se tek koraci vojničke straže, koja je pazila na red. Obnovio se duh nekadanje Vojne granice«. I dalje kroničar opisuje:

»Isto tako bilo je zabranjeno bez oblasne pismene propusnice prelaziti u okolišna sela, preko Save u Brčko, pa ni na svoja zemljišta i stanove. Na svakom izlasku iz sela bila je vojnička straža, koja je od svakoga tražila propusnicu. Naše je Općinsko poglavarstvo izdavalo te propusnice. Tko je išao u Brčko, morao je tu propusnicu dati potvrditi po vojničkoj Etapenkomandi, koja je bila u kući udove stare Komesarović. Ona je udovica iza bivšeg gunjanskog bilježnika Komesarovića Pere. Kasnije, ako je tko htio u Brčko, izdavala je propusnicu samo Etapenkomanda, a ne Općinsko poglavarstvo. U okolna sela moglo se lako proći s propusnicom makar bila i stara. Kod crkve su stražarili mađarski husari, koji nisu poznavali naš jezik, te je propusnica bila dobra kad je na njoj bio općinski žig i potpis načelnika Stjepana Sokčevića.

Od 8. rujna do 6. prosinca nije se u crkvi zvonilo da ne bi doušnici u Bosni saznali na kojem se mjestu nalazi selo. Stanovnicima je bilo veoma neugodno bez zvona. Za to vrijeme nisu znali kada je podne, jutarnji i večernji pozdrav, niti kada je vrijeme mise, ili tko je umro i tko je sahranjen. Tako je mnogo seljana sahranjeno, a da se nije znalo da su umrli. U zadrugi Šimić, kbr. 34 u jedan dan su umrli baba i djed. Bili su sahranjeni, a da gotovo nitko nije znao da su umrli. Malo poslije se promio glas da se strani vojni bjegunci i druge opasne osobe skrivaju po seoskim kukuruzima. Odmah je izdana vojnička zapovijed da se moraju sva kukuruzna polja pokraj željezničke pruge posjeći na udaljenosti od dva kilometra. Pšenica je bila pokošena, a kukuruz još nije posve ni sazrio, pa je ipak posječen. Iako je šteta

bila velika, vojna oblast je novcem štetu nadoknađivala. Tako je nekom »sjekira upala u med«, kao, npr., zadrugi Ilije Taradžić, kbr. 136, a nekom nije ni dotakla meda, te trista jađa po njega.

Ova sječa kukuruza i taj strah od špijuna dokaz je velikog nepoznavanja vojnih vlasti gdje se nalaze, kakvo je stanovništvo sela i dokle ti špijuni dopiru. Vladali su se kao da su duboko na Balkanu i blizu frontne linije. Sječa kukuruza na dva kilometra od željezničke pruge dokazuje da kolikogod je to velika udaljenost za opasnost spomenute prometnice, još su dalje špijuni koji bi ju mogli ugrožavati. Ovako se vlada samo stranac u stranoj zemlji, kome savjest nije čista!

Po starom iskustvu vojska ne donosi sobom nikakva dobra, već samo štetu koja se dugo pamti. Tako je Gunja pretrpjela veliku štetu na svemu. Vojnici na prolazu, kočijaši od komore i svi koji su se duže zadržali, nisu ni pitali niti pazili što se smije, a što ne smije, nego se uzimalo gdje se vidi i ne vidi. Bilo je raznešeno sijeno i rasuta slama, porušene ograde, popaljene kuće, oguljene vočke i mnoge sitne stvari netragom su nestale. Opirati se nitko nije smio, osobito vojniku koji ne zna za šalu, već se reklo da se nanešena šteta prijavi kod općine, pa će biti i naplaćena. I doista krupnija bi šteta prema procjeni bila naplaćena, ali kolika je i kolika ostala na leđima jadnog gospodara. Npr., zadruga Šimić, kbr. 34 imala je lijepo uređen stan pokraj željezničke pruge. Sve je domalo bilo uništeno i poharano. Nestajanje stana i počinjena šteta tako se dojmila djedaka Antuna i bake Marije da su 1. listopada od tuge umrli u jedan dan. Za nekoliko dana slijedila je smrt i djeda Mije. Dobrodušni ljudi nisu mogli da shvate kako se može njihovo dobro ovako bezdušno uništiti. Nasljednici su dobili odštetu dvije hiljade kruna, ali što je to prema bivšem stanju i nestalim životima?!

Kako je rat počeo, a poljski poslovi nisu bili dovršeni, odmah se vidjelo da će se u Gunji oskudijevati. Nije imao tko da pobere poljske plodine, jer su jedni muškarci borci, a drugi na podvozu za vojskom. Kod kuća su ostale žene, starci i djeca. Livade su još nepokošene, pšenica nije sva požnjevena i ovršena, kukuruzi dospjeli za branje, njihve nepoorane i neposijane za slijedeću godinu. Što da se uradi? Doskočilo se i tome. Što je još bilo ruku za rad u selu složiše se, pa pritekoše jedan drugom u pomoć: danas jednom, sutra drugom. Tako se polagano pobrao s rosulje onaj slabi žitak, a da se za štetu niti pitalo nije. Upravo, i baš stoga, skoro cijelo selo Gunja pati te godine na svemu užitku i za ljude i za marvu, pa je stoga slab izgled da će biti bolja i 1915 godina, jer se ratne posljedice dugo osjećaju.

Mudra narodna uzrečica veli: »Rat donosi i odnosi«! Posljedice rata živući su dosta okusili. Čim je nastupilo ratno stanje, odmah su počele životne potrebe poskupljivati. I što dalje, to je svaka životna namirnica bivala sve skuplja. Nije tome čudo, kad je ove 1914 godine i priroda bila za Gunju dosta škrtá i nemilosrdna nešto zbog poplave Save, nešto zbog potroška i štete po vojništvo, a treće — željeznice nisu zadugo dovozile živež, kao do tada, jer su služile samo u vojničke svrhe. Skupoća nije mogla izostati. Tako je litra mlijeka plaćana po 32 filira, litra petroleja 40, kilogram slanine i masti 3 kruna, kila go-

vedine 3 kruna i 60 filira i više, brašno po kili 75 filira, a fino po 1 krunu. Živadi i tovnim svanjama cijena je bila visoka. Tako se tovno svinjče od 70—80 kg. plaćalo 170—180 kruna; pečeni puran srednje težine 8 kr. Učitelj Filakovac prodao je vojničkoj kuhinji šest komada pataka za 28 kruna, dakle kao nikad u životu. Jedino se piće u Gunji nije prodavalo preskupo. Ipak su gostioničari Eduard Brandeis, Rade Pešić, Joco i Nikola Vljaković dobrano zaradili na jelu i pilu. Njihove prostorije bile su uvijek preko dana pune svake vrste ljudi, a na večer posve prepune da se jedva ugrabilo mjesta ili čašu pića. Litra vina prodavala se po 1 krunu, litra šljivovice 2, čaša piva 24 filira, litra rumna 2 kruna, a i jelo prema malom obroku bilo je prilično skupo. Ovu okolnost visokih cijena dobro su znale iskoristiti seoske žene a i neki muškarci. Žene su kupovale brašno, mast i šećer i same pekle tjesteninu, te onda vojništvu i povozačima na male obroke skupo prodavale. Muškarci su isto tako kupovali od gostioničara rakiju i rum, malo ga na svoj način preopravili, i onda dalje preprodavali pod istu cijenu kao i gostioničari. Tako su jedni i drugi lijep novac zaradili.

Ratni bogataši nisu znali što ih čeka na kraju rata. Novac je tada nekoliko puta žigovan. Dinar je prema kruni postavljen u odnosu 1:4, iako je kruna imala jaku zlatnu podlogu. Tako je vrijednost novca padala, i sve skupa je završilo kao što narod veli: »kako došlo, tako prošlo«.

Kroz Gunju su prolazili vojnici, najviše Hrvati, Česi, Nijemci i Mađari. Vojništvo se nije moglo odmah prevesti u Brčko niti da ondje prenoći, pa se zadržavalo na kraće ili duže vrijeme u Gunji. Tako je došla i Nova godina, a kod nas se još nalazi ponešto vojnika, a tako će valjda biti sve dok se rat ne završi. Vojnici su se ponašali prema narodu uglavnom dobro, no ipak dogodilo se da se je svijet znao pritužiti na bahatost mađarskih vojnika. Na vladanje časnika nije se moglo žaliti, već i pohvaliti. Tako je kod učitelja Filakovca stanovao domobranski general Beneš, topnički pukovnik pl. Postenbach i nadporučnik Kinkele. Ovi časnici za svoga boravka u Gunji bili su valjane duše prema svakom.

U to ratno doba nisu mogle ni crkva ni škola da ne osjete ratno stanje. U nedjelje i na svetkovine crkva je većinom bila prazna. Misu posjećivahu jedino djevojke, stare žene i djeca. Odraslih muškaraca bilo je rijetko u crkvi vidjeti, jer su svi gotovo bili u službi vojske. Tako je i škola s obukom traljavo izvođena do 25. prosinca. Djeca su neuredno polazila školu, jer su bila zauzeta kućnim poslovima, a desilo se u tri puta da je obuka bila obustavljena, jer su školske prostorije bile ustupljene za vojničke potrebe. I Filakovac kao učitelj imao je za vrijeme prolaza vojske silnih neprilika. Tako su mu oduzete dvije sobe za pisarne, a i kuhinja. Preko dvije nedjelje dana nije imao da sebi i svojoj obitelji skuha gdjegod jelo, nego su morali da gladuju s ono malo obroka što mu se davalo od vojništva. Bio je rat, pa je tako moralo biti.

Iz Gunje je otišlo u rat do stotinu momaka. Po pripovijedanju, držali su se u ratu hrabro. Mnogi su bili ranjeni, mnogi zarobljeni,

kao npr. opć. blagajnik Šimo Kadić, Andrija Butić kbr. 68 i Antun Markovljević kbr. 17, a na bojnem polju, koliko se zna, poginuo je na Crnom vrhu kod Loznice Mato Vareševac kbr. 1 i Andrija Laporis kbr. 172. Ovaj je iza sebe ostavio na teškoj brizi svojoj materi četvero nejake djece. I učitelj Filakovac imao je na ruskom frontu sina Božu. Bio je ranjen od šrapnela u lijevu ruku, koja mu je odnijela sve meso s dlana. Na dopustu je pripovijedao što je proživio u dvanaest bitaka u Galiciji. Veli da od lomljave šrapnela i granata, praskanja pušaka i zveketa oružja, čovjek zaboravlja da je razumno biće i da kod kuće ima ženu, djecu i roditelje. Po nekoliko dana nije se hrana mogla do njih dopremiti, te su i gladovali. U takovim danima slatko je i pohlepno jeo šipke, kukinje, divljake, travu, kupusni list pa i brezovo lišće. Sve je to jeo bez soli, kruha i bez masti, samo da je i toga bilo više.

Austro-ugarska vojska hranila se uglavnom dobro 1914 i 1915 kada su to prilike dozvoljavale. Kasnijih godina mnogo toga je zatajilo, pa je nastupala povremena glad, koja je vodila u rasulo.

U prvim mjesecima one ratne vreve naše je Općinsko poglavarstvo bilo zaposleno i preko glave. Vojnički zahtjevi bili su veliki i po danu i po noći, a svi su se morali brzo i točno izvršiti. Pa samo ta muka sa stranim jezicima. Općinari — načelnik Stjepan Šokčević i bilježnik Nikola Miličić znali su samo svoj, materinski jezik, dok vojništvo postavlja svoje zahtjeve najviše na njemačkom jeziku. Nije bilo druge pomoći, nego da učitelj Filakovac bude tumač u tom metežu od jezika. Koliko puta je bilo nesporazumaka, jer vojništvo traži jedno, općina razumijeva drugo.

U vrijeme rata bila je narav naših Gunjanaca prenapeta kao koža na bubnju. Ako je na cesti što zaviknulo, zapjevalo, zapraskalo ili zaptotalo, sve bi iz kuća, bez razlike dobi i spola, istrčilo kao na neko čudo, pa gledaj satima povorku prolazeće vojske ili zaprašena kolija. Sve se to danima gledalo, a da nitko nije znao da kaže zašto gleda. U toj živčanoj prenapetosti odbačen je bio skoro sav kućni posao. Prava psihoza ratnog stanja«.

Na koncu opisa ovih ratnih prilika zabilježeno je još i ovo: »Mnoge mlade Gunjanke bacile su stid pod noge. Bestidno su šarale s vojništvom vidom i nenavidom«. Ljetopisac veli — »nisu se stidile, niti Boga, niti ljudi, dapače neke su se ponosile s tim obrtom. Od svih tih beštija, valjda nije bilo bezobraznije nego što je bila poznata M. Š. kbr. 107. Odbjegavši od svoga muža iz Rajeva sela, još mlada i na oko ljepuška, tjeraše taj sramotni obrt danju i noću, tj. pred očima svoje matere, hvaleći se pred njom koliko je zaradila. Istina je da niti mati u mlađim godinama nije ni malo bila bolja od kćeri. Kakva mati, takva kći«!

Godina 1914 bila je već prošla. Ljetopisac tada nije mogao da sagleda opseg i posljedice prvog svjetskog rata, nego je sve sveo na navedenu godinu, pa dalje kaže, »u povijesti će se 1914 nazvati crnom i krvavom«. U toku te godine svijet je doživio svjetski rat, kakvog do tada nije bilo. On je uništio milijune ljudskih života, opustošio plodne krajeve i sa zemljom sravnio tolika cvatuća ljudska naselja.

Konačno, pitanje je: kad će se taj rat završiti? Ljudi kao da su izgubili svoj razum, ne vladaju sobom, te će trebati godinâ da jedni druge umire i urazume.¹⁴

IZVORI I LITERATURA

1. Dr F. IVEKOVIĆ i dr IVAN BROZ, Rječnik hrvatskog jezika, Zagreb 1901, 355.
2. Katastralna mapa sela Gunja, Bošnjaci 1. travnja 1899. Arhivsko skladište Županja.
3. JOSIP BÖSENDORFER, Crtice iz slavonske povijesti, Osijek 1910, 196, 180.
4. STJEPAN PAVIČIĆ, Podrijetlo hrvatskih i srpskih naselja i govora u Slavoniji, Zagreb 1953, 261, 280, 286, 309, 97.
5. O. MIROSLAV DŽAJA, Sa Kupreške visoravni, Otinovci—Kupres 1970. 474.
6. Znameniti i zaslužni Hrvati od 925—1925, Zagreb 1925, 283
7. Pučka učiona u Gunji, Školska spomenica 1881, pohranjena u Muzeju Županja, 1, 7, 17, 20, 108, 132, 137
8. Isto 6, 12, 189
9. Izviješće o stanju uprave u Županiji srijemskoj, Vukovar 1887, 76, 81, 82
10. JOSIP GORNIČIĆ-BRODOVAČKI, Razvitak željeznice u Hrvatskoj, Zagreb 1952, 197
11. Izviješće o stanju uprave u Županiji srijemskoj, Vukovar 1893, 116, 133
12. Pučka učiona u Gunji, Školska spomenica 1881 189, 193
13. Izviješće o stanju uprave u Županiji srijemskoj, Vukovar 1893, 14, 15, 77
14. Pučka učiona u Gunji, Školska spomenica 1881, 120, 194, 204, 209, 213, 214, 216, 218, 238, 245—253

Svršetak Mandekinih

Konačno je snaša Saba ležala mirno ispružena, povezana crnom maramom ispod koje se je po obliku glave slutio zavoj, u crnoj rekli i suknji, s crnim čarapama na uokočenim nogama. Da je sama sebe mogla promatrati, bila bi zadovoljna s drugama, koje su je opremile baš kao što je red: ležala je na svom hrastovom krevetu, na bijelom misirskom pokrovu optočenom kačkanom čipkom, do pojasa pokrivena gornjim pokrovom, optočenim šlingom. Ruke su joj sklopili ispod prsiju i prste prepleli krunicom, krupnih smeđih zrna, glavu položili na dva bogato izvezena jastuka, a da nije imala čvrsto sklopljene oči, vidjela bi da su i crvenom vulicom utkani dugački otarci složeni na šifonjeru. Otarci, koje je u dugim sivim zimama tkala, da budu povezani na križeve kad pođe na svoj posljednji put kroz selo na groblje. Snaša Saba bi mogla biti zadovoljna, jer je sve bilo u redu i po svemu se vidjelo da je bila žena radenica, a to i jest posljednja želja svake prave šokice. Neka se samo vidi! Bila je zadovoljna da je išta osjećala, ali snaša Saba je bila mrtva, pa joj je bilo sve svejedno.

Kose zrake jesenjeg sunca prodrle su kroz zelene šalukatre, zaigrale na podu.

Snaša Maca Jokina i snaša Eva Marinova vrtjele su se još po sobi, pregledavale je li sve u redu.

»Sunce zapada, triba je pokriti. Ne valja da mrtavac ostane nepokriven kad noć pada«, rekla je snaša Maca i prevukla pokojnici pokrov preko lica.

U sobu su unišla dva stolarska šegrta. Zamirisalo je po uljenoj boji i firnisu. Unijeli su crni lijes, ogledali se po sobi i postavili ga u kut. Poskidali kape, prekrstili se, otresli nad mrtvom šimširovu grančicu, koja je bila umočena u blagoslovljenoj vodi i izašli.

Čordaš je zatrubio selom, čorda se drumom vraćala iz šume s paše.

Snaša Maca izađe na trijem, pođe do kapijice, otvori je i propusti kravu u avliju.

»Ajde, šarulja! Ajde,« govorila je, jer se je krava obrtala, »nema više tvoje gazdarice«. Pomislila je, da bi je trebalo pomusti, no nije dovršila misao, jer su u avliju ulazile žene u crnini, pa se i ona s njima vratila u sobu.

Žene klekle pored kreveta, prošaptale molitvu, blagosivljale pokojnicu šimširovom grančicom, i posjedale na stolicu i klupe.

Snaša Terza Ivanova poljubi križ svoje krunice, i započne razgovjetno, jednoličnim glasom:

»I opet se jedna ruža iz našega vinca odselila u vičnost. Pomolimo se za virne i mrtve.«

Sve su te žene bile već davno ocvale ruže, snaša Sabine druge, trećoretkinje. Većina se, naime, šokica »upisuje« u treći red kada prođu pedesetu.

Snaša Maca namigne snaši Evi, i pošto su svoju dužnost izvršile, izađoše iz sobe. Pošle su u kuhinju, da vide što treba pomoći oko večere. Zavirile kroz vrata, pa kad su vidjele da ondje zapovijeda gospa Ruža, lugarka, maše velikom varjačom i nalaže tko će što i kako uraditi, snebile se, pogledale jedna drugu, i izašle u avliju.

U širokoj avliji, u kojoj još nije bila žutnula mekana trava, pored čerme, komšije su tesale hrastov križ i »opsiku« za grob, po starom običaju. Čiča Polda, muž pokojničin, nudio ih je polićem rakije. Važno je nudio komšijama, a sam najviše pio. »U zdravlje, komšije! Ded Pera, ded Cvitane!«

Cvitan, doseljeni Dalmatinac, krupan i rumen, napoličar čiča Poldin nastojao je oponašati šokce u načinu govora, možda predosjećajući da će njegovi potomci naslijediti šokačka sela, zemlju i običaje.

»U zdravlje!«, rekao bi svaki put, kad mu je čiča Polda ponudio, i nagnuo. Štedljiv je bio, petero mu se djece igralo u uzanoj avliji, pa zašto ne bi pio, kada je badava. Iva Jokin i Pera Marinov otklanjali su češće ponudu, već radi toga, da ne budu jednaki Dalmatincu, doseljeniku, oni »starosidioci«.

Snaša Maca i snaša Eva su stale iza kuće. Debeljkasta snaša Maca odvezala je maramu pod vratom, zbacila krajeve tako, da su joj se izgledale prosjede usuke ispod zavoja, podbočila ruke o struk i rekla:

»Jesi l' vidla gada nečestitog? Odkle da ona u kujni komandira? Virujem, kad bi Saba mogla ustati, smista bi je istirala, ni divanile nisu ko poštene komšinice. Ni gledale jedna drugu. A sada se ona u Sabinoj kući razmeće. E, ljudi, ko nema stida, baš ga nema!«

»Neka odmah tako!« usprotivila se blago plavooka snaša Eva. »I ja nisam u prvi mah virovala, da Ruža kuva Sabi daću, al eto, možda oće da ispravi što je živoj skrivila. Kažu, pomirila se Saba s njome na čas smrti,« rekla je i složila ruke na trbuh.

»I ti misliš, da Ruža može zaboraviti sve ono što joj je Saba podilila samo onaj put, kad su se rad guske posvadile? »Tribaš li gušćeg perja, da ti gospodska glava ne leži na purjem, il ćeš perušku zatać za šešir, il će kakav gospodin na večeru, pa treba gospoји pečenke?!« Tako je Saba vikala u sav glas, kad joj se mlada guska provukla kroz plot u Ružinu avliju i nestala, ko da ju je progutala zemlja. Skoro je do suda došlo. I to da je Ruža zaboravila? Makar šta! U kujni je ona večeras zato, da mrtvoj Sabi prkosi, i da procunja šta je iza nje ostalo.«

»Sirota Saba! Smirila se posli ljute bolje. A najidila se dosta svoга vika s Poldom. Više put mi se tužila kako je teško išta od njega sačuvati, jer do čega se dočepo, prodo je za rakiju. Rekla mi je, pokoj joj duši, da je popio konja i kola, a kad nije bilo novaca, odnosio je torbe žita iz ambara birtašu. Čak je i jaja uzimao ispod kokoši i prodavao za nesritno piće. Gledaj ga, ne može više pravo ni odat! To baš nije moro večeras uradit! Ko da mu žena ne leži mrtva u sobi!«

Snaša Maca stade promatrati čiča Poldu. Noge mu se ukočile, teturao je, a htio to sakriti brzim koracima. Rekla je zamišljeno:

»Ko bi mu reko, da može tolko izdržati. Izgleda kao suva šljiva od silnog pića. Samo, niko ne pita zašto se je propio. Volio se on napiti doduše, još ko momak. Zato ga i nisu marile gazdinske čeri. Nije tako bilo oduvik. Znao bi se napit, prokerit, pa onda opet ići na posao mirno neko vreme. Uzeo je Sabu. Zna se iz kakove sirotinje. Ta mogla je prste lizat kad se je uvalila u Mandekino dobro. Al ona podigla nos, pokorna nije bila nikome, a jedva je čekala da se Mandekini podile. Nije morala dugo čekati, jer se i onako nisu slagali. A kad je ostala sama, uzobistila se. Lipa je bila, ne može se kazat, da nije, a Polda mršav, dugačkog nosa, s brkovima ko u mačka. Samo, vidla ga je i prije, pa nije morala očijukat s tuđim ljudima. Onda je, kažu, i počeo piti. Kad je stalo sve ići niz brdo, ona se je splela s doktorom Topolićem. To je sav svit znao. Išla je k njemu, u Vinkovce, on dolazi k njoj ko u svoje. Kupio joj svilu, kupio joj kanape, pa ko iz sprdnje Poldi donosio finih cigara. Nisu joj badava momci pod pendžerom pivali:

Diko moja, živit ćemo lipo,
ja ću piti, ti ćeš kurva biti...

Ti to sve ne znaš. Mlada si, kasnije si joj došla u komšiluk, kad se je smirila. Samo Polda onda nije više mario ni za što, do li za rakiju». Snaša Maca je zašutljela i spustila glavu.

... i svitlost vična svitlila joj...« čuo se glas snaše Terze Ivanove iz sobe.

Jedna od mlađih snaša izašla je iz kuhinje s kantom na bunar. Ostavila je za sobom otvorena vrata. Uz žmirkavu petrolejku žene su radile i razgovarale. Glavnu je riječ vodila gospa Ruža:

»Dobro pritisni kupus, Mando. Čim je bolje iscidit, tim bolja salata. Neš virovat, koliko je bolje kad u nju još mrvicu šećera baciš. Znam ja. Nakuvala sam se, dok je moj pokojni bio cesarski i kraljevski lugar, a k meni dolazila gospoda. Kuvala sam onda malo drugačije: i kohove, i torte, a ne samo ajd tisto ukiselo il uslatko. Pa kad ispečem onu pola žutu, pola crnu, pa puterom filujem«...

»Vrag filovani«, procijedila je kroz zube snaša Maca.

Dogotovljen je bio križ i »opsika«. Muškarci su posjedali oko bunara, šutjeli su i razmišljali.

Cvitan je razmišljao o Mandekinoj avliji: kako je prostrana, travnata, kako bi je on uredio, da je njegova, i koliko bi prostora bilo u toj kući za njegovu obitelj. Mislio je kako je kod njega sve uzano, malo, zagušljivo, i da će gazda Polda sve sam od sada uživati. E, kad bi gazda Polda odnekle umro, i njemu to ostavio, kad ionako nema nikog svog. Nema nikog. Pa — ako odmah ne umre — ipak bi to s vremenom moglo biti njegovo. Zašto mu, na primjer, ne bi ostavio poslije svoje smrti? Zemlju mu već i onako obrađuje, a od sada će mu ugađati na svakome koraku. Kazati će još večeras svojoj ženi, da od sutra dva tri puta na dan skokne do gazda Polde i upita ga što treba uraditi, oprati, pa i djeca ga mogu poslužiti iz dućana. Samo šteta, što njegova Ane ne zna kuhati kao Sokice. I tako, što nije danas, zašto ne bi bilo sutra?

Iva Jokin je konkretnije zamislio cijelu stvar. Polda pije. Sad više nema Sabe, nitko ga neće smetati niti obuzdavati u pijančevanju. Ne će on imati dosta rakije, a ni novaca. Pozajmit će mu svaki put kad mu ustreba. I rakije će mu davati. Što je Jokinima stalo do dvadeset trideset litara? Ispeći će, šijiva je rodila. Pa će tako Polda polagano upasti u njegove šake. Onda će biti lagano. Možda će od njega sve jeftino kupiti, možda nekako još zgodnije udesiti. Porazgovorit će se sa ženom. Maca doduše nije trpjela Sabu, a prezire Poldu. Ipak, ne mora se to pokazivati. Ta lud bi bio kad bi dozvolio da itko sjedne na Mandekino osim njega. Prvi komšija, samo bi trebalo kuću malo urediti i prolaz iz njegove avlije otvoriti u Mandekino. Pa bi njegov sin, Kuda, čim se oženi, imao svoje uredno gospodarstvo, a opet bi mu bio na očima, da ga savjetuje kada ustreba. Tako bi rješio pitanje sinove budućnosti, lagano i jeftino. Treba se s Poldom sprijateljiti i polagano ga na sve to navesti. Teško mu se to nije činilo, jer s razdionicima nije Polda u ljubavi živio. Ustao je, prešao avlijom, promatrao i snovao, kao da je on već tu pravi gazda.

S crkvenog je tornja sat odbio osam puta, a tada se zanjihala zvona. Poslije Angelusa zaječala disonantno u dva kvarta, za snašu Sabu.

Snaša Maca je rekla snaši Evi: »Ako i ne ćemo u kujnu, ipak nije red da ovdje stojimo besposlene. Nek ne misli ona smuva, da nas je izgurala. Valjda će skoro večera, pa da postavimo astal...«.

Žene su dovršile s molitvama, porazgovorile se šaptom i krenule kući.

Gospa Ruža je izašla u trijem i zvala k večeri. Sama je iznijela duboku, bijelu zdjelu sa žutom kokošjom juhom, gusto ukuhanim tankim rezancima.

Svi su se skupili oko stola, samo je manjkao gazda. Njega je budio Pera Marinov, jer je zadrijemao kod bunara.

»Ajde, čiča Polda, ajdete večerati!«

»Samo vi jidite i bez mene. Ne jide mi se«, odgovorio je mrzovoljno.

»Ajde, Poldal!« zvala je i Ruža«, ajde nije red da večeras ne sidiš za astalom.« Pomagala mu je da se ispravi i šutke pošla za njim.

Jelo se i pilo. Kod kuhane kokoši govorilo se o ljetini i pokojnici, kod pečenja o urodu kukuruza po jutru, a kod makovače o pečenju rakije. Kad je razgovor stao zapinjati, dogovorili su se da Pera Marinov ostane kod čiča Polde tu noć, polako se dizali i oprastali.

»Ajd zbogom, triba sutra poraniti, da sve bude na vrime pripremito za ukop.«

Žene su još prale suđe i zveketale kašikama i vilicama, pospremile stol i kuhinju, i odlazile svojim kućama. Ostala je samo još gospa Ruža u kuhinji i Pera Marinov u avliji.

Čiča Polda je sjedio u trijemu, tup od rakije za sve što se oko njega događalo, pa je tu i drijemao.

Gospa Ruža je izašla iz kuhinje, ogledavala se lijevo i desno, pa sigurna da je nitko ne promatra, unišla u sobu. Pošla je do ormara, htjela ga je otvoriti. Nije mogla, bio je zaključan. Htjela je vidjeti što je Saba natakla i sačuvala. »Ko li je sakrio ključeve?« promrmljala

je i pogledala u pravcu gdje je ležala snaša Saba. U drhtaju svijeća ocrtavalo se pod pokrovom ukočeno tijelo pokojničino. Pošla je do kreveta, zadigla pokrov i zagledala se u žuto lice, sa sklopljenim očima i stisnutim usnama.

»Eto, Sabo,« šaptala je, »mrzile smo se. Nisi trpila Polde, al na mrzi kuća ostaje, pa će na kraju biti onako kako ja oću. Jer da znaš, ja ću Poldi ugađati, ja ću se za njega brinuti i rakijom ga napojiti, dotle, dok sve ovo ne bude moje. Moja kuća i moja avlija, Saba, moje trube što si ih otkala, i moje njive i Poldine livade. Da znaš, Ruže se niko nije tako a da nije platio, a ti si me za srce ujidalala.«

Pogledala je u pokojnicu. Je li bilo od drhtaja svijeća ili je Ruža malo više gucnula, njoj se učinilo da je pokojnica rastegla tanke usne u podrugljiv smiješak, baš kao što je za života običavala.

Ruža je rukom pritisla usta da zaguši krik i pobjegla iz sobe.

Tako je snaša Saba protiv svih šokačkih propisa i običaja posljednju noć provela u svojoj kući otkrita lica.

*

Bilo je duboko u noć. Mjesec je nadvirivao nad smireno selo, osvjetljavao pročelja bijelo okrečenih kuća, zamišljeno šarao tamne sjene po putevima. Tek koji žalosni ćurlik noćne ptice, i lavež pasa narušavao je tišinu.

Pera Marinov je hodao Mandekinom avlijom pognute glave, udisao svježi noćni zrak namirisani sijenom iz štaglja. Osjetio je vonj štale i čuo rzanje konja. Žalost ga obuzela. Bila je to iskonska tuga nad izumiranjem roda. Bijednog, sramotnog, hotimičnog samoubijstva Šokaca. Jer eto — prostrana avlija, temeljna stara kuća, temelj nekad brojne Mandekine zadruge, srozala se na mrtvu Sabu i živi leš — Poldu.

»Di je pamet tima ljudima, di pamet tim ženama, što ne će da rađaju?« šaptao je pred sebe.

Pera Marinov je bio jedan od prerijetkih Šokaca, koji nije htio da mu se loza satire, i koji je s bolom shvatio konac Šokaca. Četiri sina su pred njim rasla kao četiri mlada hrastića na trgovima starih iskrčenihi, uništenih i orobljenih slavonskih šuma. Odakle on s takvim nazorima? Možda po nekom neshvatljivom zakonu.

Sutradan, oko jedanaest sahranili su snašu Sabu, a u večer se sve smirilo kod Mandekinihi. Otišli su svojim kućama komšije i razdionici, koji su smatrali da im je dužnost prisustvovati ukopu i ručku.

Jedan humak žute zemlje, hrastov križ i opsika više na seoskom, dračem zaraslom groblju, nekoliko dana spominjanja po selu, i — bilo pa prošlo.

U tupom, alkoholnom raspoloženju, brzo se smirio čiča Poldu. Zaboravljao Sabu, kao san. Jer šta mu je i bila posljednjih desetak godina do li smetnje, žandar, koji je pazio na njegov način života. Nekada, u mladim danima, bilo je drugačije. Ali to je bilo tako daleko baš kao da i nije bilo. Onda je još drugo želio. A sada? Ništa, nego omamu i otupljenju u rakiji. Što ga je navelo na taj način života? Žena? Brak bez djece? Ili umorna razvodnjena krv? Prkos nad sudbinom? Kakovom? Čiča Poldu nije o tome razmišljao.

Prvih dana nakon Sabine smrti nije razmišljao niti o tome, zašto Cvitanova Ane dolazi svaki dan nekoliko puta da ga upita što treba, zašto Iva Jokin dolazi k njemu kao na savjetovanje starijem, nudi mu novac kao prijatelju i komšiji, niti je vodio računa zašto ga gospa Ruža poziva na ručak.

»Ajde komšija Polda, skuvala sam. Ajde k meni na ručak, bit će i meni slađe u društvu«, govorila je. »Neka ti meni divanit da nemaš teka. Popit ćemo malo šljivovice, pa da vidiš kako se posli toga jide.«

Predvečer bi mu često donášala rakije. »Ded Polda, okripi se«, sjela s njime i porazgovarala se, navodila lagano vodu na svoj mlin.

»Ne š ti moći ovako dugo sam ko pustinjak. A nije ti ni nužda... Možeš bezbrižno živit, imaš na čemu, samo triba pazit i ne pridat se makar kome...«

Dokora mu je kroz pijani mozak postajalo jasno: još je on netko. Ne doduše kao osoba, nego kao samovlasnik bez potomaka. Kada toga ne bi bilo, tko bi ga uopće gledao, tko bi o njemu vodio računa? Ovako, vodi se, i te kako.

Nije on lud, da se preda Ruži na komenciju, pa da mu onda ona dijeli komadić kruha (kojeg skoro i ne treba), i da mu pruža sajtluk rakije predvečer... Vara se ona, jer koliko njen mozak radi, toliko i on može prosuditi. Neka samo tako ostane, kako jeste. Kako dugo? Svejedno. Neka mu i dalje Iva Jokin nudi novac:

»Trebaš li komšija? Znadem, imao si troška.« I uz smiješak: »Ko je preči, neg komšija treći...«

Polda je uzimao u pozajam, ali nikada velike svote.

Cvitanova Ane je dolazila, spremala, prala... »Može, ima zašto«, mislio je Polda.

Tako je troje davalo, a jedan primao.

Prošlo skoro godinu dana. Troje je gubilo strpljenje, a jedan ostajao ravnodušan, tup, svaki dan sve tuplji.

»Gazda Polda je svaki dan sve slabiji, sve suvlji i suvlji,« rekao je Cvitan Ani.

»Nije ni čudo, kad ništa ne jede. Da su nama sve te lijepe stvari, a on ni ne okusi.«

»Ne će dugo, a ništa ne govori kome kani ostaviti. A tribo bi smislit...«

»Morat ću sračunat s Poldom. Nek vidi kolko mi je dužan. O komenciji ni da čuje, a eno nestaje,« rekao je Iva Jokin svojoj ženi Maci.

»Još malo ću pričekat, onda ću ga opit i udesit s njime. Nekako moram urediti. Ovako dugo više nema pameti radit«, mislila je Ruža. Polda nije računao, nije mu se savjest bunila, odgovornosti nije osjećao za išta. Kadikad se je u njemu budilo kao nešto neodređeno: da nije više čovjek, ali to se je lagano ubilo čašom rakije. O, rakija, ta sigurna propast, ali i jedino utočište. Rakija zaborav i ostatak časovite snage. Svejedno, sve je bilo svejedno: Anin upitljiv pogled, Cvitanova pitanja, Ivin obračun, Ružina nagovaranja... Svejedno, sve svejedno.

Snage su ga ostavljale, jelo mu je postalo suvišno, rakija ga pekla u želucu, osušio se kao crna, suha grana. I to mu je bilo svejedno.

Ravnodušno je zapao u polusan u kojem je srce prestalo raditi, dah ponestao. Nekoliko posljednjih trzaja života i čiča Polda je bio mrtav.

Bilo je poldrug godine nakon Sabine smrti. Šljivici su cvali, na livadama bujala trava, uz plotove pupali jorgovani.

Gospa Ruža istjerala kvočku s pačićima na meraju. »Ajd, gadovi mali,« govorila im je »šta se prevrćete?« jer su se žuti, pahuljasti pačići izvrtali, žureći za kvočkom. Zatvorila je za sobom kapijicu, i pošla u komšiluk. Pod plavom je pregačom nosila sajtluk rakije, da se Polda izjutra »okripi«.

»Di si, komšija?« viknula je s trijema. »Dobro jutro,« pa kako se nitko nije odazvao, unišla je u sobu.

Polda je ležao na leđima u krevetu, otvorenih očiju i ustiju, ukočen, hladan. Prestrašila se Ruža, htjela je dozivati, ali se brzo predomislila.

Pogledala je opet njega i promrmljala:

»Gle, matore mrcine! Zar baš tako? Lego, pa se otego, a da ni pomislio nije da treba vodit računa o onima koji su se s njim patili...«

Marija Bačić, Zetva u Babinoj Gredi (ulje)

Malo je razmislila, srdito rekla: »Ne š tako,« pogledala kroz šalukatre na sokak i s trijema po avliji. Nikoga nije bilo u blizini, samo je u dnu bašče Ana plijevala salatu. Bila joj je leđima okrenuta. Zato Ruža pođe do Sabinog ormara, izvuče iz njega tkano platno u »trubama« i nekoliko vunениh ponjavica, pođe opet u trijem, i osvjedočivši se da je nitko ne vidi, prebaci sve što je pokupila preko plota u svoju avliju. Na oko mirno izađe iz Mandekine avlije, skupi stvari pored plota, unese u svoju sobu, zaključa vrata i vrati se sokakom Mandekinima.

Otvori prozor i vrata. Vrisne:

Potrči na trijem i stade dozivati: »Ane, Ane, brže, di si do nevolje! Ja od stra skoro umrla!«

Ana požuri u avliju, a Ruža joj dovikne: »Umro ti gazda, i da nisam došla, ne znam dokle bi ovako ležo. Žuri po Cvitana!«

»Ajme meni!« zalamala je Ana rukama i potrčala kući. »Cvitane, umri gazda,« viknula mu je, a njemu ispale vile iz ruku. Čistio je štalu. Pogledao je ženu kao da ne vjeruje: »Što?«

»Umro gazda Polda. Požuri...«

»Kako umro, ženo, ne bilo te?!«

»Umro, eto, ko i drugi što umiru. Mrtvoga ga našla gospa Ruža.« Cvitan je zakimao glavom i pošao.

Stao je na pragu, upravio pogled na mrtvoga, zabacio kapu na potiljak, počesao se iza uha, i upitao kao sam sebe:

»Šta ćemo sad?«

»Šta ćemo sad, pitaš?!« rekao je Iva Jokin koji je stigao prije njega.

»Pa da, što ćemo?« rekla je i gospa Ruža.

»Triba mislit na ukop«, zaključio je Iva.

»Triba, da. Ali valda ne ćemo mi o tome vodit račun,« upala je Ruža ratoborno.

»Mi?« nasmiješio se Iva. Odakle? Nek Cvitan ode po razdionika. Oni će ga naslijediti, i otimati se ko će što razvući. Meni je Polda dosta za života dodijavao i od mene pozajmljivao. Ni sam ne znam kako ću do svojih novaca doći.«

»I meni je prisio.« Ranila sam ga godinu dana. Ko, reko, triba bit čovičan, pa pomoći, a posli ga se nisam mogla kurtalisat...«

»A ja sam mislio...« otvorio je usta Cvitan, i zašutio. Valjda mu se učinilo pametnije ne reći ono što je, jadan mislio.

»Neka ti ništa mislit, nego požuri po razdionike. Zar ne vidiš da se već ukočio?« rekao je Iva Jokin srdito, jer je na nekome morao svoj bijes iskaliti.

Cvitan se sjetio, da Šokci gologlavi idu selom kad im neki bliži umre, skine kapu i izađe. Ruža i Iva pođoše u trijem, a Ane koja se plašila istrča za njima.

Šutjeli su i razmišljali. Jedno drugom nisu povjeravali svoje misli, ali niti jedno se od njih nije sjetilo da mrtvome zaklopi oči i zapali marinsku svijeću nad uzglavljem.

Razvitak naselja u županjskom području

JARUGE, NOVI GRAD

(nastavak)

Ta dva sela nalaze se pored Save zapadno od Sikirevaca. Prvo od njih nalazilo se u obliku Jarki (Arki) zabilježeno 1506. u kostromanskom popisu u blizini Babine Grede, drugo od njih nastalo je na tom području kad su u početku 16. st. Gorjanski bili izumrli, te su veliki posjednici Berislavića od roda Boričevića postali vlasnici staroga kostromanskog imanja i za obranu od Turaka sagradili jaku tvrđavu. Oni su pored toga utvrđenja načinili i još jedno novo koje je dobilo ime Novi grad. Obje te tvrđave Turci su u narednim godinama dobili s lake ruke. Stoga tu i nije bilo težega ratovanja, te se staro hrvatsko stanovništvo tu održalo i pod Turcima u nekom broju. U seobama s desne strane Save oko 1690. što izravno što saseljavanjem došlo je u ta dva sela u svako desetak novih porodica, te ih se u početku 18 st. u jednom i drugom selu našlo po dvadesetak. Preseljenici iz Bosne bili su iz prve blizine iz onih susjednih sela koja su nastanjivala svilajsko i kopaničko područje. Tom prilikom našlo se u Jarugama oko 1120, a u Novom gradu 1186 jutara. Stoga se u prvom od tih sela u popisu od 1865. utvrdilo samo 35 porodica sa 315 ljudi, a u Novom gradu 23 porodice i 246 stanovnika. Oni pripadaju onoj govornoj hrvatskoj skupini koja ima tip dite-djeteta i staru akcentuaciju. U krajiškoj upravi oba ta sela uvrštena su bila u petu kumpaniju sa sjedištem u Sikirevcima.

JAMINA, JAMENA

To je danas selo na lijevoj strani Save istočno od Račinovaca, a južno od Strošinaca. U starije vrijeme njega su držali jedino hrvatski starinci koji su stanovali u susjednim Strošincima, ali su kasnije na to zemljište doselili iz susjedne Bosne i Srbi. Njih su u 18. st. još mnogo povećali Srbi iz Srbije, te taj narod ima sada tu veliku većinu. Postoji predaja među starincima Hrvatima u tom selu da je u Jamini, kako se isprva zvalo to selo, postojala prije Turaka stara crkva na položaju koji nosi ime Stara Jamena. U svojim vizitacijama 1612. i 1618. pohodio je taj kraj svećenik Bartol Kašić i našao je pored Save na osami lijepu crkvu koja je nekada bila kamena, ali ju je vrijeme porušilo, te su je katolici turskim dopuštenjem bili daskama popravili. U

narodu na tom tlu bio je ostao spomen o toj crkvi i o njenu župnom značenju i poslije oslobođenja od Turaka, te je tražio i postigao da se u tom selu opet osnuje katolička župa koja je trebala da obuhvati sela hrvatska: Strošnice, Soljane i Račinovce. Ona je doista osnovana u početku 18. st. u tom selu, ali nije dugo potrajala. Hrvatsko starinačko stanovništvo ostalo je slabo, brojeći nekoliko stotina, srpsko je raslo novim doseljavanjem te je u selu mnogo prevagnulo. Stoga je to selo pripojeno Srbiji u kojoj se nalazi na zapadnoj granici.

LUKAČEV ŠAMAC, KRUŠEVICA

Na području doturskih sela Vrbice, Vosića, Mihaljevice i Drinja javljaju se poslije turskog raspa kao nova sela Lukačev Šamac i Kruševica. Prvo od njih nastalo je poslije turskoga rasula na tlu staroga sela Mihaljevice gdje je zbog obrane od Turaka godine 1692. kapetan carske vojske Lukač bio podigao nasipe i iskopao dubok šamac pored Save prema starom brodu na kojem su turske čete običavale prelaziti na lijevu stranu Save. Kada je minula ta opasnost, na taj se položaj najprije naselilo nekoliko porodica sa susjednoga tla s lijeve strane Save, a onda se uredila ubrzo seoba na to zemljište i iz napuštenih sela s bosanske desne strane. Tada su u kratko vrijeme oba ta sela uređena dobivši i svoja stalna imena, jedno od njih po spomenutom šamcu, a drugo po polju koje je od starine po velikom broju krušaka nosilo ime Kruševica. Ono prvo od njih svedeno je u red pokraj Save, a tu je podignuta i crkva 1700, te je oko nje osnovana i župa.

Po crkvenim maticama te župe i po urbanom popisu onih Šamčana što su obrađivali zemlju na bosanskoj strani možemo da utvrdimo koliko je to naselje oko 1725. godine bilo. U Lukačevu Šamcu nalazimo u to vrijeme pedesetak porodica, a u Kruševici nešto manje. Kod toga naselja značajno je da se prezimena u njemu ne podudaraju u najvećem dijelu s nijednim od drugih susjednih sela, a koliko toga donekle i ima, da se pri tom nalazi veza s Babinom Gredom i sa Štitarom i s kopaničkim selima, zatim da su u to vrijeme gotovo sve te porodice bile slabo razvijene imajući ponajviše po jednu jaču kuću. Iz toga se vidi da je u tom stanovništvu bilo malo starosjedilaca iz toga kraja, nego da je ono bilo sastavljeno u većem dijelu od bosanskih doseljenika porijeklom uglavnom sa zemljišta ukraj Save. Tu su se u to vrijeme na bosanskoj strani nalazila sela Domaljevac i Babina Greda. Oba ta sela imala su velike hatare i do turskog raspa bila su dobro nastanjena. Južno od njih postojalo je opet katoličko naselje sa središtem u Crkvištu i onda jedna skupina oko staroga sela Ilica južno od Domaljevca. Svega je tu pred turski rasap moglo biti jedno 4000 katoličkih Hrvata. Odatle je, dakle, moglo uglavnom biti izvedeno i nastanjeno ono hrvatsko stanovništvo najbližim putem koje je nastanilo Lukačev Šamac i Kruševicu, pogotovu gdje se tu na Savi nalazio stari mihaljevački brod vodeći ravno na to tlo. Sama slavonska Babina Greda nije trebala da od toga naroda preuzme veći broj naseljenika jer je imala dovoljno staroga stanovništva. Glavno smještanje toga naroda

bilo je izvršeno u Lukačev Šamac i Kruševicu, zatim u Sikirevce, a donekle i u Gundince i u kopanička sela.

Velik broj, razmjerno, stanovništva u Lukačevu Šamcu i u Kruševici njih oko stotinu porodica trebao je da pokaže ubrzo jači napredak. I doista, u Lukačevu Šamcu osnovana je župa još 1700, a isto tako i jedna od prvih osnovnih škola u Brodskoj pukovnji. Ali to uspješno razvijanje naselja počelo se u ta dva mjesta zaustavljati već oko 1740. Tada se već osjetilo vraćanje pojedinih porodica iz ta dva sela opet na bosansku desnu stranu. Tako su poslije 1725. na tom tlu, koje je do 1739. bilo pripadalo Austriji, nastala nova sela ili su stara pojačana, i to Bazik, Grebnice, Hašići, Tišina i Prud, a staro selo Domaljevac je mnogo pojačano. Kako je to zemljište u to vrijeme pripadalo Austriji, Krajina je preporučivala svojim krajišnicima tu pored Save da se nasele na desnoj strani te vode. Tu je zemlja bila nešto viša nego ona na lijevoj strani, a bila je gotovo prazna, jer ju je staro hrvatsko stanovništvo katoličke vjere oko 1700. bilo napustilo prešavši na lijevu stranu Save. Najviše su Šamčani i Kruševčani naseljavali selo Prud kamo ih je mamila dobra zemlja. Zbog toga preseljavanja danas ima u Šamcu od 56 porodica, zabilježenih u početku 18. st. samo 19 sa šesdesetak kuća, a od 43 u Kruševici ima sada 24 sa 110 kuća. Novih naseljenika u ta dva sela nema mnogo.

OPOJEVCI; 1275, 1498.

Zabilježeno je to selo već 1275. na tlu južno od potoka Studve, a tu postoji i danas veliko polje toga naziva. U dotursko vrijeme to se zemljište nazivalo Bosutski otok koji su činile vode Studva sa sjevera, Smogva i Debrinja sa zapada, Sava s juga i Bosut sa istočne strane. Sami Opojevci nalazili su se upravo u sredini toga otoka, a zauzimali su najviše tlo na tom području. Pripadali su, po svojoj prilici, posjednicima koje nazivaju Međubosutskima. Njihov posjed bio je važan jer je bio na sredini puta od Morovića na Savu. Ta cesta vodila je pravcem na tu vodu na brod do mjesta koje se danas zove Skela i Domuskela. To je bila najkraća veza s Usorom i otuda s Bosnom. Stoga je tu na Savi uvedena i postaja tridesetnica za oporezivanje trgovačke robe koja se iz Bosne preko Usore uvozila u Vukovsku župu.¹

Iz Opojevaca vodio je put i na Bosut na istočnu stranu na mjesto Grčko Polje koje se u novije vrijeme zove Grk. Tu postoji skela i danas, a zove se Kraljeva, svakako još iz vremena prije turskog vladanja. Taj put vodio je otuda na Morović, pa na Bačince i Susek na Dunavu, te su ga zvali velikim.²

Kod Opojevaca bila je podignuta i župna crkva koja je trebala da djeluje u borbi protiv patarena. Njeni se ostaci vide u šumi Smogvi u blizini potočića Slezena, što dokazuje da je bila dobro građena. S druge strane, otuda se vidi da je zidana kasnije kao sredstvo u borbi pro-

¹ Csánski *ibid.*, 339

² *ibid.*, 281

tiv patarena. Nju je pohodio 1612. i kasnije 1618. svećenik Bartolomej Kašić, inače naš pisac, koji je u svojoj vizitaciji katoličkih župa obišao područje oko Bosuta, Vuke i Donje Drave. Za ovu kod Opojevaca on je zapisao da je dobro sačuvana i bio je u njoj. Prema tome bit će da je građena u 15. st., a trebala je poslužiti u borbi protiv patarena kojih je tu između Save, Bosuta i Studve bilo razmjerno mnogo.

U turskom raspu nastale su u starosjedilačkom stanovništvu tu u Pobosuću velike promjene. Sela su se rasipala i udruživala u veća i sigurnija, narod se miješao, a prilike su se mnogo mijenjale. U to vrijeme raselili su se i Opojevci koji su nekoliko stotina godina postojali postrance od većih mjesta i putovanja. Najviše se porodica iz toga sela saselilo u susjedni Morović, a nekoliko ih se ustalilo čak u Tovarniku. Iz toga mjesta potječe Opojevčanin Stjepan koji je kao prepozit i prodirektor nauka vrlo uspješno djelovao pod kraj 18. st. u đakovačkom sjemeništu.

I danas još postoji južno od potocića Slezena, a zapadno od Bosuta mjesni naziv Opojevci.

PATARENI U MEĐUBOSUĆU

Ta sekta se razvila u Bosni i već u 13. st. bila je jaka osobito u sjeveroistočnim dijelovima te zemlje. Hrvatsko stanovništvo na tom tlu prijanjalo je uz nju, i ona se širila velikom brzinom. Ona je naravnim putem zahvaćala i one krajeve koji su se nalazili s lijeve strane Save. Upravo u sjeveroistočnim područjima Bosne između donjega dijela vode toga imena i Save bio se našao velik broj pristaša toga vjerskoga pokreta. Otuda su dolazili širitelji te nove vjere koji su je naučavali lako razumljivim jezikom. Da su oni u tome u velikoj mjeri uspijevali, najbolji je dokaz u tome što se na tom tlu spominje malo katoličkih župa u vremenu prije Turaka. U onom sjevernijem dijelu oko Otoka i dalje oko Nimaca (Nijemaca) bio ih je poveći broj, ali u ovom donjem kraju bliže Savi zabilježena je samo jedna. Popisa katoličkih župa štampana su u nas dva, i to jedan iz godine 1333—1335, a drugi iz 1501. Iz onoga prvoga vremena zabilježena je parokija katolička u selu Soljanima, a iz 1501. nije se više našla nijedna. Spomenutu župu u Soljanima papin legat u obilaženju pojedinih crkava skupljajući Petrov novčić od župnika obišao je od 1333—1335. u svemu pet puta, a skupio je tom prilikom omanju svotu. U onom kupljenju od 1501. nema više spomena o župi u tom selu. Prema tome može se utvrditi da je od 13. do 16. stoljeća na tom području od Županje do Rače bilo malo katolika, a kako tu nije u to vrijeme bilo ni pravoslavnih Srba, nego je tu tada postojalo samo hrvatsko stanovništvo, mora se doći do zaključka da je to tadašnje stanovništvo bilo patarenско.

Protiv tih patarena povele su katoličke vlasti već davno prije borbu, ali je ona imala malo uspjeha. Od njih su više uspijevali provovjednici seljačkoga priprostoga porijekla, koji su svijetu taj teški nauk vjerski lakše objašnjavali. Osim toga, samo patarenstvo bilo je po sebi lako shvatljivo, a i vodstvo bilo je bliže narodu iz kojega je potjecalo.

Tada je u toku 14. st. katolička crkva na to tlo dovela franjevce, red u kojem je većina članova bila potjecala iz seljačkih redova. Njima su na tom tlu sagrađena dva samostana jedan u Alšanu, a drugi u Lukovu. Prvi od njih nalazio se na posjedu roda Sente-Magoča u Alšanu odakle je potjecao i pečuški biskup Valentin. Taj mogućnik svakako je mnogo uradio da franjevci na tome tlu postignu veći uspjeh u svojem radu među okolnim patarenima. Spomenuti franjevački samostan održao se do dolaska Turaka, svakako uz veliku pomoć domaće vlastele.

Lukovo se nalazilo pored donjega toka potoka Spačve zapadno od staroga i današnjega sela Lipovca. Tu su posjednici prije Turaka bili Morovički od mađarskoga roda Gutkeleda, i to im je na tom zemljištu bio najsjeverniji posjed. Nema sumnje da su i oni bili pomogli graditi franjevački samostan koji su, svakako po papinu nalogu, osnovali

Slavonsko kola iz okolice Županje (foto Dabac)

sami franjevci kao što je to bilo i u Alšanu. Ta građevina podignuta je s desne strane spomenute vode na najvišem položaju, još nešto višem od tla današnjega sela Lipovca. Taj samostan je dobio ime po tom smještaju.

U duhovnom radu na tom zemljištu sudjelovala je mnogo i župna crkva u mjestu Moroviću u kojem se i prije Turaka nalazilo jako hrvatsko stanovništvo. Toj morovičkoj župi bila je već u 14. st. određena zadaća da se bori protiv mnogobrojnih patarena u okolini. Svejedno, ta borba nije donijela većega uspjeha jer su se patareni u tom kraju, u Međubosuću, sve više širili. O tom se uvjerio i sâm papa te je god. 1415. podigao župnu crkvu Sv. Marije u Moroviću na prepozituru s

nalogom da još jače i uspješnije djeluje protiv patarena. Taj rad bit će da je održao bar donekle katolike u samom Moroviću, u Lipovcu i u susjednim Batrovcima kojima potomci u razmjerno jakom broju i sada žive.

Već je spomenuto da župa u Soljanima 1501. nije više zabilježena, a to znači da se na tom tlu u to vrijeme nije našao dovoljan broj katolika koji bi je održavao i radi kojih bi ona na tom položaju bila potrebna. Tako je onda u 15. st. i dalje do dolaska Turaka u 16. st. cijeli rad na održavanju katoličanstva bio ostao samo na spomenuta dva franjevačka samostana, na onom u Alšanu i na onome u Lukovu. Prvi od njih imao je pored toga i veliki zadatak da širi katoličanstvo u susjednoj Bosni i među patarenima i pravoslavnim Vlasima i među pravoslavnim Srbima u susjednoj Srbiji. Stoga taj franjevački samostan nije ni pripadao u 15. st. domaćem konventu na slavonskom tlu nego onom mačvanskom novoosnovanom kojemu je bio sjedište. Pravo održavanje i jačanje katoličanstva ostalo je zapravo na tom zemljištu od Rače do Županje na onom samostanu u Lukovu. Po položaju svojem on je bio i suviše udaljen od pojedinih dijelova toga područja, a po broju svojega članstva i previše slab. Župa u Moroviću imala je i sama mnogo posla sa svojim patarenima, a uglavnom je bila i suviše daleko od onih zapadnih dijelova toga zemljišta.

Ovakvo stanje pomagalo je širenju patarenstva, i kada su Turci najprije osvojili Raču, a onda nešto kasnije Morović, zatekli su tu između Rače, Morovića, Alšana i Županje nešto katolika, ali mnogo više patarena. Oni su ostavili na miru onaj franjevački samostan u Lukovu kraj Lipovca, a isto tako i staru katoličku župu u Moroviću. Na ostalom tlu od Rače do Županje nisu našli nikakve katoličke župe. Ipak je u Alšanu postojala stara katolička crkva, a oko nje se nalazilo i staro groblje. I jedno i drugo mogli su okolni starosjedioci upotrebljavati za turskog gospodstva. Onaj samostan u Lukovu franjevci su u miru držali jer ih muslimani u tome nisu priječili. Oko 1590. nastali su oko Požege, Osijeka i Iloka među katolicima nemiri protiv turske vlasti, te su Turci zatvorili stare samostane i franjevce su otuda protjerali, ali su stare katoličke župe u Nimcima i u Moroviću ostavili na miru, te su one i dalje mirno djelovale. Ipak su katolički starosjedioci oko Županje i Drenovaca ostali bez svoga blizoga svećenstva, i čudo je da ih se pod Turcima ipak neki broj održao.

Patareni su se na tom zemljištu u turskom dolasku vladali kao i njihovi suvjerenci u Bosni. Oni su ubrzo primili tursku vlast i negdje su brže, a negdje sporije, ali svagdje su već u prvom naraštaju prihvatili islam. Kako su već i prije Turaka bili jači od katolika, to su oni ostali i pod Turcima, a možda su u sebe primili i pokojega od starih katolika. Takve su prilike bile pod turskim vladanjem.

Na tom tlu, po naravi stvari, trebalo je da se razvije i koje veće naselje. Takvo je prije Turaka osim Morovića u tom kraju u blizini Bosuta bilo i mjesto Rača. Ležalo je pored Save i već je i u dotursko vrijeme bilo trgovište, a zaštićeno je bilo suvremenom tvrđavom. To su mjesto bili Turci odabrali za svoje naselje i brzo su ga nastanili. Ono je raslo velikom brzinom, jer je kao trgovačko — obrtničko mje-

sto privlačilo nove naseljenike. Raču je oko 1660. pohodio i turski putopisac Evlija Čelebija i u svojem opisu on izričito navodi da se u toj varoši nalazi mnogo naseljenika muslimana iz okoline koji govore svojim posebnim narječjem kojim se razlikuju od drugih susjednih velikih muslimanskih naselja. Svakako to su bili starosjedioci iz bliže i dalje okoline s lijeve strane Save. Oko 1690. u onom velikom ratovanju između Beča i Carigrada ti su muslimani iz Rače izmakli u Bosnu, a među njima i potomci onih naseljenika od Županje, Alšana, Vrbanje, Gunje i Strošinaca, koji su bili patareni, te su onda u turskom dolasku primili islam.

PODGAJCI

Nalazi se to selo sjeverno od Gunje, a južno od onoga položaja gdje se nalazio Alšan, dakle u tom smjeru ispod potoka Ozrice i »rđavoga varoša«. Ono nije zabilježeno u vrijeme prije Turaka, ali se zna da je bilo naseljeno u to doba i da je oko 1700. imalo oko stotinu hrvatskih starinaca. Iz toga se vidi da je to selo pod Turcima imalo malo stanovnika. Sudeći po svojem položaju, ono je ležalo između Alšana i Gunje i trebalo je prema tome da je i ono pripadalo Alšanu. Kako se u vrijeme prije Turaka ne spominje, vjerojatno je da tada još nije postojalo. U selu se govori tip dite-djeteta, onakav kakav se nalazi i u susjednom Rajevu selu i u Gunji, a i to pokazuje da su Podgajčani starosjedioci na tom tlu. Oni su se dobro razvijali te su 1890. imali već 900 hrvatskih stanovnika. Danas će ih biti nešto preko 1800, što pokazuje da su za 900 ljudi porasli. Najveći dio od toga čine hrvatski doseljenici iz naših zapadnijih krajeva.

PRESELJAVANJE IZ BOSNE NA SLAVONSKU I IZ SLAVONIJE NA BOSANSKU STRANU

Toga seljenja pojedinački moglo je svakako biti kroz sva vremena jer je bilo naravno. Ipak ono učestano i mnogobrojno izvršeno je zapravo samo za velikih političkih preokreta u kojima su se mijenjali gospodari pojedinih dijelova zemlje.

Prvo takvo preseljavanje stanovništva s lijeve strane Save na desnu izvršeno je 1687—1692. kada su oni starosjedioci s toga tla, koji su kao patareni bili primili islam, ispred kršćanske vojske izmakli na desnu stranu Save i nastanili se na sigurnijim položajima sjeverne Bosne. To je u prvom redu bilo muslimansko stanovništvo u Rači, a vjerojatno je da ga je u nekom broju bilo i po ostalim dijelovima, pogotovu u Županjem Blatu, u Subotištu pored Jamene, upravo svagdje tamo gdje je bilo jače trgovine kojom su se najviše bavili naši muslimani.

Kad je poslije 1692. bilo gotovo sigurno da se Turci neće više vratiti na lijevu stranu Save — prodor u Morović 1696. bio je brzo svladan — počelo je seljenje kršćana, katolika i pravoslavnih, u razmjerno jakom broju na zemljište preko Save, i to uzduž cijeloga toka te

rijeke koliko je ticao Bosnu. Tom prilikom u deset, petnaest godina prešlo je rijeku Savu mnogo tisuća toga naroda, pravoslavni još gotovo mnog više nego katolika, te su oni tom prilikom nastanili mnoga sela oko Vinkovaca, Đakova, Našica, Orahovice, a pogotovu oko Požege. Ti Hrvati i Srbi isprva su nastanjivali uglavnom stara muslimanska naselja, koliko ih je na naselnom tlu bilo, a onda su postepeno ulazili i u ona kršćanska koja su im se našla na putu.

U istočnom dijelu Bosne, gdje se dugo bila održala ikavština, jedan dio Hrvata, onaj veći, bio je rano primio islam, a onaj manji održao je katoličanstvo. Toga naroda našlo se u drugoj polovici 17. st. pred velike seobe oko 1100¹ izmiješani s mnogo muslimana i pravoslavni. Kad se u tom kraju pročulo da je Slavonija oslobođena, krenuli su otuda mnogi katolici preko Save da se nasele na tom tlu. Oni su, dakako, zahvatili u prvom redu sela pored Save, a zatim i ona udaljenija od nje. Župa u Drenovcima počela je raditi i voditi svoje matične knjige već od 1719. U tim knjigama navođena su često prezimena župljana, a kako je u tih ljudi bila jedna od važnih značajki i njihovo porijeklo, župnici su u pravilu zapisivali i selo otkuda su ti ljudi bili doselili. Drenovačka župa zahvatala je u početku 18. st. sva stara hrvatska naselja sve do Jamine, a to znači sva sela oko samih Drenovaca i onda ona pod Savom. Prema tome tu su zabilježeni ljudi koji su bili doseljeni iz sela Koraja, Bogutova, Dragaljevca, Crnjeljeva, Maleševaca, sve sela iz župe Korenite, onda iz Bile (danas Bijele), Boče, Bodežišta, Zovika, Strepaca, i to nekoliko porodica koje danas nose prezime Strepачki, iz sela Ulovića, Ulica i Hrgova, sve iz župe Bile. Poveći broj doselio je iz župe Dragunje koja je 1673. imala 4161 katolika. Ona se nalazila na jugozapadnom dijelu Majevice prema Tuzli. Iz nje su bili preseljenici iz sela Bučja, Drinča, Doknja, Lipnice i Dobrnje. Župa tramošnjička dala je preseljenike uglavnom krajevima zapadno otuda, ali nešto se porodica našlo iz nje i u Podgajcima i u Rajevu selu. Značajno je da se na ovo zemljište u Gunji i tu u blizini sve do Račinovaca naselilo i nekoliko hrvatskih porodica i sa zemljišta južnije od Tuzle, osobito od Vareša i Očevlja. To su danas Varešani, Vareševci, Očevčići.

Svi ti doseljenici iz krajeva istočne Bosne brzo su se snašli na tom zemljištu, primili su govor toga kraja koliko se razlikovao od njihova. Oni su se dobro razvijali i imaju veći broj kuća.

Oko 1687. do 1692. nekoga preseljavanja bilo je na lijevu stranu Save i s onoga tla koje se nalazi prema Županji, Babinoj Gredi, Sikirevcima, Gundincima, Šamcu i Jarugama. Ono je ispunilo na tom tlu u nekoj mjeri ona mjesta koja su u to vrijeme još bila raspoloživa. Ovamo su doselile porodice hrvatskoga porijekla iz sela Domaljevca, Utorkovića i Vidovica, davši starim selima prema množini staroga stanovništva više ili manje novoga žiteljstva.

Međutim, na ovom posavskom dijelu bilo je i obratnoga seljenja, i to sa slavonskoga na ono suprotno bosansko. Izvršeno je to onda kada su Turci godine 1718. izgubili rat koji su vodili s Austrijom te

¹ Jelenić, Spomenici kulturnoga rada bosanskih franjevaca, Starine XXVI, 146

su toj državi morali predati uski pojas posavine od utoka Drine dalje na zapad. To je područje obilovalo dobrom zemljom, a na njoj je bilo malo naroda jer su starosjedioci, koliko su bili muslimani, izmakli dalje na jug.

Na tu gotovo pustu zemlju austrijske vlasti mamile su slavonske posavce, dajući im izobila zemlje i mnogo olakšica. Tada su okolna sela Županja, Bošnjaci, Štitar, Babina Greda, Gundinci, Sikirevci, Jaruge dala mnogobrojne naseljenike koji su onda stali tu zemlju obrađivati. S desne strane rijeke Bosne naselili su oni Dolnju Mahalu, Tolisu, Bok, Oštru Luku, Matić, Ugljaru, Domaljevac, Bazik, Grebnice, Tišinu i Hasić. Većina od njih već je prije postojala, a neka su bila tek nastanjena. Sva su se ona dobro razvijala jer su nastala na vrlo dobru tlu.

Međutim su Austrijanci u novom ratovanju tridesetih godina bili pobijeđeni te su u miru sklopljenom poslije toga morali tu Bosansku posavinu vratiti Turcima. Tada je za stanovništvo na tom tlu nastalo pitanje: valja li priznati tursku vlast ili to tlo napustiti. Većina je prihvatila ono prvo rješenje i ostala je na toj zemlji. To je danas jako naselje, po govoru i po prezimenima isto kao i ono njima nasuprot na drugoj lijevoj strani.

RAČA; 1275, 1398, 1445, 1477, 1498

Nalazi se u zavijutku rijeke Save zapadno od ušća Bosuta u tu vodu na nisku tlu izloženom čestoj vodoplavi. Ima čisti naš mjesni naziv, čest u mnogim našim krajevima. Mađarski posjednici u vremenu prije Turaka nisu ga ni pokušali promijeniti na svoj jezik. U nas on znači mjesto gdje se obično nalaze ili skupljaju race. Zabilježena je već 1275. pa poslije 1398. i kasnije do turskoga dolaska još nekoliko puta tako da se razvoj toga mjesta i pripadanje mogu potpuno pratiti. Spomenute 1275. bila je Rača mjesto s trgovom i pravilno izgrađeno pored Save, 1445. postala je već varoš, a 1477. tu se već spominje i carinski ured. Iz skupa gradskih zemalja vukovarske župe stekla ju je pomađarena njemačka porodica kojoj je pročelnik bio Ajnard. Kad je ta porodica izumrla, taj unosni posjed stekli su Morovički koji su potjecali od roda Gutkeled, a kad su se i oni rastraćili, mijenjali su mu se posjednici. Godine 1529. osvojili su Raču Turci koji su u to vrijeme bili zadobili i susjedni Morović. Tvrđi grad na visokoj gredi spominje se već 1465, a nešto kasnije ta je utvrda još više razvijena. Bila je izrazita građevina barskoga tipa koju je trebalo osvajati i sa Save i iz okoline.

Račansko područje obuhvatalo je sve one zavijutke Save koji se tu nalaze, a prema tome i ona sela koja su bila tu nastala. Ona su popisana 1477. ovim redom: Durecz (u hrvatskom jamačno Dvorovci), Bela crkva, Otročkovci, Budrovci, Urod, Hamzov, Strug, Palacko, Farkasvar i Boziaš. To su bila mala sela koja su nastala na boljem ratarskom tlu osiguranom od vodoplavi. Većina su u našem obliku i gotovo sva i danas postoje kao imena polja, iako se stanovništvo tu češće mi-

jenjalo. Godine 1275. zabilježeno je da se u jednoj od savskih okuka tu pored mjesta Rače nalaze ruševine staroga nekoga utvrđenja nazivom iz starijega jezika. Po obliku Hamzo vidi se da to ime nije indoevropskoga porijekla.

Turci su u Rači zadržali staru tvrđavu, popravili su je i uredili da bude sigurna obrana staroga broda koji se tu nalazio na putu u Usoru. Oni su u to staro naselje doveli i razmjerni broj svojega naroda iz susjedne Bosne, pogotovu iz istočnijih krajeva, ali su radili i na tome da se tu nasele i starosjedioci iz okoline. Kao pročelnika svoje vlasti oni su tu postavili svoga čovjeka koji je bio Bošnjak i zvao se Kolaković. S njim je bio uhvatio dobru vezu Stepan Berislavić, član staroga slavonskoga roda iz okoline Broda, koji je bio gotovo nagovorio toga računskoga zapovjednika da preda to zemljište kršćanima.¹ Taj dogovor ipak nije uspio, svakako zbog toga što su Turci čvrsto držali cijelo okolno zemljište s desne strane Save, a od ušća Bosutova dalje na istok i na lijevoj. Otkad su Turcima u ruke pala za kratko vrijeme i Brka (Brčko), Morović i Nimci, oni su počeli naseljavati Raču, učinivši od nje ubrzo jako trgovačko obrtničko mjesto u Donjem Pobosuću i susjednom dijelu Bosne.

Pod Turcima razvilo se novo naselje donekle i na desnoj strani Save gdje je izgrađeno jako pristanište. Ipak je glavni dio toga mjesta ostao na lijevoj strani te vode. Oko 1664. u to je mjesto naišao turski zemljopisac Evlija Čelebija i on ga je opisao. On ističe da tu pored Save postoji nekoliko visokih greda, a na najvišoj da je bio podignut tvrđi grad. Ispod njega nastalo je samo naselje koje je u to vrijeme bilo dobro razvijeno. Sama Rača bila je vojvodstvo srijemskoga sandžaka, i to kaza s prihodom, koliki je bio u susjednom Moroviću i u Nimcima. Utvrđenje je bilo podignuto na vrhu okuke te ga je savska voda mogla lako podrivati. Stoga je ono napušteno s vremenom i u tom naselju ostala je samo četa budimskih turskih vojnika i četa janjičara. U samome mjestu ispod grada u vrijeme Evlijina pohoda našlo se sedam muslimanskih i pet kršćanskih mehana. Tu se tada našlo 550 što većih što manjih kuća s vrtovima. Ulice su bile popločane hrastovim daskama jer su bile zbog niskoga tla u kišno doba izvanredno blatne. Muslimanski dio imao je pet džamija, dvije medrese, dva manastira i tri osnovne škole. Tu se nalazio i carinski ured, i to na Savi kraj pristaništa, a do njega su bila podignuta dva hana. U blizini nalazilo se i kupatilo. U mjestu bilo je mnogo trgovačkih radnja, ali prave tržnice nije tu bilo. Stanovništvo se najviše bavilo trgovinom i brodarstvom jer ratarskoga tla nije bilo mnogo zbog česte povodnje. Muslimani u Rači bili su ponajviše poturi, a ta riječ označavala je čovjeka koji je primio islam, ali je govorio svoj narodni jezik. Od kršćana jedan je dio bio katolički, a jedan pravoslavni. Od priroda Evlija naročito ističe šljive i jabuke, a od pića medovinu.¹ Kako se vidi, Rača je bila u 17. st. razmjerno veliko naselje i u to vrijeme svakako veće od Morovića.

¹ Mon. hab. 1, 51.

¹ Cupičeva godišnjica, 266—268

U ratovanju od 1687—1691. Rača je bila spaljivana i sva je bila srušena. Muslimani su tada prebjegli preko Save, a kršćani su to isto načinili ili su se rasuli po okolini. Katolici su tada unišili u susjedna hrvatska sela, u Subotište, Štitar, Opojevce, Grk, Jamenu, a pravoslavni u bliža srpska. Rača je tada neko vrijeme ležala pusta. Račanski muslimani naselili su se s one strane Save prema Drini i Majevidici gdje im potomci žive.

Napuštena Rača nastanjena je nanovo uglavnom od 1697—1700. U prvom redu naselilo ju je nekoliko starosjedilačkih hrvatskih katoličkih porodica iz okoline kojima je služio u crkvenom pogledu vojnički svećenik iz posade koja se tu nalazila. Ubrzo se na to staro kulturno tlo nastanilo strujom iz bosanskog Podrinja tridesetak pravoslavnih srpskih familija koje su odmah postigle u naselju većinu. Novi naseljenici podignuli su svoje domove na starom položaju ispod grada. Tu su Srbi napravili i svoju crkvu, ali mali broj katolika to nije mogao, nego se služio kojom od starih crkava u okolini.

Kako je Sava često plavila Raču, presele vlasti oko 1725. cijelo naselje nešto podalje od obale na kraj okuke. To selo dobilo je ime Nova varoš, za razliku od one Stare. U tom novom selu pravoslavci sagrađe ubrzo novu drvenu crkvu, a katolici u tom preseljavanju napuste gotovo sasvim Raču i nasele se po okolini. Jedna od tih porodica naselila se i u Vinkovcima gdje je nosila prezime Račanin. U godini 1732. bilo je u Rači pravoslavnih Srba 43 kuće, a 1865. 95 domova s 580 čeljadi. To stanovništvo i dalje se dobro razvijalo, ali je patilo mnogo od savskih poplava.

Oko 1697. oko samoga utoka Bosuta u Savu na okuci nastalo je novo selo koje je po svojem položaju nazvano Ušće. U starije vrijeme to je bio dio Rače, i to nekadašnjega sela Hamzova na tlu na kojem je nekada bilo izgrađeno utvrđenje. Naseljenici bili su od česti iz susjednoga Podrinja, a dijelom iz sjeverozapadne Srbije. I to selo razvijalo se dobro i s vremenom je izmijenilo svoje ime u Bosut po vodi kraj koje je nastalo.

Ipak su ta dva sela razmjerno mnogo patila od Save koja ih je često plavila. Stoga su ih vlasti, po pristanku naroda u oba ta sela, premjestile na susjedno tlo s druge strane Bosuta gdje je tlo više i sigurno od poplava.

RAČINOVCİ

Nalaze se pored Save s lijeve strane istočno od Gunje, zapadno od Jamene. U dotursko vrijeme pripadali su Morovićkima kao i susjedni Drenovci i prema tome imali su i sličan razvitak. I tu su kao i drugdje u okolini prije turskoga vladanja postojali katolici i patareni, i ti drugi primili su kasnije islam i prešli su za Turcima oko 1692. u susjednu Bosnu. Poslije toga ostalo je malo porodica na tom

1 Csan. ibid. 275, 286

tlu, te su oko 1700. ovamo doselile nove hrvatske familije iz Bosne, i to iz kraja gdje su one imale pun jekavski izgovor. Prema tome, u Račinovcima je u toku osamnaestoga stoljeća prevladala jekavština koja se i danas govori. To je jedan od vrlo rijetkih slučajeva da su novi došljaci mogli sačuvati svoj govor i još ga naturiti starosjediocima.

Račinovci imaju razmjerno velik hatar od 5508 jutara, i u tome dovoljno ratarske zemlje, ali to selo nije pustilo u sebe mnogo novih naseljenika, nego se razvijalo uglavnom svojim snagama. Stoga na tom tlu ima danas oko 1500 stanovnika.

RAJEVO SELO

Nalazi se u onom zavijutku rijeke Save što ga ta voda zapadno od Brčkoga čini. U tom obliku nije zabilježeno prije turskoga gospodstva, ali se tu u blizini Podgajaca 1484. spominje selo Rajinci. Selo pod onim prvim imenom bilo je nastanjeno i pod Turcima te su mu starosjedioci za toga vremena imali crkvu u susjednom selu Tinjin-cima, gdje im je bilo i zajedničko groblje. To drugo selo, ležeći u prvoj blizini, prešlo je sa svojih nekoliko porodica na položaj do Save i ujedinilo se sa Rajevim selom. Tada je, kao i u drugim posavskim selima, nastalo izmjenjivanje stanovništva s jedne i s druge strane. Ono koje je dolazilo iz Bosne od Tramošnice i Boče bilo je obilnije nego ono što je prelazilo na desnu stranu te vode. Otuda iz Bosne doselili su tom prilikom Đermanovići koje zovu i danas Semberi, zatim Đajići, Jovanići, Palackići, Strepački, iz sela Strepacu, i Vučićevići. Te su porodice ubrzo postigle većinu na tom tlu, ali su, svejedno, primile govor toga sela koliko ga već prije u nedalekoj starijoj svojoj postojbini nisu imali.

U toj seobi iz Bosne nastanilo se u tom selu i desetak srpskih porodica. One su se razvijale razmjerno kao i one hrvatske, te imaju oko 50, a Hrvati oko 200 kuća.

SELNA; ZELNA; 1428, 1464.

Kada se prvi put 1428. spominje, gospodari su tome posjedu bili veliki posjednici u Vukovskoj župi članovi mađarskoga roda Sente-Magoča koji su u tom kraju u to vrijeme držali i Alšan i Virove i susjedni Otok. U prvo vrijeme sve su te zemlje pripadale Vukovskoj župi i obrađivali su ih kastrenzi, ali su ih u toku 13. st. bili stekli članovi velikoposjedničkoga roda Gutkeleda. Oni su se kasnije zapleli u bunu protiv kralja te su zbog nevjere izgubili svoje stare posjede. Na ovom zemljištu dobili su ih pripadnici mađarskoga jakoga posjedničkoga roda Sente-Magoča koji su onda Selnu držali do blizu 1430. U to vrijeme ti su posjednici izumrli, a tu zemlju dvor je tada darovao svojim vjernim Talovcima kojima se dvor mnogo zadužio. Kasnije su se tu češće mijenjali gospodari iz bogatih familija, a onda je ta zemlja oko 1530. pala u ruke Turcima. Oni su je čvrsto držali do 1689, a konačno su je izgubili 1691.

Prema sačuvanim spomenicima može se točno utvrditi gdje se taj stari posjed nalazio. U prvom redu vidi se da je ležao u susjedstvu Alšana i Virova koji su s tom zemljom međašili sa istočne i sjeverne strane. Selna je opisana dovoljno široko 1476. godine, i tom su prilikom spomenuta sva sela koja su se na tom tlu nalazila u to vrijeme. Neka su od njih sačuvana sve do danas ili u nastanjenom obliku ili kao nazivi pojedinih polja. Po njima će se sigurno moći odrediti prostiranje toga posjeda. Spomenute godine ta zemlja zapisana je ovim redom: Selna, danas veliko polje jugoistočno od Županje prema Orašju, Dragomilci, Trtavci (danas dobra ratarska zemlja na visokoj gredi uz put prema Orašju u županjskom području), Kopča, Bošnjaci (i sada veliko selo istočno od Županje), Kumanovci, Šušaljinci, Čedojevci, Repovci, Bučje (danas dio sela Bošnjaka), Grabovci, Karaševo (veliko polje jugoistočno od Županje), Tvrđišić selo, Milivojci, Krućanovci (danas Krutanovci, široko polje blizu ceste na Orašje), Draževci, Budišlavci, Koroninci, Popovci, Drškovci, Drugovci, Miljevci (sada veliko polje pored Save južno od Bošnjaka), Đurković selo, Bebrina, Ižinci, Miloradić selo, Sladenovo selo, Tomislavci, Žuželj (danas veliko polje pored Save južno od Bošnjaka), Slanin selo (sada široko polje na sredini područja između Županje i Bošnjaka), Milotić selo, Peručević selo, Vežitić selo. Kako se vidi, Selna je zahvatala cijelo današnje područje Bošnjaka i istočni dio današnje Županje. U dotursko vrijeme većina tih sela sastojala se od jedne zadruga manje ili veće sa zemljištem koje je ona mogla obraditi. I sama imena tih sela upravo su nazivi pojedinih zadruga, a one nose u sebi početnika roda, koji je svoje tlo obrađivao. Velika većina njih potječu od starih hrvatskih narodnih imena.

Vjerojatno je da su sva ta sela prešla pod tursku vladu, ali su za toga vremena od stotinu i pedeset godina morala na tom tlu postojati u stanovništvu veća pomjeranja. Svakako je nastala potreba i želja u tom žiteljstvu da se porodice nađu u većim skupovima. One su došle do izražaja pogotovu potkraj turske vladavine kada su se počeli predosjećati teški ratni događaji. Prema tome našli su se oko 1700. nastanjeni na tom starom seljanskom području jedino Bošnjaci, Bučje i Selište. Ta tri sela svela su se tada s jedne strane u Bošnjake, a s druge manje u Županje Blato. Kako se vidi, stara Selna postepeno se za turskoga vladanja raseljavala, a onda se njeno staro stanovništvo u svojem najvećem dijelu naselilo u spomenuta dva mjesta.

Sama

Nanizalo se seoce uz srebrnu Savu, kano đerdan bisera uz bijelo grlo djevojačko. Pa kako se taj ures nad hramom djevojačkog stida na sniježnom gr'ocu koči i diči, tako je seoce kao veselo iskočilo na kićenu proplanku drevne šume i ogleda se mlado, čilo i poskočno u bisernim valima dostojanstvene, hrvatske Save.

Kad prižeže ljetno sunce, pa se i plavo nebo — uvijek svečano — zavije nekim sivim velom, zeleno se hrašće uzajamno štiti od njegova žara debelim hladom, zlatni usjevi se kože i talasaju priklanajući se vlat k vlati, kao da jedno drugom neku tajnu povjerava, tihi, nijemi šapat šušne, provre i diljem cijeloga polja šušti, šapće se, sad tiše, sad glasnije, reći bi talasa se šapat kao i dragocjeno to jezero zlatnoga klasja. Al šta se šapće?

To je tajna.

Kad zemlja skrutne, tjeme joj posivi, s livada posiplje vjetrić miris zrelih jagoda i pokošene trave, pobune se u veselju ptice, uzcvrči u prepirci četa vrabaca, dostojanstveno leteći na grimiznim krilima zuji zlatna mara, uzvrpolji se nasred ceste nebrojeno jato mušica, sa Save se čuje gakanje gusaka, s poljana pastirska frula, svijesno se krili prostranim zrakom roda, postojano gleda u to žarko sunce oholi sunco-kret, poigravaju se fini leptiri, odzvanja cilik lastavica, zvižduk kosa, slavuja...

Ej, slava!

Kad prižeže sunce na taj pijesak na poloju savske obale, pa kao što godi golim tabanima obijesnih dječaka i draška ih kroz sve tijelo taj žar, po kome veselo skaču, tako, kao da taj vreli pijesak draška i bujno pleme vala i oni se komešaju — cijela ih je rijeka, pljuskuju, pa časimice prospe koji biserje na glavu najbližeg si druga, zadirkuju u podraslu djecu gusta vrbika, što se spustila baš među vale, pa ih svojim bjelkastim lišćem na igru zaustavljaju, — al badava, vali neće da stanu već idu dalje, svojim putem, veselo, stalno, puni nade.

Selo, kano jato galebova poglelo uz Savu, okupiv se vjerno oko svoga starješine, oko bijele crkvice. Tišina svečana, al seoska tišina, ne gluha i ledena kao u velikome hramu, umjetnomu hramu, već složena od sklada naravnih glasova, tišina, kakva može biti samo u naravnom hramu, u naravi samoj. Zrak je sjajan, protkan sunčanim trcima, prodahnut zadovoljstvom. Svijesno i pouzdano dižu se k nebu vitki jablani, kano da su stražari za čuvanje toga zadovoljstva, šum-

ski sveti duh posvećuje i očarava, sklad naravi slaže mu veličanstvenu himnu, očaravajuću.

Pjesma, sama pjesma! ...

Zar nije tu pravi onaj život, ne umjetni, već naravni život, kako je stvoren i na zemlji usađen?

Tu je i sreća gušće posijana. Gdje ne bi, u tom čistom zraku, pod sjajnim nebom, u čarnim šumama, u carstvu slavuja, posred poljana i livada, med mirisnim cvijećem.

I sve je tako nevino, nježno i iskreno.

Na obali Save kod Bošnjaka g. 1880

Ljubav. —

U tom vrtlogu svjetlosti, gdje ti se čini da stvorovi pjevaju samo hvalospjev životu, mislio bi i nema tuge i oskudice, žalosti i brige, a kamo li gole, zdvojne nesreće!

I izustiti ovu riječ tu ti je odurno, ona tu ne pristaje.

E, da je šta stalna i upravna na svijetu!

Pomisli samo, kako je tu kad se naoblači, kad zasikću munje, zatusne gromovi. Kako se tada priroda stušti, kao od straha. Pa i kako se često dogodi, da grom raskoli najjači, najponosniji hrast.

Ili, zar ne može krotko janješće i u pol vedra danku, na livadi, med samim cvijećem nastradati?

Mani se!

Pogledaj samo onu kućicu, što se kao izlučila iz niza ostalih i dražesno uronila u zelenilo drvlja, samo joj se podno, izmed stabala bjelajaju čiste stijene. Kućica nije velika, niska je, na čelu joj vire dva prozora, od skora je obijeljena, nekako dična kao djevojčice u bijeloj haljinici. Uz kućicu kočio se visok, mlad jablan.

Đena, mlada ženica Marka Krišćića izviruje časimice na prozor, otkloniv granu jorgovana što raste pod prozorom, pa skoro da ga zakrili, motri na lijevu stranu k selu, nekog očekuje.

Đena je srednjega stasa, vitka i fina kao gospoja. Nad lijepim čelom svija joj se plava kosa pod maramu, lice joj više blijedo, a usnice se skupile i rumene se kao jagoda. Mila je, lijepa je, što no vele, da se je sama stvarala, ne bi bila ljepša.

Licem joj sja izraz nevinosti i brige. Tomu krasnomu licu, tim rujnim usnicama, pristalo bi baš, da se i one smiješe. Taj nesmiljeni izraz brige kao da je neko protuslovlje sa svim onim, što ju okružuje. Evo šta joj je:

Bilo je to prije kakovih sedam dana, Đena čekala Marka pred kućom, a bilo je sasvim već omrklo. Čekala ga dugo i jedva dočekala. Marko dođe promrsiv jedva kroz zube pozdrav, prođe kraj nje ne kazav joj ni jedne mile kao do sada obično, a bio je nešto blijed i smrknut, kao od zla. Đena se snebi, sažali joj se, pa požuri za njim. Kad ga stiže, zagrlji ga i zagleda mu se u lice, al se prepade, njegovo lice nije bilo prijazno.

Marko leže odmah u postelju, nije ni jesti htio. Đeni se srce steglo, kao da ga je pritisla mora, oko joj zasjalo od suza, lice poblijedilo, duša se smela... Šta je to danas? je li mu ona što skrivila? ili je...

Nježno i plaho priđe ona njegovoj postelji, sjedne k njemu, pa će kroz suze:

— Što ti je Marko? kaži mi...

— Bolestan sam.

— Pa kako... pa gdje te boli?

Marko samo rukom odmane. Đena je sjedila tako dugo u noći i gledala nijemo u Markovo blijedo lice. Te noći ne smiriše joj se trepavice.

Da, to je bilo prije sedam, teških sedam dana, a danas evo još joj odlanulo nije, pače joj se jadi podeveteriše. Marko je zbilja bolestan, teško je obolio, a nju je stigla žalost, pa još kao gladan crv mli joj po srcu neizvjesnost.

Veliki su to jadi za nju, za ženu koja ljubi, koja nije vikla jada podnašati. Ako i jest Đena bila sirota, u majke udovice (otac joj rano umro, jedva ga i poznaje) jedina, nije znala uz majku u Semberovoj kući što je zlo ni što su jadi. Majka ju je rekao bi na dlanu nosila, a dijete slabo i osjeća boli i jade; ako ih osjeti, brzo ih sa suzama isplače. A sada? — Pa poslije onako sretna života kao što ga je uživala odakako se udade za Marka, — do tog dana žalosti!

Đena se nije dugo dičila pletenicama, dok se skobi s Markom. Odslužio on soldačiju i vratio se iz Bosne. Dok je još služio, umrla mu prva žena, s kojom je samo nekoliko mjeseci živio. Vratio se iz

vojske stražmešтром, al se primio posla, a u velikoj Kriščićevoj kući i bilo ga je. Sa ženidbom nije naglio, pa su već mnoge bake, kojima se poslanstva i poručivanje izjalovilo, počele koješta smišljati i šaputati. Marko je radio posao marljivo i okretno, da su se stari ljudi divili; postao je tako od sviju štovan, a čika Ante, strog i žestok čojčina, znao bi se s njim baš oštro pohvaliti pred seljanima, a i pred gospodom: »U mojega Marka slog samo odmiče, sve nestaje«, ako je govor o žetvi.

Jednoga dana, pri žetvi, baš oko podne Marko za žeteocima snoplje vezao, pa ožednio, da bi za kap vode dao dukat, a daleko još do ručka, kad će reduša s jelom i vode donijeti. Marko zavezao želju, pa radi dalje. Nedaleko čuo je glas djevojačke pjesme, koja se k njemu približavala. Kad je mislio da je već blizu, ogleda se, a to djevojka sitna i gipka nosi u ruci žbanju s vodom. Marko se na čas kani posla i zagleda u djevojku; ona je išla stazicom, koja je vodila baš uz njega, zamišljeno i nehajno pjevala pjesmu milu još milijim grlom, a lijepa i stvorna da poleti.

— Curo ne bi l' mi žbanju dodala, bilo ti za sreću.

— Evo, napij se, baća Marko, dodade hitro djevojka.

— Ne uzmi za zlo, al grlo si baš od vile ukrala.

— Idi! nasmiješi se djevojka stidljivo i uvrne glavom, ode hitro k svojim, koji su želi nedaleko Kriščićevih.

Marko se opet prihvatio posla, al se skoro sam sebi začudi, što mu kao ne ide od ruke; kod svakog snopa je nešto šeptrljio, ili je mnogo nametao na snop, pa ne mogao svezati, ili nije dobro zavio uže od vlati, pa bi se snop odmah sam odvezao, ili ma što takova. On se nije dosjetio, da je tomu uzrok tanana Đenka, on se nije samu sebi začudio, što neprestano na nju misli.

S večera evo Marka na sokak, nije bio odlučio kamo će, to je došlo samo od sebe, on se stāvio pred kućom Semberovom. Bilo sreće, našla se tu i Đena, i ni pet ni šest, Marko joj kaže, kaže joj ono, što prije nekoliko časova nije znao: da ju voli, i — što će ona na to?

Đena nije dugo promišljala, ako mu i nije odmah sve kazala.

Zavoljeli se, zamilovali. Al to nije bilo obično milovanje, kako je u selu, bila je to ljubav nježna, plaha, slijepa. Jedno uz drugo zaboravili bi cijeli svijet, jedno drugomu bilo sveto. Marko uz Đenu podjetinjio, a Đeni je, kad Marko sjedne uz nju, kao da joj je proljeće sve svoje cvijeće sasulo u krilo; kad ga je zagrlila, ko da je zagrlila svijet sreće, njezin vlastiti svijet, dragocjen.

Kuća Semberova sa Kriščićevom nije se najbolje pazila, a još manje da bi se iz njihovih kuća jedni za druge ženili i udavali. Ta Semberovi su spram Kriščićevih siromasi, a i zavadili su se bili na njivi, gdje je gazda Ante Kriščić napao na Đeninog strica, da mu je njivu priorao. Marko i Đena su to znali, pa su najprije gledali umiriti Đenine. »A za moje mi je lako«, govorio bi Marko.

Marko spomenu svome ocu, da će se oženiti, ovaj se uzradova; ta dobit će kuća još jednog poslenika, — al kad Marko reče, koga će da uzme, planu stari kano grom i zakle se, da nikada u svoju kuću neće primiti kćer svoga dušmanina.

Marko se ne htjede s ocem svađati, već zamuknu. Poslije nekoliko dana navijesti on ocu, da će se iz kuće odijeliti i zatraži svoj dio.

Stari se smrštio i vikao, al to ne pomaže ništa, Marko ostade kod svoga. Ne htjede se s ukućanima mnogo tezmati, već se zadovolji s onim što mu dadoše i napravi si kućicu u šljiviku, koji mu je pripao.

Ne bilo dugo i Marko uveo Đenu u svoju kućicu.

Ljubili su se kano golubovi. Cijelo selo čudilo se toj ljubavi, bake u njih čudno škiljile, a djevojke ih rado gledale. Kad bi kudgod išli, vode se kao djeca.

Marko i Đena obrađivali su sami svoja polja, al jedno uz drugo nisu osjećali umornosti. Kad sunce zađe pa se spusti noć, ona sjajna noć, pozlačena mjesečevim svjetlom, prodahnuta mirom; kad vjetrić zaleprša po lišću i cvijeću, pa ga stane poljupcima uspavljavati, Marko i Đena idu kući s posla ruku pod ruku, nisu umorni, veseli su i poletni, jedno drugom pripovijedaju koješta, smiješe se, — valjda se sjećaju prvoga sastanka tamo na njivi, kad je Đena Marku vode pružila; oni se sjećaju i pogleda svojih, i što su govorili, i čuvstva se sjećaju...

Slatke li uspomene! ...

Davno su tako prolazili dani i padali u zaborav, a dolazili novi sve slađi, veseliji. Uživalo se sadašnje, pa i mislilo i na buduće, osobito od skora, odkako je Đena Marku nešto povjerila. A čarno je njima bilo to buduće; samo Sava ne bi valjda ponijela u svom koritu taj svijet nada i osnova, što ih za budućnost zamisliše Marko i Đena.

Sedmi dan odkako je Marko obolio, sjedi Đena opet uz Markovu postelju. Večer je kano i onda, u sobi je polutamno. — Što sve nije sirota ovih dana pretrpila! Iza onake radosti i sreće, što ju je do nedavno uživala, stisnula joj srce nenadana briga i žalost, pa je sada bila žalošću sva smućena, u nju sasvim potonula. Jedva da je mogla pravo razmišljati...

Marko joj leži u bolesti, u teškim mukama, rijetko čuje od njega riječi, već same uzdisaje, a kako ju je prije svaka njegova riječ kao slašću obasula. Pa nikad mu bolje, — za ovih cijelih sedam dana, od prve večeri kako leže u krevet, bolest ga jednako muči, bole ga slabine, protrza ga, sve mu tijelo u vatri gori; kako je probljedio i izmršavio, teško diše... Ona to mora da gleda, pomoći mu ne može.

Svaki dan dolazi k njemu baba Franca, seoska vještakanja, ona mu baje, travu daje i moli se Bogu, — al pomoći nikakve. I sad ju Đena očekuje, poslala je po nju strininog Đuricu. Da zove liječnika, došlo joj je više puta na pamet, al bi se od te misli odmah odvrgnula, što bi rekla baba Franca, pa onda — ne, njega neće nikako zvati, njemu treba i platiti mnogo, i lijekovi su njegovi skupi, a novaca u njih nema. Što da čini? Ta dala bi polu srca svoga, da mu samo uzmogne pomoći.

Tko bi se tome nadao, da bi iza onake sreće nastala ovaka žalost, da bi Marko tako obolio i tako dugo odležao, a poslovi, — samo da ozdravi, sve bi mi to uredili, ja bi — i suze joj provru na oči, ona zaplače gorko, ne sustežući se ni malo... Nek teku suze, neka, i plakati je kadgod slast i utjeha.

Tako plačući zavio ju mrak posvema. Svud je bilo tiho i mirno, žalobni glas stričica iz stijene slagao se s mrakom i tišinom i s Đeni-

nim prigušenim uzdasima u još crnju crninu, u još žalosniju žalost. — Tako osamljena i snuždena sada, a nekad, prem ih je bilo dvoje kao i sada, bila joj puna kuća svega, samog veselja i milja, bila je ona moćna, gospodarica, a sada je siromašna, jadna...

Marko se u to probudi, ogleda se i opazi Đenu, gdje nad njim plače i kupi suze u zapreg.

— Đeno, Đeno, ne plači, srećo moja, progovori on tiho, izvuče svoju ruku ispod pokrivača i primi njezinu. Ne žalosti se, ja ću ozdraviti, bit ćemo opet veseli, znaš — znaš li što si rekla? — je l' istina?

— Da...

— Đeno, ja sam sanjo već — znaš — ja ću ozdraviti za koji dan, jest, već mi je bolje malo...

— Budi miran, Marko moj, utiša Đena silom suze i poljubi ga u čelo, da što da ćeš ozdraviti.

U to bane u sobu malen, suhonjav dječak, velikih očiju, Đenine strine sinčić Đurica; on javi Đeni, da babe Franca nije kod kuće. Nje se to kosnu; ta ona bi rada, da za Marka sav svijet mari kao što ona.

— Marko, prihvati ona naglo i nesigurno, kako bi bilo, da pozovemo k tebi liječnika?

Marko joj ne odgovori odmah.

— Bilo bi dobro, reče on poluglasno, ali, ti znaš, da novaca nemamo.

— Da, da, mi nemamo više ni novčića... Nego, znaš Marko... ja ću... hoćeš li mi dopustiti? ja ću sutra voziti dužice iz šume na Savu, pa ću zaslužiti štogod, — i onako konji planduju.

— Đeno, što ti pada na um? ti da ideš po dužice! to niti si radila, niti ćeš... Pa tko bi natovarilo kola?

Đena se opet zamisli, muka joj je Marku prigovarati, a nemaju u kući zaista ni novčića, a treba, — treba za lijek...

— Drago moje, ti ćeš mi skoro ozdraviti, pa ću se dosta odmarati, pusti me, ne brini mi, mili Marko, potrošili smo zadnju paru, zar da ištem po selu? — a treba, Marko moj...

Umiljavala se Đena i molila ga, da ju pusti zaslužiti. Marko napokon i popustio, i što bi? zar Đeni štogod braniti? pa on će joj se za to stostruko odužiti. Dao joj i savjeta, neka konje polagano goni, neka zamoli koga da joj pomogne natovariti, neka pazi kod Save, neka se preveć ne trudi, jer — znaš...

U cik zore Đena uprezala konje pod gvozdena kola i spremila se na put. Marko je još tvrdo spavao, pa je ona razmišljala, bi li ga budila, da mu kaže »s bogom«, ne bi li. Mnogo puta je prigledala k njemu, nadvila se nad njegovu postelju, pa se zagledala u to milo lice, motrila mu svaku crtu, svaki trzaj, pa s kakvom brigom i ljubavi! — Kako bi rado tu bujnu crnu kosu pogladila, kazala mu koju milu na polasku, svjetovala ga, neka bude miran, strpljiv, neka se ne brine za nju... Ali ne će da mu pokoja buni, ona je sretna što je on tako zaspa, poslije toliko nepokojnih dana i noći, — to je sigurno dobar znak... On će ozdraviti, pa će joj opet svanuti oni dani...

Još jednom se nadvila nad postelju, nasmiješila se, šapnula »s bogom«, pa prišla k postelji drugoj, gdje je spavao strinin Đurica.

Ona ga zadržala kod sebe da bude Marku na pomoći, dok se ona povratiti, da ga posluži ako mu što ustreba. Đena prodrma malko dječaka, a on se protegnu i nogama i rukama i zaječa »nuu«. Đena drhtnu i ušutka ga, pa mu onda reče, neka se ne miče nikamo od kuće, neka bude uvijek kod Marka, ona da će se brzo povratiti, da će mu kupiti konja medenjaka. Đurica zategnu kroz polusan »n-hm« pa se prevrnu na drugu stranu, a Đena odprhnu kolima.

Kakvog li je čuvstva prepuno bilo to ljubeće srce, zadovoljno, što mu se je nādala prilika, da učini štogod za onoga koga ljubi! Nestrpljivo je gonila konje i tržala uzdama, rad bi čas preletjet do cilja, pa se opet munjimice natrag povratiti Marku.

Kada je gonila kroz sokak, poistrkivao ženski svijet iz kuća, gledali staviv ruku nad oči na tog neviđenog kočijaša, pa si onda koješta dovikivali. Đena Krišćićeva nije se do sad još pačala u taj muški posao. Njoj je bilo malo neugodno sjetiv se na sud svijeta, ali to samo na časak, — daleko je tu misao zatomila ona druga, slađa, da ona to sve čini za svojega Marka; pa i što je to? za njega bi ona učinila sve, sve, što bi mogla i ne mogla.

Kad je zamanula kroz livade, bilo joj je mnogo ugodnije, pače, kao da joj je srce nešto slobodnije kucalo, a i burno je ono kucalo u grudima, skoro veselo. Godilo joj milovanje ljetnog vjetrića, odisaj livada, — drveće, koje se je uz put poredalo kao da ju je pozdravljalo, pa i ona ih je svako miło pogledala, skoro im se smiješila...

Kad je u šumu tek zamakla, kako se je osjećala lakom, cijelo tijelo i svu dušu prožela joj ugodnost, skoro bi zapjevala, — al ne, pjesma joj ipak ne bi mogla teći iz grla, ona joj je kao zavezana u grudima...

Ah, sve će se to ispraviti, povratit će se veseli dani...

Marko je međutim tvrdo spavao. Đenina pažnja i njega, pa još nada, slatka nada, koja mu je okupila dušu kad mu je Đena rekla svoju tajnu, uljuljaše ga u željni sanak, koji mu se davno zamjerio.

Sanjao je čudnu sanju: U velikoj povorki, kroz nekakvu tamnosivu maglu i tminu, išao je on sa raznim prijateljima i znancima iz vojništva i iz sela, išli su naglo nekamo, kao na groblje. Oluja ih je vitlala i napola naprijed nosila, a njegovi drugovi su bijesni, svađaju se tuku se, guši jedan drugoga, al sve to čine ipak naprijed žureći, leteći. Eno gdje jedan pade u jarak, jedan mu drug stjerao nož u prsa, — sad se dvojica pograbiše za kosu, usta im se pjene, nokti su im krvavi, tamo se eno grizu zubima, biju šakama, sve se to zbiva u nekom groznom huku, u polutama, sve pola leteći ljudstvo se kolje, pada, evo baš jedan njemu pod noge, on se zgrozi, al ga prekorači, mora dalje, on mora s njima preko lješina, kroz krv, a vjetar zavija, mota, pomamio se... Išli su i letjeli tako dugo, sve kroz tminu i maglu, ljudi padali, al se redovi ipak ne prorijedili. — Najednom zasjalo sunce, al slabo, i ono je krvavo. Četa došla do nekake ograde, valja se kroz nju provući, ljudi se provlače i gmižu, mora i on, al opazio gdje k njemu dolazi Đena; on ju čeka, a ljudi mu se prijete i psuju ga. Đena datrči, ogrli ga i vuče odatle, al ga za rukav uhvatio nekaki brkonja i vuče za sobom, no se otima sad od njega sad od Đene, rulja se sjati k njima, bodež sinu, Marko mu osjeti već hladnoću brka na prsima i — probudi se...

Sanja se nije nikada bojao ni o njima razmišljao, al je bio jako uznemiren, sve mu tijelo drhtalo. Marko protare oči, pa se ogleda po sobi. Opazi Đuricu gdje pod prozorom sjedi na zemlji i djelUCA bazgovo drvo, hoće da si napravi štrcaljku.

— Đuro, a kamo Đena?

— Otišla je u šumu, još jutros rano. Odgovori on ne prestajući sa svojim poslom.

Marku je ugodno i neugodno bilo kad je to čuo. Žalio ju, što se mora radi njega tako truditi; to ga je upravo zaboljelo. Njegova Đenka da mora ići po tako teškom poslu, da samo njemu ugodi. — Sad ga opet obuzela kao zahvalnost, srce mu u grudima drhtalo od slatkog čuvstva, pa je već snovao kako će joj se odužiti kad ozdravi, kako će ju paziti i čuvati kao zenicu u oku, kako će joj sladiti život sve tamo do starosti, kad njih dvoje budu djed i baka, i onda će oni biti isto tako sretni, u pokoju će uživati one dane uvijek jedno uz drugo životareći i veseleći se svojim...

Sad se zanio u slatke misli, ne o starosti, već o skorom životu, kad on ozdravi, pa kad im se rodi djetesce... Kako će onda biti sretni, njegova Đena kako će biti ponosna, — ona? Sam mu se od sebe brk nasmiješio. — Kako li će oni uživati u tom anđelku, koji će im u kuću donijeti još više blagoslova, sreće... Kako će on raditi tada trostruko i za sebe i za Đenu i maloga, kako će on savjetovati toga crvića, podučavati ga, tu bistru glavicu, da, to će biti umna glavicu, — čedo njegove Đene...

Tko bi iskazao sva ovakva čuvstva, koja rađa nada u srcu čovjeka, koji je istom počeo živjeti, pa još tako lijep, sretan život živjeti! Što sve ne poradi tračak nade od čovječje duše!...

Marko je upravo utonuo u osnove, kojima ga je nada obasula. Uz njegove tjelesne boli pomiješala mu se čuvstva, postala mu napokon sladogorka, krv mu se uznemirila, spopala ga nestrpljivost, pa je skoro plakao za zdravljem. Kušao se podići, al ne ide, boli po svem tijelu, u slabinama ga bol nesmiljeno probadala, teško mu je, al u tom jadu slatke su mu ipak misli o Đeni, o budućnosti.

Bilo je već pol dana prošlo. Marko očekuje svaki čas da će Đena banuti, pa prisluškuje na svaki šušanj, — al nje još nema.

Istom se Marko malo opet pozavezao u misli, kad se začu glomot kola, koja stadoše pred njegovom kućom. Kola uniđoše u dvorište, Đurica istrka iz sobe. S dvorišta se čuo razgovor muških glasova, začu se vrisak Đurice. Marku se stine krv...

Otvoriše se sobna vrata. Dva čovjeka nose na rukama — ukočenu i krvavu Đenu.

Marko skoči s postelje, uhvati se za glavu, jauknu:

— Đeno! i sruši se na zemlju.

Đenino lice ogrezlo u krvi, sva je ukočena, bez svijesti. Ljudi ju položiše na postelju, pa pritekoše k Marku; on — mrtav. Zgledaše se ljudi prestravljeno, ostadoše na jednom mjestu kao ukopani, okamenjeni. Što da čine?

U to navrnuo svijet kao bujica na prokop, u takih zgoda lica su dolazećih jednakoga izraza, vrlo dobro poznata. Netko se bavio oko Marka, netko oko Đene, a najviše ih samo motrilo.

Baba Franca pripovijeda poluglasno svojoj susjedi, da su se konji poplašili, kad se je Đena spuštala s punim kolima k Savi, uplašili se od vode, pa naglo trgli u stranu i kola se prevrnula, pa ju priklopila. Baš na glavu i na prsa pala su joj drva.

Đeni je kucalo bilo lagano, pa sve jače i ona dolazila k svijesti.

Kad je progledala, makne glavom i začudi se tome svijetu. Mahne rukom prema Markovoj postelji u znak neka se razidu da ga vidi. Svijet se ne maknu, a žene zaplakaše. — Ona skupi svu snagu pa se podiže na ruke, — postelja Markova prazna. Đena pogleda po sobi, spazi odar, zadrhta i svali se opet na postelju. Od nje se čuo nekakav poluglas.

Sve je u sobi plakalo, kako je bilo u srcima sviju, teško da bi glazba mogla izraziti...

Opet prošla godinica dana bez ikakvog šuma, po starom, narav divna kao i lani, selo sretno i veselo kao i obično.

U onoj kućici u šljiviku vlada pokoj i mir, jablan kao da ga još opreznije čuva, i šušanj lišća kao da se oprezno javlja i veli ti: ne idi ovamo, pobunit ćeš...

Na pragu kuće sjedi Đena, ali lijepa; desnom rukom zagrlila sinčića, koji se drobnim ručicama uhvatio za njen zapreg. U oku joj zasja suza, ona zagrlj dijete pa ga stegne ljubiti, plakati i ljubiti.

S a m a . . .

Ing. VIKTOR HORVAT

Selo Ulice

(Ulomak studije o selu Ulicama kraj Brčkog)

Ulice su nekad bile zaselak, a sada su selo kraj Brčkog u bosanskoj Posavini. Leže skoro podno Majevice. I ako se selo zove Ulice, ono nije ušoreno selo, kakva vidimo, na primjer, u Posavskoj Hrvatskoj, a koja su saseljavana još za vremena Vojne granice. Usporedimo li vanjski izgled ovoga sela sa selima, koja su tipična za okolne bosanske planinske krajeve i sela, onda vidimo, da su tamo, u tim planinskim krajevima raštrkani domovi. Ondje je selo razbacanog tipa. Uz dom ili kuću su ne samo gospodarske zgrade, već i velika potkućnica, pa odmah zatim dolaze polja kućegospodara.

Gledano s tog stanovišta, moramo i naziv sela blaže prosuđivati. Dok su u Posavskoj Hrvatskoj kuće pravilno poredane jedna pokraj druge, negdje u određenim razmjerima, a sada već manje, i to uz cestu, to u Ulicama imamo nešto drugačiju sliku.

Ovdje su, istina, kuće uz cestu, ali slobodno postavljene s manjom ili većom potkućnicom i neodređenim prostorom koji veže kuću uz kuću. Međutim ima u selu i kuća, koje nisu uz cestu, a to su one tipično planinske kuće rastrkanoga tipa.

Stoga naslov Ulice ne smijemo procjenjivati kao jedno striktno ušoreno selo, jer položaj svih kuća u selu nije ušoren, već imademo većinu kuća slobodno poredanih, bez određenih mjera udaljenosti. Kuće su manjeviše izgrađene uz seoski put koji vodi u Brčko, i danas je postao izgrađena cesta.

POLOŽAJ I SMJESTAJ SELA

Za ovu radnju prikupio je anketiranjem podatke drug Martin Didović, rođen u Gradištu, komuna Županja. Anketni podaci ležali su od 1962 do 1966 godine u Muzeju Županje, pa ih je pisac dobio na obradu, zahvaljujući zauzimanju za istraživanje naših sela pok. prof. Stjepana Grubera, kao i velikom trudu i volji koju je pokazao strpljivo skupljajući podatke Martin Didović, koji ondje živi duži niz godina.

Anketar Martin Didović ovako opisuje selo: »Ulice su 10 km udaljene od Brčkoga u sjeverozapadnom smjeru. Do sela i kroz selo postoji nova cesta, koja je sagrađena g. 1961/62. Selo je na visokom terenu, tako rekuć na samom podnožju planine Majevice. Ovdje postoje

tu i tamo udoline i brežuljci, pa se time sasvim razlikuje od one ravnice, koja se prostire dalje na sjeverozapad u smjeru prema Orašju, a koja ravnica već počinje na izmaku kuća sela Ulice.

Selo se prostire dijelom uz cestu, dijelom je rastrkano po malim uzvisinama, koje ne možemo zvati brežuljcima. Kuće su starinski, primitivno izgrađene brvnare, tek su dvije kuće lijepo zidanice, zatim Zadrudni dom, Osmogodišnja škola i Župni ured, danas se izdiže i nova velika crkva, koja je još u gradnji. Ove potonje spomenute kuće građene su prema urbanističkom planu i građevnim propisima, što ranije nije bio slučaj.

Pokraj samoga sela teče mala rijeka Tinja, koja u proljeće znade poplaviti jedan dio i taj dio hatara mještani zovu »Tinjska zemlja«. Radi nanosa mulja, koji donosi rijeka svojim poplavama, ova je zemlja plodnija, nego li zemlja na uzvišenijem terenu.

Zemlju na visokijem terenu seljaci zovu »pramlja«. Ona slabo rodi uslijed svoga sastava, u kojemu manjka humusa, a siromašna je i drugim hranivima kao fosforom i kalijem. Kako je narod siromašan sa stokom, to zemlja ne dobiva dosta prirodnog gnojiva, a umjetno gnojivo tek se uvodi.

Tinjsku zemlju seljaci cijene kao plodnu zemlju, ali radi toga što leži u poplavnom području na njoj se siju većinom proljetne kulture, dakle kad prođe bojazan od poplave. Iz inudacionih razloga jesenske kulture se gotovo ne siju.

Selo Ulice ima svoje zaselke i to: na istoku zaselak Jasenovac, te zaselak donji Rakić — Rotnić. Na zapadu su Rogozan, Brezje i Vitonović. Na sjeveru je zaselak gornji Vukušić, a na jugu katolički Bukovac.

Selo koristi željezničku postaju Bukovac do koje se mora ići pješice, i to lošim putom. Postaja je od sela udaljena 4 km., i toliko je loša, (jer prelazi preko potoka Bukovac i močvarnoga terena), tako da je zimi i u jesen više puta gotovo nemoguće do nje doći, jer potok nabuja, razlije se, pa treba po vodi gacati.

Narod u selu se muči, radi, odgaja djecu, ali nema velikog napretka, ono je siromašno, što je vidljivo već na prvi pogled. Ljudi ne mogu svi živjeti od ono malo zemlje što je imaju i što su naslijedili od otaca, već su prisiljeni da idu u druga mjesta na rad, da bi mogli kako tako prehraniti i uzdržavati svoje obitelji.

Selo ima mlin i vodenicu na rijeci Tinji. Tamo seljaci obično melju »na prosto« pšenicu i kukuruz, a katkad i papriku.

U selu nema kulturnoga društva, pa ni vatrogasaca, što bi bilo od velike potrebe. Ima nekoliko lovaca koji su udruženi u Lovačko društvo »Fazan« sa sjedištem u Brčkom. Članovi ovoga lovačkoga društva većinom su osobe iz zaselka Vukšića. U Ulicama nema ni jednoga člana lovačkoga društva.

U Ulicama postoji Organizacija Socijalističkog Saveza, pojedinci su članovi Saveza Komunisti, uz to imamo članova Sindikata i članova Poljoprivredne zadruge, s kojom kooperiraju mnogi poljoprivrednici.

Selo spada pod brčansku komunu. Župa je katolička i to »franjevačka«, a sačinjavaju je više sela. Postoji i mjesni sud, matični ured, pod koji spada više sela, a ima također i škola koja za sada ima samo 6 razreda s četiri učitelja.«

STRUKTURA STANOVNIŠTVA

Kad se vršila anketa Ulice su imale svega 76 domova. Stanovnici su većinom Hrvati koji stanuju u 71 domu i koji su starosjedinci. Srbi, uglavnom doseljenici, žive u 5 domova. Po zanimanjima stanovnici su poljoprivrednici, zatim radnici-nadničari i službenici. Obrtnik ima samo jedan.

Sastav stanovništva najbolje nam prikazuje stablo života, koje nam pokazuje njegovu biološku strukturu iz koje možemo ocijeniti koje se ekonomske snage kriju u selu. Vidimo u kakvom odnosu stoje prva i druga generacija stanovnika sela. Stoga ćemo se detaljnije s tim pozabaviti.

Stablo života sela Ulice iz god. 1962 pokazuje nam da je u njemu bilo ukupno 476 osoba. Od toga 244 muške osobe i 232 ženske. Ali svi muškarci i žene nisu bili stalno u selu, već su povremeno odlazili na rad u druga mjesta. Stanovnici su najvećma sezonski poljski radnici i kirijaši, koji idu kirijati u veća mjesta i gradove.

Kada uzmemo u obzir ovu migracionu okolnost seoskih radnih ljudi, onda razabiremo da je u selu u svojim obiteljima živjelo samo 457 osoba, dok je 19 lica izjavilo da veliki dio godine rade izvan sela, kao poljoprivredni radnici, kirijaši i poljoprivredne radnice u drugim mjestima istočne Hrvatske i Vojvodine. Od odsutnih ima i takovih slučajeva da su stričevi i ujne uzimale djecu svojih rođaka na prehranu i odgoj, jer im je u podmaklim godinama kuća ostajala prazna. Uzevši sve ove slučajeve u obzir preko ankete 19 je takvih osoba izbivalo iz sela.

U selu Ulice ima više živih muškaraca, nego žena, dakle pored svih ratnih nedaća, sedamnaest godina po završetku rata, vidimo da je u selu jača muška strana, te ima za 19 osoba više muškaraca nego žena, što spada među osobine ovoga sela, gdje se rađa godišnje više dječaka nego li djevojčica.

Stanovništvo sela je mlado. Kod muškaraca skoro tri četvrtine stanovnika su do 30 godina starosti ili, točno 72.8%.

Najjače su zastupana djeca do 5 godina starosti, pa ih je u postotku najviše t.j. 15.9%. Zatim dolaze muška djeca u razdoblju od 5 do 10 godina. Taj se broj smanjuje za oko 5%, pa imamo u tom razdoblju 10.4% muške djece. Taj broj dalje opada, jer se muška djeca između 10 i 15 godine polako dijele od kuće, jer jedni idu u škole, a drugi u zanat, pa ih u tome razdoblju nalazimo u selu samo 9.4%.

Među muškarcima koji su stari od 20 do 30 godina, to je baš ona generacija mladih ljudi, koji su od svojih matera, udovica i starijih otaca preuzeli kuću, i na sebe primili teret vođenja gospodarstva. Oni su se poženili i žene im rađaju znatan broj djece, pa su im obitelji jake.

je kosila španjolska gripa. Od 60 godina naviše jako je malo ljudi ostalo živih u selu što od teškoga života i iscrpljenosti, što uslijed bolesti koje su ih satrile. Sada vidimo da u svakoj petogodišnjoj skali tek po 4, 4, 2 muškarca žive u selu. Najstariji muškarac u selu tek je 73 godine star, dok je najstarijoj ženi 83 godine.

Ako promotrimo koliko je u selu dječaka do 15 godina starosti, i mladića do 20 godina, onda vidimo da ova najmlađa godišta čine skoro polovicu muškoga stanovništva, to jest 48.6%.

Kod izračunavanja odnosa aktivnog muškog stanovništva prema djeci i starcima dobivamo ovaj razmjer: ekonomski produktivnih muškaraca ima 58.2%, dok je neproduktivnih 41.8%, što je također povoljan razmjer.

Biološki tip nam pokazuje ako računamo koliko na 100 starijih muškaraca od 50 godina, dolazi djece do 15 godina. Vidimo da na 26 staraca dolazi 97 djece, ili na jednoga starca dolazi 3.7 djeteta.

Ženska strana stabla života pokazuje nam slijedeće razmjere. Kako smo već spomenuli ženâ u selu ima manje nego muškaraca, što na pr. u selima hrvatske Posavine nije slučaj.

Kod ženske djece prvo petogodište od god. 1958 do 1962 vrlo je plodno i vidimo da je najjače u cijelom ženskom dijelu životnoga stabla, jer ih ima 15.4% od svih ženskih osoba, ali već slijedeće petogodište jako opada u plodnosti, jer pada na 6.1%. Ovo petogodište je dalo vrlo malo djece, pa je dapače najlošije u cijelom sklopu od 5 do 35 godina starosti kod žena. Ovaj loši omjer kasnije tj. poslije 10 godina starosti ipak se popravlja. Između 20 i 25 godine života vidimo da u selu naglo opada broj ženskih osoba. One se udaju i djelomično odlaze, tj. napuštaju selo. Ali ipak se može konstatirati, da one manje odlaze iz sela nego li muškarci, koji su pokretniji. Glavna skupina žena živi u selu između godine dana i 35 godina starosti, tu ih ima 70%, a dalje taj postotak stalno opada između 5 i 2%, dok ženâ iznad 70 godina starosti nema u petogodištima ni jedan posto, već ih je 0.8% do 0.4%. ostalo živih kod kuće u selu.

Kod djevojaka između 20 i 25 godina vidimo jednu prazninu, jer dok sve od 15 do 20, pa od 25 do 35 godina uvijek ima žena oko 10%, to je kod petogodišta žena između 20 i 25 godina samo 7.8% djevojaka kod kuće. Tome može biti više razloga, ali vjerojatno se u tom petogodištu rodilo manje ženske djece nego li inače, a uz to u tome razdoblju djevojke napuštaju selo bilo radi udaje u druga sela, bilo što odlaze na radove u druga mjesta.

U selu ima žena u najfertilnijim godinama tj. između 20 i 35 godina 30.6%, dakle skoro 40%, što je povoljan razmjer. Tu vidimo da je broj poroda i broj djece do 5 god. u velikom postotku, uzevši mušku i žensku djecu, tj. 31.3% samo u jednom petogodištu.

Kod ženskoga svijeta imamo aktivnog ženskog stanovništva 66% prema ekonomski neaktivnoj djeci i staricama — 34%. Znači da je odnos dvije trećine aktivnog ženskog pučanstva prema jednoj trećini neaktivnog. Ženska djeca do 15 godina starosti čine 30.7%, dakle blizu trećine, dok je starica samo 3.3%, što je opet premalo.

Kod ženskog svijeta u ovom selu imamo nekoliko karakteristika: 1. ženske djece se manje rađa nego li muške, 2. u selu postoji visoki

Poslije 30 godina starosti kod muškaraca sve je manji broj osoba u selu, te postotna skala opada sve do 50. godine starosti. Onda dolaze kući ljudi iscrpljeni od rada po tuđini i dalekim poljoprivrednim dobrima, te između 50 i 55 godina života nalazimo 4% muškaraca u selu.

Ljudi između 55 i 60 godina života najmanje je u selu, jer to su ljudi generacije koja je najviše ginula u prvom svjetskom ratu i koju broj udovica, 3. kod brakova se vidi da je razmjerno mnogo slučajeva, gdje su žene starije od svojih muževa.

EKONOMSKA PODJELA SASTAVA STANOVNIŠTVA SELA

Ako hoćemo razdijeliti pučanstvo po njegovom ekonomskom sastavu, onda dolazimo do toga, da u selu postoje tri skupine: 1. radnici i nadničari. 2. poljoprivrednici i 3. službenici. U selu nema trgovaca, a od obrtnika nastanjen je samo jedan bačvar, koji ne radi obrt kod kuće, već preko Save, u Vrbanji. Od ostalih obrtnika postoji još jedan kovač, koji ima nešto zemlje. No i on je napustio obrt.

RADNICI I NADNIČARI

Radnici i nadničari su najbrojnija skupina stanovnika u selu. Oni sebe tako nazivaju, a označuju time svoju ekonomsku pripadnost, ekonomsku skupinu, i ujedno svoje zanimanje.

To je skupina sitnih, ekonomski slabo stojećih osoba ili obitelji, koje žive od najamnog rada što ga vrše više izvan sela, nego li u selu. U nadnicu se ide tamo gdje se nađe posla. Neke obitelji šalju svake godine nekoliko svojih članova mlađih i starijih na poljoprivredna dobra u Slavoniju ili u Vojvodinu. Nekada, dok nije bilo kombajna za branje kukuruza, te su obitelji bile glavni izvor berača kukuruza Vojvodine. Danas uslijed mehanizacije, sve je manja potražnja jesenskih berača kukuruza, a Bosancima otpada zarada u naturi, koja im je osiguravala zimsku prehranu.

Bosanskim nadničarima ostala je još mogućnost zarade po poljoprivrednim dobrima i kod privatnika pri okopavanju kukuruza te okopavanju i vađenju šećerne repe.

Poljoprivredni radnici ili nadničari u glavnom se drže doma, te ga napuštaju samo povremeno. U selu je vrlo malo obitelji, koje daju industrijske radnike za Brčko, jer takvi brakovi obično napuštaju selo, seleći se u veća mjesta i gradove gdje stalno žive. Ima par kirijaša koji rade u Vinkovcima, ali stanuju u obližnjem selu kraj Vinkovaca — Mirkovcima.

Ova grupa radnika-nadničara u selu broji 218 osoba, od kojih je 114 muškaraca i 104 ženske osobe. Vidi se da i ovdje prevladavaju muškarci, kako je to bilo karakteristično i za cijelo selo. Ovi radnici i nadničari žive u 43 obitelji.

Muška djeca do 15 god. života čine 31% svih muškaraca, dok je kod žena, taj broj manji, tj. 28%. Promatarmo li ovu skupinu kao cjelinu, onda možemo reći da su to mlađi ljudi i ekonomski slabiji, jer

su se oni odijelili od svojih roditeljskih domova i osnovali vlastite mlade domove, vlastite kuće i domaćinstva. Radi istih razloga vidimo da je među aktivnim ljudima najjača baš skupina ljudi od 20 do 30 godina starosti. I baš ta aktivna skupina mladih ljudi čini 25.2% svih ljudi u skupini radnika i nadničara. Oni su glavni oslon i snaga ove skupine.

Pogledamo li koliki je broj muškaraca do 30 godina života, onda vidimo da od jedne do 30 godine života čine muškarci tri četvrtine svih muškaraca to jest 75.5% ljudi u skupini radnika nadničara.

Dok je rečena skupina vanredno jaka, to je skupina ljudi od 30 do 55 godina, — a to su inače ljudi u najjačim stvaralačkim godinama, — vrlo slaba. Njih je samo 14.7%. Ljudi od 60 do 65 god. starosti samo je 4.4%, a staraca je 5.28%.

Ova skupina ima i veliki postotak ekonomski aktivnih ljudi, što je bilo i za očekivati, pa vidimo da od 15. godine do 65. godine života ima 53%, dok onih koji ovise od rada i aktivnosti drugih ljudi — svojih krvnih rođaka, ima 46.92%. To su izdržavane osobe.

ZENSKA SKUPINA

Dok kod muškaraca vidimo jedan ustaljeni životni ritam, kod žena toga nema. U cijeloj ženskoj skupini najjače su zastupana ženska djeca do 5 godina života. Njih ima 16.4%. Taj broj ženske djece u slijedećem petoljeću naglo opada, kao i one od 10 do 15 godina, jer te dvije skupine čine samo 11.6% ženske djece, dakle manje nego sama prva skupina petogodišta. Ženske djece do 15 godina starosti ima 28%, žena u aktivnim godinama ima 59.6%, a starica 3.8%, dakle manje nego staraca, kojih je 5.28%. To nas upozoruje na teški život ovih žena, koje tako rekući sa 65 godina izumiru, ostavljajući samo 4 osobe starije od 65 godina.

Plodnost ove radničko-nadničarske skupine je velika — 854.

Broj žena između 20 i 35 godina, dakle kad su one najefikasnije jeste 38 osoba, ili 27.9%, dok je žena od 40 do 60 godina 24 osobe ili 19.2%. Vidi se da kod žena poslije 35 godina njihov broj znatno opada u svim petogodištima sve do 65 godina starosti, kad pada dalje na dvije osobe.

Među ovim mladim ženama od 20 do 25 godina nalazimo i 3 službenice, od kojih su dvije izvan sela, jedna živi u selu s roditeljima, a dvije su se udale u selu.

POLJOPRIVREDNICI

Druga skupina jesu seoski poljoprivrednici, koji su brojniji od radnika nadničara, a ekonomski su mnogo jači. Poljoprivrednika u selu ima ukupno s obiteljima 227 osoba. Žive u 24 obitelji. Oni su anketaru izjavili da su težaci, seljaci, zemljoradnici, poljoprivrednici.

Broj muških glava u ovoj skupini je 116, a ženskih 111, dakle i ovdje muškarci prevladavaju žene, pored svih ratnih gubitaka kod muškaraca.

Životno stablo poljoprivrednika na prvi pogled nam pokazuje svoju krhkost. Radi se o ljudima koji su 1962 bili stari 40 do 45 godina, dakle kod generacije koja se rodila u prvom svjetskom ratu, pa je ta iz razumljivih (ratnih i prehrambenih) razloga davala možda manji broj poroda, i potpadala pod razne zarazne bolesti. Ovo petogodište broji samo jednoga muškarca i tri ženske osobe.

U ovoj društvenoj skupini izgleda da je veći postotak ženske djece u starosti do 10 godina, međutim ipak to nije, jer se odnosi skoro izravnavaju, budući da je 28% ženske djece, a muške 28.3%. Djece do 15 godina starosti ima muške 40.6%, a ženske 36.1%, dakle i ovdje prevladava broj muške djece nad ženskom.

Od starijih muških godišta najjače je zastupana skupina aktivnih muškaraca u starosti od 20 do 25 godina. Njih je 13.2%. Promotrimo li odnos između ekonomski aktivnih muškaraca i uzdržanih muških lica, vidimo da ekonomski aktivnih muškaraca ima 58.5%, djece ima 40.6%, a staraca veoma malo tj. samo 0.9%, ili ukupno izdržanih lica ima 41.5% što je vrlo povoljan razmjer.

Crtež stanovnika — poljoprivrednika već na prvi pogled pokazuje nam kako je jaka biološka osnovica muške djece do 5 godina. To je ujedno najjača skupina i čini 18% svih muškaraca. Zatim dolaze po brojnoj jakosti muškarcima od 20 do 25 godina, kojih je priličan broj te čine 13.2% svih muškaraca ove skupine, a oni su se rodili između 1937 i 1942 godine.

Muško stanovništvo grupe poljoprivrednika u selu pokazuje slijedeće osobitosti:

1. Mlada generacija poljoprivrednika starih do 30 godina, vrlo je kompaktna i jaka u svojem sastavu od 6 godina starosti pa sve do 30 godina. Ona po svojoj brojnoj jakosti u petogodištima vrlo malo varira iznad 10% od svoga sveukupnog broja. Oni muškarcima koji su god. 1962 stari od 30 do 40 godina opadaju po svom broju, te padaju pače na polovicu svoga prijašnjega broja, jer se drže oko 5% ili točno 4.7% od ukupnog broja.

2. Dolaze godine kad se očituje velika krhkost u stablu života, kad je ono najtanje. Nastala je jedna kriza, pa ljudi od 40 do 45 godina starosti imamo u selu kod poljoprivrednika samo jednoga živoga čovjeka.

3. Dok mlada generacija pokazuje kako smo rekli jednoličnu strukturu i to kompaktnu, čvrstu, to su oni, rođeni između 1918 i 1922, u selu među muškarcima tek ostavili znakove svoga življenja. Oni su bili djeca za ratnih godina, kao i za poratnih, i to onda kada je vladala pošast španjolske gripe, koja je napose kosila neotporne, neishranjene obitelji, koje su još k tome živile u blizini ratnog operativnog područja.

Ti isti kad su 1940 dorasli do svoje 22, odnosno 27 godine života, morali su poći u rat, koji ih je dalje kosio. Iz svih tih razloga prestao je malen broj rođenih iz tih godina, koji su doživljavali daljnje izumiranje. To su razlozi iz kojih vidimo da je došlo do tako neobično velike krhkosti stabla života grupe poljoprivrednika u selu.

Ali moramo ujedno reći, da je ova krhkost u stablima života naših krajeva jedna je općenita pojava, kod svih rođenih između 1917 i 1922 godine.

Iz toga vremenskog razdoblja nalazimo i jedan znatan broj seoskih udovica, o kojima ćemo kasnije govoriti.

Muškarci u svojim daljnjim godištimu po malo se pojačavaju, pa ostaju u starosti između 45 i 50 god. živa 2 muškarca, a između 56 i 55 godina broj se pojačava na 5 muškaraca. Od muškaraca starih između 65 i 70 godina kod poljoprivrednika nema ni jednog živog, a s preko 70 godina starosti samo je jedan muškarac ostao živ iz ove skupine.

U ženskom dijelu skupine poljoprivrednika vidimo da u prvom petogodištu prevladava broj djevojčica nad dječacima, jer je rođeno 22 djevojčice, a samo 18 dječaka. Ali kad pogledamo dalje, vidimo da naglo opada broj djevojčica sve do 15 godina starosti, te ih ima manje rođenih nego li dječaka tj. 8.1% kod ženske skupine, dok je muškaraca 10.3% i 12.3%. U svom jačem broju kod djevojaka još se samo ističe skupina onih od 15 do 20 godina.

Pogledamo li u kakovom su odnosu muškarci i žene u prvoj generaciji tj. onih do 30 godina starosti, onda vidimo da se kod grupe poljoprivrednika muška i ženska strana gotovo izjednačuju, jer imamo 81 muškarca i 82 ženske mlade generacije.

U starijim godištimu između 31 godine i 75, opadaju brojem muškarci, a prevladavaju žene, pa ima u tom razdoblju 15 živih muškaraca i 20 žena, što nam kazuje kako su muškarci ginuli u prvom svjetskom ratu u B. H. regimentama.

Promotrimo li biološki tip ove skupine, on bi nam kazao koliko na 100 osoba starijih od 50 godina dolazi djece stare do 15 godina. U ovoj skupini imademo starijih od 50 godina 12 muškaraca i 12 žena, dakle ukupno 24 osobe. Muške djece do 15 godina ima 43, a kod ženskih samo 30, ukupno 73. Dakle odnos je 24 prema 73, što daje biološki tip 304, koji spada među vrlo visoke biološke tipove.

Ekonomski aktivnih osoba u ovoj skupini imamo 62 muške i 70 ženskih, ukupno 132 osobe. Dok je izdržanih ili neaktivnih lica 44 muškarca i 41 ženska, ukupno 85, što pokazuje da znatno prevladavaju ekonomski aktivne osobe.

Ako posebno promatramo muškarce, a posebno ženske aktivne i izdržavane, onda dolazimo do slijedećih rezultata. Kod muškaraca je 58.5% aktivnih muškaraca, a 41.5% neaktivnih ili izdržanih, što pokazuje ekonomski vrlo aktivnu skupinu.

Isto je tako povoljan razmjer kod žena, gdje nalazimo 63% aktivnih žena prema 37% izdržanih.

Promotrimo li u ovoj grupi plodnost žena, to dolazimo do broja 488, što znači da svaka žena rađa skoro petero djece.

Sex ratio je 105.

Znači da na 100 žena dolazi 105 muškaraca, jer u toj skupini vidimo, kao i u svim drugima da je veći broj rođenih muškaraca negoli žena. Kod daljnje analize obitelji vidjet ćemo kako u velikoj većini obitelji prevladava broj dječaka nad brojem djevojčica.

SLUŽBENICI

Treću ekonomsku skupinu čine službenici sa svojim obiteljima. Njih je najmanji broj. Ima ih 40 osoba. Od toga je 23 muškaraca i 17

ženskih. I ovdje prevladava broj muškaraca nad ženama. Službenici su sve mlađi, školovani ljudi. Njihova starost je od 30 do 40 godina života. Ova mlađa skupina od 30 do 35 godina je vrlo jaka. Njih je 21,9, ili okruglo 22% od svih muškaraca ove skupine, a oni koji su preko 35, pa do 40 godina stari, ima samo 8.6% od svih muškaraca. Ispod 30 godina, to jest od 25 do 25 god. samo je jedan muškarac tj. 4.3%. Službenika ukupno ima 24.8% od svih muškaraca, dakle jedna četvrtina.

Ako njihov broj usporedimo s brojem muške djece do 15 godina, vidimo da djeca čine prevagu u toj skupini, to jest njih je 56.6%. Ostatak su njihovi roditelji, koji su stariji od 50 godina.

Cijelu ovu skupinu od 40 osoba uzdržava zapravo samo 8 aktivnih službenika, koji su s muškom djecom dosta »bogati«, i sva ta djeca imati će, vjerojatno, mogućnost daljeg školovanja.

Službenička ženska strana ima dvije jake skupine. Njihove žene su od 30 do 35 godina, i čine 30% od svih ženskih osoba. Ženska djeca najjača su u skupini između 5 i 10 godina, te čine cca 18%, a od 0 do 5 godina ima 5.8% ženske djece. Svi ostali petogodišnji stepeni ženskog pučanstva kreću se ravnomjerno sa 5.8%.

Službenici žive u 8 domaćinstava, što bi značilo da u jednom kućanstvu živi prosječno 5 osoba, a to su roditelji s djecom i ev. stari otac ili majka službenika.

SASTAV OBITELJI

Promatrajući sastav obitelji u selu možemo reći da postoje neke karakteristike koje želimo podvući.

1. Ima mnogo starosjedilačkih jakih obitelji s većim brojem članova. 2. Postoje u selu cijeli jaki rodovi. 3. Broj nuklearnih obitelji preteže u selu prema brojevima kuća, količini domova, ali ne po broju članova obitelji. 4. Ima u selu znatan broj udovica, koje stoje na čelu obitelji. 5. U više slučajeva nego li je to običaj, nalazimo da su u brakovima žene starije od muževa.

Jake obitelji nisu nikakvi tipovi starih kućnih zadruga, gdje je postojao u jednom kućanstvu djeda, pradjeda, stričevi i mnogo unučadi. Ovo su naprotiv obitelji u kojima žive roditelji s djecom, a obično ima u obitelji po više sinova, koji su poženjeni i žive skupa kod oca sa svojim mladim ženama. Prema tome stari roditelji žive u jednom kućanstvu sa svojom djecom, snahama i unučadi. Premda u selu ima više jakih rodova, čije rodoslovlje i starost iznašamo na posebnom grafikonu, ipak ti Antunovići, Alakovići, Stjepanovići, Solići i drugi, ne žive u velikim zadrugama, već u odjeljenim obiteljima u kojima žive najviše tri generacije. Ali ako pogledamo njihove brojeve kuća prema gruntovnici, onda vidimo da ih ima razdioničkih, i da su im sada kućni brojevi nablizu jedan kraj drugoga, ili dapače da ide na na pr. 70a. U tim rodovskim obiteljima ima jedan slučaj priženjenoga muškaraca, ali kuća se vodi pod ženinim imenom. I vjerojatno će priženjeno lice poprimiti ime rodovske kuće.

Priženjeni muž veliki dio godine radi u Bačkoj na poljskim radovima, a onda se u jesen vraća kući.

Za primjetiti je, da je većina domaćinstava upravljena po mlađim članovima, pa nalazimo mnogo domaćinstava gdje je kućedomaćina oko 30 godina star. Isti su ili naslijedili upravu doma od starih roditelja, ili od majke udovice, ili su se odijelili od starog roditeljskog doma, pa su sebi osnovali novo kućanstvo i sagradili vlastitu kuću.

Iznašamo nekoliko tipičnih obitelji u selu, da bi prikazali kako je rodbinski sastavljena najobičnija obitelj, koja se sastoji od više nego 4 člana, to jest više negoli roditelji i dvoje djece.

Da bi dobili pregled o brojčanom sastavu svih obitelji u selu, iznašamo skalu o brojevima članova pojedinih obitelji i broj takvih obitelji:

Broj članova u obitelji																	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	18	20
Broj takvih obitelji u selu																	
2	7	7	13	9	8	6	5	3	3	1	6	1	1	1	1	1	1
U %																	
2.6%	9.2%	11.9%	7.9%	3.9	1.3%	1.3%	1.3%	1.3%	1.3%	1.3%	1.3%	1.3%	1.3%	1.3%	1.3%	1.3%	1.3%
	9.2%	17.3%	10.6	6.6%	3.9%	7.9%	1.3%										

Prema dobivenim podacima iz tabele vidimo da je najviše nuklearnih obitelji u kojima su otac, majka i dvoje djece. Takvih ima 13 od 76 obitelji u selu ili 17.3%.

Poslije toga slijede obitelji od 5 članova s 11.9% a od 6 članova ih je 10.6%. Kasnije postotci opadaju, da bi se nenadano digle obitelji od 12 članova, koje čine u selu 7.9%, dakle skoro 8%. Osakaćene obitelji, gdje je ostao samo jedan član, dakle obitelji od jedne osobe samo su dvije, a to čini 2.6% od ukupnog broja.

Prema križaljci vidi se da pretežan broj obitelji spada u skupinu od 1 do uključivo 6 članova. Takvih obitelji ima u selu 60.8%. Ako pogledamo koliki broj obiteljskih članova to čini, onda ova prva skupina ima 182 osobe, dok onih 39.2% daju 292 osobe u selu, dakle one pretežu brojčano i to su one obitelji od 7 do 20 članova.

U ovoj skupini obitelji od 7 do 20 članova ističu se time, da postoji veći broj domova sa 7 članova, jer ima 7.9%, s 8 članova što je 6.6% a dok obitelji s 12 članova ima u selu 7.9%. Obitelji s više od 13 pa do 20 članova ima samo po jedna, ili po 1.3%.

Da bi zornije pokazali sam sastav tih obitelji izradili smo nekoliko obiteljskih grafikona, iz kojih se vidi rodbinska veza članova i njihova starost. Kod obitelji od 6 članova vidimo, da su u zajedničkom kućanstvu roditelji, tri sina, i jedna kći. Roditelji su srednjih godina, a djeca su mlađa. Kod obitelji prikazane sa 7 članova nalazimo majku i njena četiri sina, od kojih je najstarijem 29 godina, oženjen je, pa je tako u kući snaha i unuča.

Obitelj od 9 članova je obična nuklearna obitelj, sin se oženio, doveo snahu, uz to postoji njegova žena, ali mladi par ima četvero djece, dva dječaka i dvije djevojčice.

Obitelj od 13 članova vrlo je bogata s muškom djecom, pa vidimo da su tu roditelji ispod 50 godina, koji su izrodili 7 sinova i jednu kćer. Od ovih 7 sinova u kući je samo jedan oženjen, a oni svi drugi su leđični i pomalo prilaze nadničarenju u selu i izvan njega kako dorastu za taj posao. Oženjeni brat ima dvoje djece. Kada dorastu do ženidbe onih drugih 6 mladića, od njih će vjerojatno neki ostati u kući, a neki će se razdijeliti i potražiti mjesto da si stvore vlasiti dom.

Još na koncu iznašamo sastav jedne obitelji od 16 članova. To je obitelj gdje su roditelji stari preko 60 godina, a u kući su s roditeljima ostala u zajedničkom kućanstvu 4 sina, od kojih su 3 oženjena, a jedan je još ostao momak. Sva tri oženjena sina imaju djece, i to dva braka sa po dvoje djece, a jedan ima troje. Kućedomačin ima sedmero unučadi, od kojih je samo jedna djevojčica, a šest je dječaka. U ovoj velikoj obitelji vidi se još jedna osebina toga sela. Sva tri sina oženili su djevojke koje su bile starije od momaka. Jedan muškarac, primjerice, ima 21 godinu, a žena mu je 27 godina. Kod drugoga braka je manja razlika jer je muškarac 27 godina, a žena je 28. U trećem braku njemu je 28, a njoj 35 godina. U obitelji je, valjda, običaj da se uzimaju starije zrelije ženske.

Prema dobivenim podacima i preko ankete, zabilježeno je da jake obitelji s 14 do 20 članova ostaju kod kuće i rade u selu ili najbližoj okolini, dok iz malih obitelji, onih koje su ekonomski slabije, po dva i tri člana rade izvan sela.

U selu je najjači rod **A n t u n o v i ć a**. Oni žive u 9 domova ili kućanstva, a ima ih 75 lica (osobija). Raspodijeljeni su ovako: u tri obitelji ima samo po 4 člana, u četvrtoj ih je 5, od toga su četiri člana uže obitelji, ali s njima živi i strina. Peta obitelj sastoji se od 8 članova, šesta ima 11, sedma je s 18, osma sa 7, i deveta s 14 članova.

Kbr.	73	ima 4 člana
„	101	ima 4 „
„	105	ima 4 „
„	106	ima 5 članova
„	102	ima 8 „
„	109a	ima 11 „
„	109	ima 18 „
„	111	ima 7 „
„	110	ima 14 „

Ukupno je 9 domova u kojima žive 75 članova.

Od svih domova najjači je po broju osoba, ali i po ekonomskoj snazi dom sedme obitelji kbr. 109.

U ovom rodu ima tri udovice, koje vode kućanstva. Udovica Janja najstarija je u cijelom rodu, ima joj 83 godina, sin 65, dva unuka Ivo i Marko imaju 27 i 33 godine. Oni su poženjeni. Baka Janja ima još 7 unučadi. To je kuća br. 110 sa ukupno 14 članova.

Udovica Manda ima 62 godine, dva oženjena sina i dvoje unučadi. To je kuća br. 111 sa ukupno 7 članova. Najmlađa udovica je Jelka 51. g. stara, koja ima jednog oženjenog sina, a taj ima 4 djevojčice i jednog sinčića. Dakle tih petero su Jelkina unučad. Ova kuća br. 102

ima 8 članova. Prema gornjem najjača je kuća Markova kbr. 109 sa osamnaest osoba, a odmah zatim dolazi domaćinstvo bake Janje sa 14 članova.

U rodu Antunovića ima 17 glava muške djece i 17 ženske, stare do 15 godina. U ekonomski aktivnim godinama od 15 do 35 god. ima ih jednaki broj, tj. muških 15, i ženskih isto toliko.

Rod je pun mladih osoba. Tako je 40% cijeloga roda do 15 godina starosti. God. 1962 bila je samo jedna ženska osoba preko 65 godina starosti. Rod je mlad, pun vrlo mladih, ekonomski aktivnih ljudi, koji spadaju brojčano i ekonomski u najjači rod u selu, o čemu će biti kasnije još govora.

Rod Alakovića

Alakovići, vjerojatno, nekadašnji Alahovići drugi su po brojčanoj jakosti u selu. Ima ih 10 obitelji, s 54 člana. To su obitelji sa znatno manjim brojem članova negoli su bili Antunovići.

Iznašamo sve kuće po kućnim brojevima i broj njihovih članova:

Kbr. 33	ima	4 člana (članova)
„ 47	ima	3 „
„ 49	ima	4 „
„ 50	ima	8 „
„ 50	ima	1 „
„ 51	ima	6 „
„ 52	ima	9 „
„ 53	ima	5 „
„ 55	ima	4 „
„ 54	ima	10 „

Ukupno ima 10 kuća s 54 člana.

U cijelom rodu Alakovića ima samo 3 veće obitelji i to jedna s 8 članova, druga s 9, i treća s 10 članova. Djece se malo rađa. Jedino kuća br. 52 ima sedmero djece.

51 ima troje
49 ima troje
33 ima dvoje
47 ima jedno
55 ima jedno dijete.

Najjača je kuća br. 54, gdje živi otac (63 godine), sin mu ima dva dječaka i četiri djevojčice. U ovom rodu je udovica Pavka 40 god. stara, koja se ekonomski povezala sa svojim krvnim rođacima Barićima.

Rod Alakovića je brojno slabiji i s razmjerno većim brojem starijih ljudi, tj. onih preko 50 godina starosti, a to su 3 muškarca i 5 žena.

Ovaj rod ima 4 udovice, a djece do 15 godina 15 dječaka i 10 djevojčica. Ljudi između 15 i 35 godina ima samo 6 muškaraca i 9 žena. Slabost ovoga roda Alakovića očituje se u tome, što imaju samo 6 muškaraca, koji su u svojoj najboljoj ekonomskoj snazi. Međutim postoji jedna povoljna okolnost kod djece do 15 godina, naime da će tih 15 dječaka ojačati broj članova svoga roda i u slijedećoj generaciji.

Rod Sardića

Rod Sardića znatno je manji od prijašnjih rodova. On ima samo 5 domova, ali jakih jer ih je 44 člana.

Kbr. 75 ima 19 članova
 „ 79 ima 8 „
 „ 79a ima 5 „
 „ 99 ima 7 „
 „ 100 ima 5 „

Ukupno je 5 domova sa 44 obiteljska člana.

U ovom rodu istina ima dosta starijih roditelja, ali njihova muška djeca su u najboljim godinama života. Od 16 do 35 godina ima 11 muškaraca i 8 žena, ukupno 19 osoba. Za sada djece do 15 godina nema puno: tek 9 muškaraca i 7 djevojčica. Rod ima dvije udovice.

Rod Sardića (makar ima samo pet domova, a to je polovica od broja domova Alakovića), ima 44 člana. Zatim oni imaju 11 mlađih muškaraca koji su u snazi, dok je u Alakovića bilo samo 6. Neobično je, na pr. kao kbr. 75, domaćina Stipe broji 19 članova, a od toga su četiri sina čija su djeca sasna malena, pa je vjerojatno da će se tečajem godina u njih još povećati broj djece.

Rod Stjepanovića

Roda Stjepanovića ima samo 5 kuća, a od toga su dvije udovičke. Udovica Ruža je 65 g. stara, i živi s kćerkom Katom. Udovica Mara je 58 god. stara, te živi sa sinom Markom, snahom i unučadi od kojih je jedna, djevojka, već udana u Strošince. Joso i Luca su se odijelili, imaju kuću bez broja, a žive s dvoje djece. Najjača je kuća br. 19. Sastav roda Stjepanovića je kako slijedi:

Kbr. 3 ima 6 članova (člana)
 „ 17 ima 2 „
 „ 19 ima 12 „
 „ 20 ima 7 „
 „ bb ima 4 „
 Ukupno domova 5, a članova 31

Dom Antuna Jozina ima 3 sina i 5 unuka, od toga dva oženjena, pa je to najjača kuća. Kuća Petra Jerina (br. 20) ima najstarijega domaćina u rodu, koji je 70 godina star. On i žena žive sa sinom Franjom, snahom i troje unučadi. Za ovaj rod može se reći da na čelu obitelji ima većinom starije osobe. Najmlađi domaćin je u razdioničkoj kući, i on je 44 godine star, a u svim ostalim kućama starije osobe su na čelu, i to: Mara 58, Ruža 65, Antun Jozin 61, Petar Jerin 70 godina. Jedino kuća Petra Jerina ima (po sinu) nešto više muške djece, dok u drugim obiteljima ili je ravnoteža između muške i ženske djece, ili ženska djeca po broju prevladavaju.

Brakovi u ovom rodu nisu mladi, već su prošli svoj vrhunac, osim jednoga gdje je domaćinu 30 godina. Stoga se ne može očekivati da će rod pokazati jaku biološku snagu. Cio rod, njih 5 obitelji s 31 članom nemaju ni 9 ha zemlje.

Rod Šolića

Rod Šolića je malen. Ima samo 4 domaćinstva. Malen je i po broju svojih članova:

- Kbr. 1 ima 5 članova
- » 6 ima 3 člana
- » 10a ima 5 članova
- » 10 ima 5 članova

Ukupno 5 domova ima 18 članova.

Prosjeak broja članova po domaćinstvu je malen tj. 4.5 člana. Imaju jednu udovicu 68 godina staru, ona živi sa svoje dvije unuke, koje su već za udaju. U ovom rodu prevladavaju ženska djeca nad muškom, i zato se ne može u ovoj generaciji ojačati. Dva su domaćinstva sa starijim starješinama kuće. Udovica Ana je 68 godina, a Anto u kbr. 1 ima 71 godinu. Ostale dvije obitelji su srednjih godina tj. iznad 30, a ne preko 50.

Rod Piljanovića

Iznašamo još jednu tablu roda starosjedilaca Piljanovića. U njih su tri kuće, od tih jednu vodi udovica Marta — 56 godina stara. Domovi su kako slijedi:

- Kbr. 82 ima 9 članova
- » 83 ima 6 članova
- » 89 ima 3 člana

Ukupno 3 kuće sa 18 članova.

Najzanimljiviji je dom kbr. 82 s Matom na čelu. Tamo je 9 članova, ali svi napuštaju poljoprivredu i sva su djeca dobila neko školovanje, tako da nitko ne ostaje na temelju. To je ujedno najobrazovanija obitelj u selu. Dva sina su svršili Visoku upravnu školu, treći završava učiteljsku, dok je četvrti službenik. To je osobitost ovoga roda. Još je jedna rijetkost, da kbr. 89 ima samo jedno, i to muško dijete.

UDOVICE

Ovo selo ima neobično mnogo udovica. Uzmemo li da u selu ima svega 76 kuća, a da je u tim kućama 23 udovice, i da u 14 domaćinstava žene upravljaju gospodarstvima, onda je to osebujan slučaj. Većinom su to ratne udovice čiji su muževi izginuli ili nestali u ratu. Jedna od njih, na pr. mlada udovica, koja je izgubila muža kad je za nesreće poginuo u rudniku, zatim ima udovica čiji su muževi normalno pomrli od srca, nesretnoga slučaja, bolesti, TBC.

U većini obiteljskih domova gdje žive žene udovice, one vode upravu gospodarstva i na njihova imena vodi se domaćinstvo. Rekli smo da ih ima 13. Udovica je starija majka, a djeca su obično ispod i oko 20 godina, a najviše do 30. Ako su djeca starija majka se obično povlači s uprave gospodarstva. Djeca, pa makar bila i poodrasla poštuju majku i daju joj prvu riječ u kući. Istina, to nisu obitelji s velikim brojem članova, već su to njena djeca, snaha ili unučad. Ali ima i većih obitelji. Tako je udovica Jela kućedočin u obitelji od 12 članova, te na pr. Mara s 11 članova. Tu se poštuje majčina riječ, i pored toga što su sinovi već odrasli ljudi.

Ima 9 domaćinstava gdje je udovica majka predala upravu domaćinstva sinu, obično najstarijem.

Donosimo starost udovica:

83, 68, 65, 62 godine	4
58, 58, 56, 56, 56, 53, 53, 53, 52, 51, 50	11
49, 48, 48, 45, 43, 41, 40, 40	8
Ukupno	23

BROJ ČELJADI UDOVIČKIH KUĆA

Kbr.	Ime i prezime udovice	Vodi	Starost	Održavala svoje djece		Unučadi		Živila sa snahom	Muž umro
				m.	ž.	m.	ž.		
2	Janja Barić	sin	43	1	1				nesret. slučaj
3	Mara								
	Stjepanović	sin	58	2	2				
4	Ana Soljić	ona	68	—	—		2		rat srce
17	Ruža								?
	Stjepanović	ona	65		1				
18	Jela Franjić	ona	50	4	5			2	rat
21	Mara Lukić	ona	48	3	3	1	1	1	TBC
49	Manda								
	Alaković	ona	56			2	1		(bratićina)
50a	Pavka								(bratići)
	Alaković	ona	40	—	—	—	—		rat
51	Janja								?
	Alaković	ona	53	—	1	2	1		
61	Manda								?
	Jurković	sin	53	1	—	—	—		
74	Mara								?
	Janković	ona	49	1	1	1	1	1	
79a	Kata Sardić	sin	45	1	2				?
83	Marta								?
	Piljanović	sin	56	1	3			1	
84	Janja								rat srce
	Mrkonjić	sin	56	4			1	1	
85	Jelka Mikić	ona	41	—	1				rat srce
86	Anđa Mikić	ona	58	2	—			2	rat srce
87	Luca								nesreća
	Mrkonjić	ona	52	4			4	2	
100	Ruža								rat
	Sardić	ona	53	3	—				
101a	Mara								rat
	Munjić	ona	48	—	1				
110	Antunović								rat
	Janja	sin	83	3	—				
102	Jelka								rat
	Antunović	sin	51	2	1		3	1	
111	Manda								rat
	Antunović	sin	62	2	—	1	1	2	
120	Janja Matić	ona	40	2	—	—	—	—	rat poginuo u rudokopu
	23			23	22	14	16	16	

ŽENE STARIJE OD MUŠKARACA MUŽEVA

U selu imamo dosta brakova, gdje su žene za godinu-dvije starije od svojih muževa. Takovih slučajeva nalazimo u prvoj kao i u drugoj generaciji. U onoj prije drugog svjetskog rata, a još više u ovoj mlađoj, koja se ženila poslije drugog svjetskog rata. Nećemo navoditi kućne brojeve, niti imena obitelji, već samo ime muža i žene, kao i njihovu starost u g. 1962:

Muž: Marko	38,	Toma	25,	Ilija	38,	Miloš	49,
Žena: Kata	40,	Ljuba	27,	Marta	39,	Anđa	50,
Muž: Stipo	35	Vinko	27,	Lazo	23,	Glišo	30,
Žena: Manda	30	Kata	31,	Mara	25,	Ksenija	32,
Muž: Franjo	36,	Marijan	25	Ilija	29		
Žena: Franca	37,	Anđelka	27	Manda	36		

Ovakvih brakova ima svega jedanaest. Iako razlike u godinama nisu velike, one ipak postoje.

STAROSJEDIOCI I DOSELJENICI

Ima domova, koji su izjavili da su strosjedilački, ali ne znaju kad su im se njihovi predci naselili u selo Ulice.

Starosjedilačkih obitelji koje po imenima nabrajamo ima 47 hrvatskih, i dvije srpske strosjedilačke kuće. Ukupno ih je 49 domova, a to je dvije trećine od svih domova u selu.

Ime	Broj domova
Alaković	9
Andrić	2
Bakić	2
Franjić	1
Jurković	1
Krapinović	1
Kraljević	1
Lukić	4
Matić	2
Milošević	2
Mikić	3
Mrkonjić	2
Munjić	1
Piljanović	3
Pavlović	1
Stjepanović	5
Sadrić	6
Santovac	2
Žepić	1
	Ukupno 49

DOSELJENICI

Među doseljeničkim kućama smatra se da su najstariji doseljenici Šoljići, koji su se po predaji doselili u Ulice god. 1750 iz sela Tra-

mošnice. Došli su iz gospodarskih razloga, jer je ovdje bilo jeftine i dobre zemlje. Ali najjači rod doseljenika jesu Antunovići, za koje se tvrdi da im je pradjed došao g. 1843 iz sela Miladila. Došli su zato, jer su tu našli puste neobrađene zemlje.

Druga grana Šoljića Šiminih naselili su se puno kasnije, tek g. 1840, kad je jedan od njihovih predaka dolazio ovamo u jesen kupovati šljivu i kuhati pekmez, pa je tako odlučio ovdje osnovati dom.

To su sve doseljenici prošlih stoljeća. U selu ima razmjerno malo doseljenika, koji su amo došli između dva rata. To su kuće Barić Ive koja se doselila iz Hercegovine, iz Ljubuškog g. 1918. Bili su to povratnici iz Amerike koji su za zaštedene novce kupili ovdje kuću i nešto zemlje. Slijedeće godine 1917 dolazi ovamo grana Barić Danka iz Gruda u Hercegovini, od kojih danas ima dvije kuće.

Svi do sada spomenuti doseljenici jesu poljoprivrednici i došli su ovamo radi boljih ekonomskih uvjeta života.

Poslije rata imamo samo jednog doseljenika zemljičarstva, a svi ostali su službenici. Evo ih po redu:

1957 dolazi u selo Jemrić Marija učiteljica sa svojim sinom. Ona je iz sela Šiškovaca kraj Vinkovaca;

1958 doselio se Mišić iz Papaka sela blizu Ulica, on je upravitelj Poljoprivredne zadruge;

1959 doselio se Janković, koji je zemljičar; ima još jedna kuća Jankovića, gdje je žena čistačica škole;

1960 dobio je poziv da nastupi kao poljoprivredni tehničar u Poljopr. Zadruzi Martin Didović iz Gradišta kraj Županje. On se u selu oženio;

1962 dolazi u selo Martinović, obrtnik kovač;

1962 došao je u selo Dimitrijević s obitelji, kao upravitelj šestogodišnje škole.

I RIJEKA SE U LAKAT SAVILA

*I rijeka se u lakat savila strpljivo i lukavo
i žrtvuje ljubav svojih obala za vjerovanja
za sva čuvstva čudnovata i neodgonetljiva nadanja
proljeće se iz bujica zelenih razlilo
nad osmijehe i suze zaljubljenih cvjetova
a šume u zemlji svjetloj dišu gorčinu korijenja zvijezda i latica
život i ljubav će sve razumjeti i sve izgubiti
i leptir će suh i neraskriljen
na pelin neke lubanje sletjeti i umrijeti.
Pod strehama: cvrkuti i zore
u pismima: proljeće i kiše
licem na zemlji: ti me ne voliš više.*

SUNCE JE ISUVIŠE VISOKO

*sunce je isuviše visoko iznad nas
sa svojim zelenkastim i modrikastim prelivima
a klasovi prezreli u jarkom nebu gladnih dana
tek su slutnja duge u nastajanju i neutješnog sna
ako postojiš ljubi ovo sunce
koje ne znači ništa i znači oživljenje
razumi zemlju i sebe do pepeljastog nestanka
jer sunce ti neće oprostiti život tek potekao iz studenca
izgubljen među dlanove i noć: zvuk u nemiru
zaprepašten toči novi sat — nepoznat dan
u mojim prstima mjesečina sja
i kao da se vječna želja ne pojavi u sunčanom viru.*

Jedna šokačka lady

(kronika o zaboravljenom)

Bila jednom jedna gušćarica, koja je pomalo čudnim sticajem okolnosti postala ugledna lady. Umjesto djevojačkog sitnog veza i đerđefa, ona je u svoje ruke opaljene posavskim suncem, dograbila teniski racket. Postala je, takoreći, preko noći prava pravcata lady.

Tako bi danas mogla započeti pomalo sentimentalna priča o izvjesnoj lady, o vitkoj i stasitoj gušćarici s obale Save, koja je — proživjeviši više od pola stoljeća uz obalu gdje je nekad sanjala o lijepom seoskom đuvegiji — odlutala u daleki, magloviti London ili negdje u njegovu blizinu, ondje se obazrela oko sebe, uzdahnula za lijepom mladošću i prohujalim danima, pa se zatim smirila — za vječnost. Imala je preko sedamdeset godina. Sahrana u tuđoj zemlji prošla je tiho, tužno, bez šumora posavskih brijestova i topola... S time je i roman jednoga života ušao u svoj finale.

Bila jednom jedna gušćarica, bosonoga i vitka.

Bila jednom...

Seljanka iz posavskih vrbika — engleska lady.

Danas se sve pretvorilo u pusti zaborav, a ja bih, eto, želio spasiti priču od posvemašnje propasti. Da li je to moguće? Možda...

Imam pri ruci nekoliko oskudnih zapisa. Sjećam se i nekih kazivanja pokojne mame. Tu je i nekoliko požutjelih fotografija. Na jednoj vidim gospođu na konju, na drugoj s raketom u ruci usred zelenila, na trećoj je u vrtu među cvijećem. Slike nameću pitanja. Tko je u stvari ona? Kakav joj je bio životni put?

Imala je samouvjereni osmijeh na zdravom, njegovanom licu i malko prkosnim usnama. Danas je od nje, od svega što je bilo, ostala samo priča. Pusta priča za koju čak malo tko i mari. Jer — sve je postalo prošlost. Nestali su topli, intimni saloni: modri, ružičasti, bijeli... Nestale su služinske livrirane odore, srebrni pladnjevi, japanske i indijske vaze s cvijećem, teniski reketi, tanke sablje — floreti, lopte. Bilo je i prošlo je. Nekad bilo, sada se spomenulo. Eto. Iako, čujte, priča nije toliko naivna i beznačajna. Nije ni suhoparna. Čak je i vrlo zanimljiva. A evo u čemu je stvar.

U posljednjoj četvrti minulog stoljeća u Županji je živio seoski majstor, ćurčija, po imenu Đurica Horvatić. On je imao dvije kćeri, od kojih se mlađa zvala Katarina. Bila je ljepuška djevojčica. Kažu da je rado čuvala guske, dakako njihove vlastite, što je tada sasvim

dolikovalo jednoj skromnoj majstorskoj kćeri. U Županju su tada (osamdesetih godina) stigli Englezi, njih desetina, sve mladi ljudi, sve činovnici nekog engleskog taninskog koncerna, koji je tu sagradio tvornicu i otpočeo s eksploatacijom glasovite slavonske hrastovine. Jedan od njih, pričale su bake (i one sad već pokojne), zvao se Miller. Zapleo se, rekoše, s nekom seoskom namigušom u mračne ljubavne mreže, šokačka rospija mu izvlačila pare, sve suho zlato, zapao u poteškoće, u dileme, i jednoga dana — jadan Engleščić — s britvom si prerezao grkljan. Eno ga i dandanas leži na županjском groblju u hladnoj kamenoj grobnici. Drugi Englez, po imenu Fred Hepburn, također je postao žrtva Amorove strijele. I pokraj obilja »slatkoga života« kojega su došljaci provodili u adaptiranom krajiškom čardaku ispod Save s probranim seoskim namigušama, Fred se neočekivano zagledao ni pet ni šest u lijepu guščaricu prolazeći na konju u lov i iz lova. Gledali se danas, gledali sutra, i tako otpočela ljubavna idila. Zavidljive babe zabrujaše namah kako je maloj »pala kašika u med«, a tako su, ja držim, mislili i Katičini roditelji. U stvar se umiješali posrednici i tumači, Katica se stidljivo meškoljila, a jednog je dana nestala iz sela, poslali je u daleki bijeli svijet da uči strani jezik i kako će se ponašati u »gospodskom društvu«. Proboravila ondje, kažu, godinu i više, za Šokicu to je isuviše, vratila se uzdignute glave, u haljinama po posljednjoj modi, došla dakle sasvim drukčija. Nova persona. Nemamo zapisa kako je i gdje je obavljena svadba. Neki kažu u Beču. Svejedno. Guščarica Katarina, kćerka siromašnog seoskog ćurčije iz zabačenog slavonskog sela među šumama i vodama, postala je lady. I pošla je novom životnom putanjom.

Englezi kao Englezi, bili su svi od reda športaši: nogometaši, mačevaoci, tenisači, lovci i ribolovci. (Pred desetak godina, na tavanu zgrade u kojoj je stanovao bračni par Hepburn, pronađeno je nekoliko sabalja). Katica je igrala tenis. I u lov je ponekad polazila uz rame svoga supruga. Najveći dio športske aktivnosti odvijao se okolo zgrade koja i danas postoji kao škola učenika u privredi, a tada je bila sva u zelenilu, svuda oko nje (danas već prorijeđena) aleja, kao i iščezle cvijetne lijehe, teniski tereni, izglačana tratina.

Godine su tekle, Englezi dolazili i odlazili, smjenjivali se, ali Hepburn je ostao. Zli jezici su govorili da se, tobože, nije ufao odvesti u Englesku svoju »seljanku«. Tko zna. Ja ne vjerujem. Na kraju je i pretposljednji Englez napustio Županju. Bilo je to već u jeku prvog svjetskog rata. Hepburn je s Katom ostao. Bio je direktor tvornice tanina, trijeslovine i bačava, koja je tada već pomalo — životarila. Šume su bile iskrčene. Posljednji slavonski hrastovi, orijaši, stari i do 300 godina, oboreni su tamo dvadesetpetih godina. I, godine 1932, tvornička sirena se oglasila posljednji puta. Tvornica je bila mrtva. Po terenima je rastao korov. Na vratima direkcije pauci su pleli svoje mreže. Vagoneti su rđali, zidovi pucali, rušili se, nestajali... Posljednji Englez, Hepburn, još je uvijek čamio u svojim odajama. Kažu, da je za nekih krunskih svečanosti u Londonu, oblačio svečanu odjeću i tako obučen sjedio pokraj radio-aparata. Jedinu automobil u selu, njihova dugačka kola (koja su do tada na sokacima izazivala najveću senzaciju) sve su rjeđe jurila prašnom seoskom cestom. Šofer Johan također se

spremao na odlazak. Livirirani lakeji su iščezli preko noći. Ulazna tvornička kapija sva je utonula u šutnju. A jednoga dana, pronio se selom glas da je nestalo i posljednjeg Engleza. On je, uistinu, teško bolestan, došao samo do Valpova. Ondje je umro i ondje je pokopan u nekoj plebejskoj grobnici. Ali zašto upravo u Valpovu? Tamo je živjela poštarica, čuvena »frajla Maca«, Katičina rođena sestra. U Val-

Portret Katarine Hepburn

povu je dakle dobra i plodna Slavonija primila u svoja raskošna njedra Engleza Freda.

Katarina Hepburn i dalje je živjela u županji. Uzgajala je jata kokoši, pura, pataka, gajila cvijeće i jagode. Bila je sama, jer s Fredom nije imala djece. Samovala je okružena tugom propadanja bivše tvor-

nice. Zgrade su konačno do kraja srušene i rasprodane. Opeka je razvučena na razne strane i za razne svrhe. Ostala je jedino visoka zgrada i okolo nje trošna ograda. S vremenom su i s' ograde počeli otpadati prosci. Godine su urezale bore u lice nekad lijepe gospodarice. Živjela je, čini se, kao osamljeno »ostrvo« u moru slavonske tišine. Između svijeta koji je ostao za njom, u njoj, i onog koji se mijenjao pred njenim očima. Bila je uspravna i još uvijek lijepa starica. Viđao sam je u rijetkim prigodama, sjećam joj se lika, figure, lica, na kojem je sada titrao osmijeh neke blage ravnodušnosti.

Godine tisućudevetstočetrestdesetšesete posjetili su osamljenu damu županjski nogometaši i kraj šoljice crne kave zamolili je da im — ni manje ni više — pokloni zemljište bivše tvornice za izgradnju nogomet-

Fred i Katarina Hepburn za vrijeme partije tenisa

nog stadiona. Naišli su na razumijevanje. Katarina je već pomalo spremala svoje kovčege. Na razrovanu poljanu, gdje su se nekad dizale velike hale i ogromne gomile drvenih klada, izašli su buldožeri. Kroz nekoliko mjeseci nogometni stadion je bio otvoren. Na prvoj utakmici bila je među publikom i šokačka lady. S uzdahom i sa suzom u oku, rekla je: »Da, nekad je tu bujao drukčiji život... I igrala je lopta... Sada, eto, opet...«

Ubrzo je Katarina Hepburn otputovala u Englesku. Ne znam tko je bio na njenom ispraćaju, ali razjapljeni prozori velike stare jednokatnice kao da su pričali o završenoj baladi. Jedna velika romantična priča ušla je u svoj epilog. Sava u neposrednoj blizini i dalje je mudro tekla, protjecala, kao i nekada, uvijek ista — vječna. Lady je, čuli smo nekoliko godina kasnije, umrla kod Fredove rodbine, negdje u engleskim maglama, daleko od rodnog kraja i njegovih pitomih krajolika.

Danas je od svega ostala samo priča.

Pa i priča bi otišla u ništavilo zaborava, da se, eto, nije pokrenulo pero površnog feljtoniste s nešto isprazne sjete. I zato kažem na kraju: bila ti lahka daleka tuđa zemlja, Katarino Horvatović-Hepburn, prva šokačka lady.

NAKNADNA NAPOMENA: Prema podacima koje sam prikupljao nakon što je ovaj članak bio već napisan, ustanovio sam da je Katarina Hepburn (koja se uvijek potpisivala kao »Kate«) rođena oko g. 1873 (možda upravo te godine), u Županji, a umrla je g. 1951 (?) u Engleskoj. Njen suprug Fred, koji je bio nekoliko godina stariji, umro je i sahranjen u Valpovu g. 1939. — Na grobu Engleza koji je sam sebi oduzeo život stoji slijedeći natpis: »In loving of WALTER CUMMING MILLER born Montreal 25 th June 1857 died 29 th June 1894.« Neke podatke za ovaj feljton dobio sam od Županjca Ive Benakovića, koji živi u Zagrebu. Fotografije u tekstu stavili su mi na raspolaganje Ivo Oršolić i Mato Svirčević-Šakić.

PROLJETNE TERCINE

*Juži, juži. Kaplje, kaplje.
Kos zvižduće oko kuće.
Gdje si, zlato moje?
Soči, soči!
U njedrima neba plava
tražim tvoje vedre oči.
Cvate, cvate!
Pjevaju ptice i živice —
sve su pjesme za te.
Kandila modra, žuta i bijela
smiju se tebi i meni —
svud oko sela.
Livadom dođi, ruku mi pruži, svoju
i kročeć zaobilazi cvijeće,
ovo je naše proljeće, zlato moje.*

JOSIP BAČIĆ

VLAK MOJIH NADA

*Odjurio je opet crni vlak pun želja i nada.
Zašao je za šume, zaobišao gore,
tutanj sam njegov u srcu čuo.
Otiče blistava rijeka, njišu se vrbove grane.
Potonuše misli, odnese ih šum
na duge ceste i tračnice znane.
Šume vrbove grane jednako žalostivo.
Vidici su daleke putanje moje.
Čežnjivo krijese mi se oči od priviđenja.
Drugujem sa snom, bratom olakšanja.
Borim se sa sudbom što sreću mi oduvijek krade.
U tuzi pjevam pjesmu opravdanja . . .
Promakao je opet jedan vlak pun želja i nada.
I dalje ostadoh ispod rašumorenih vrba
na zemlji i ispod neba gdje sveta tišina vlada . . .*

Porijeklo i kretanje Šokaca iz Bosne prema sjeveru preko Save i Dunava

Dolaskom na Balkanski poluotok jedni Hrvati naselili su i prvobitnu Bosnu na jug do izvorišta rijeke Bosne, te Ivan-planine; na istok do Drine i zapad do Vlašića. Mnogo kasnije bosanska, mletačka i turska osvajanja pomicala su tu granicu na zapad i jug od 14. do 16. stoljeća na štetu cjelokupne Hrvatske.

U Bosni živi jedna grana hrvatskog naroda pod nazivom Šokci, što je sekundarne naravi, a danas (1970) i kao oznaka jedne prošlosti. Porijeklo etnika Šokac do danas nije riješeno. Zauzevši Bosnu turska vlast izuzima iz upotrebe ime jednog pokorenog naroda, jer u »ostacima ostataka« ono i dalje postoji kao i na zemljopisnim kartama slobodne Evrope. Tako se etnik Šokac susreće i u službenim pisanim dokumentima. Npr. 1615 u fermanu sultana Ahmeda I (1603—1617); 1633 kada katolici Bosne i Slavonije traže za biskupa fra Hijeronima Lučića; 1693 u fermanu sultana Ahmeda II (1691—1695), te 1697 prodorom princa Eugena Savojskog do Sarajeva.¹

Naselja Šokaca nastaju već od Glamočkog pa se šire na Kupreško polje, te sjeverno do ušća Vrbasa u Savu. Na zapad se pružaju od donjeg toka rijeke Sane i St. Majdana, do ušća Une u Savu. Naselja su od Kreševa u Fojnicu, Travnik, Lašvu, Zenicu, Vareš pa preko Olova na Tuzlu do Save. Šokačka naselja ostala su brojno najjača u rudarskim područjima. Tu ih je osvajač ostavljao na miru, jer su preradom željezne rude i dalje obrtima davali proizvode potrebne njegovoj vojsci. Dakle, zadržali su poseban status, koji se temeljio na tzv. »saskom kanunu«. Prema tome, cio navedeni prostor naseljen je Šokcima, a ponešto Bunjevcima, kao i ostalima, što ne ulazi u okvir ove radnje. Bunjevci ulaze u šokačko etničko tkivo naseljem iz Hercegovine. Seobe su najviše iz gospodarskih razloga. Jače su zastupani na Kupreškoj visoravni, slabije sporadično razmješteni po ostaloj Bosni. Ovi drugi naseljavali su slobodna mjesta iseljenih Šokaca i nazivani od starinaca »Hrvaćani«. Bunjevci u Bosni primaju ikavštinu Šokaca kao manjina.

Šokci su rimokatolici, no latinski izvori tvrde da se u Bosni od druge polovine 12. st. počelo širiti bogumilstvo. Rimokatolike su pomagali Madžari, jer su željeli preko vjere da imaju politički utjecaj u Bosni, u kojoj su inače od 1136 obnašali i vrhovnu vlast. Pred osvajanje Bosne od Turaka postoje dvije političke stranke. Rimokatolici, kao što rekosmo, oslanjali su se na Madžare, a bogomili na Turke. To je tada bio politički imperativ. Hrvati se doseljenjem na Balkanski poluotok nađuše na razmeđu istoka i zapada, a pojavom Turaka došli

su pod njihov žrvanj kao osvajača, dok je Evropa produžila nesmetani daljnji razvoj kulture, civilizacije, populacije i gospodarstva.

Šokci sele preko Save i Dunava iz srednjovjekovne Bosne iz vjerskih razloga, a to su bogumili. Naseljavaju predjele od Županje do istočnog Srijema pored Save i dalje u Bačku.

Već 1384 turska vojska dolazi u istočnu Bosnu i pljačka pod zapovjedništvom Timurtaša. Iza 1390 dolazi Jigit-paša, a 1414 prodor je do gornjeg Vrbasa na zapadnim padinama Vranice-planine. Borbe se vode oko Lašve 1415, te su od tada Turci stalno vojnički prisutni u Bosni. Ishak-beg osvaja Višegrad i Sokol 1418. Turska vojska prolazi Bosnom 1424 i 1425. Vrhbosna i Hodidjed oteti su od Pavlovića 1428. Srebrenica i Zvornik pali su 1436. Konačno 1463, sultan Mehmed el-Fatih osvoji Jajce prijestolnicu bosanskog kralja. Tada pređe na islam 36.000 bogumila šokaca.²

Osvajanjem Bosne od Turaka nastupa postepeno nastajanje islamizacije, koje je imalo uzroke unutar i izvan Turske države. Nova islamska teokratska državna vlast ima svojim prisustvom posrednog i neposrednog utjecaja na široke narodne mase u osvojenoj Bosni. Na islam prelaze mnogi ratni zarobljenici, bogumili i uopće seljaci. Ovi posljednji poboljšavaju time svoj gospodarski i društveni položaj. Npr. nisu više plaćali harač, a približavali su se državnoj naciji. Vanjski uzroci islamizacije su u pobjedi Turaka nad Ugarskom 1526; prije toga ponešto u padu Srebreničke banovine 1512 i konačno Jajačke graničarske banovine 1528. Prva jača islamizacija bila je od 1516—1526; druga 1540—1552 i treća 1560—1564.³

Arapski povjesničar Ibn-Haldun iz 14. stoljeća doslovno kaže: »kad čovjek izgubi svoju vlast postaje tuđe sredstvo«. Položaj islamiziranih šokaca, starinaca nije bio zavidan, jer su oni samo poturice, a pravi Turci, kao stari i poučeni muslimani. U početnom stupnju turske vladavine zatečeni mnogi manji feudalci postaju sitne spahije. Postepeno će gubiti na gospodarsko-pravnom položaju, a to znači ostajati bez iste podloge. Bivši kmetovi postaju kod Turaka raja. To je najniži status građanina-kršćanina koji je morao plaćati harač, dakle podanik, kmet. Ovo gospodarsko-društveno stanje bilo je preteško, te ga se teško održavalo, naročito kroz generacije. Vrlo mali broj šokaca pokušavao je da riješi pitanje svoga statusa stupanjem u martološku službu. To je bio povlašten položaj vojnika-policajca. Pošto ih je neznatan broj primio isti status, neznatne su bile i posljedice osjećaja pravne sigurnosti u granicama Turskog carstva. Tako dolazi do jačeg kretanja na sjever preko Save i Dunava, različitih slojeva klase podčinjenih: kršćana, islamiziranih i u službi zatečenih.

Prije toga padom Bosne iseliše se mnogi Šokci preko Save i Dunava. Tako nasele Slavoniju, ponešto istočni Srijem, nešto više Baranju, onda Bačku i rastrkano Mađarsku u peštanskoj i tolnanskoj županiji.

Turskim osvajanjem Slavonije od 1536 do 1552 velik je broj stanovnika Bosne selio u novoosvojene krajeve preko Save i Dunava, prema težnjama državne politike, te razvoja novih gradskih naselja. Naime, islamiziranje stanovništva i nastajanje gradova bili su usko vezani. Iza vojske u osvajanju tekle su struje islamskog stanovništva,

među kojima je redovno bilo i obrtnika. U toku turske vladavine u Slavoniji, prešlo je na islam i dosta starosjedilaca.

Iz Bosne skoro stalno sele Šokci u Slavoniju, Baranju, Bačku, Mađarsku, zbog preteških prilika u rastrojenoj Turskoj carevini. Počev od 1645 do 1655 iselilo se oko 15.000 duša na područje Mađarske. Ulazili su u sela Šokaca koja su tamo već zatekli. God. 1675. seli ih se iz Bosne oko 40.000 preko Save i Dunava, no neki su dospjeli i do Erdelja. Seobe su dosegle vrhunac u tzv. »bečkom ratu« (1683—1699). Porazom Turaka pod Bečom 1683 kršćani na Balkanu smatraju da je došlo vrijeme oslobođenja, te se listom dižu protiv istih porobljivača. Tako se franjevci iz samostana sv. Ilije u Modriču naseliše s narodom u Slavoniju, u susjednu Kopanicu. Nadalje, bila je seoba 1686 u kojoj su opet franjevci preveli Šokce iz župa Dubočac, Velika (kod Der-

Josip Babogredac, Šokac iz Bošnjaka (uljena slika)

vente), Majevac (kod Plehana), Sočanica, Zablaće (kod Prnjavora) i Kozmodanj u usorskom kraju. Tada se iselilo oko 100.000 duša. Prevezli su se preko Save između Dubočca i Kobaša. Turci su još tada držali velik dio Slavonije, te su se bjegunci naselili u oslobođenom dijelu od Virovitice do Osijeka.

Doseljavanjima iz Bosne uz Šokce dolaze i Bunjevci, koji su donosili već prihvaćenu ikavicu. Ova miješanja očituju se u mnogim ma-

nifestacijama života nekih sela naročito npr. Gradišta. Neki su čak skloni vjerovati tvrdnji da u Gradištu ima Klimentata. To gledište je neodrživo, ali u tome selu ima ilirskog biološkog porijekla, kojega npr. i najvećim dijelom nosi pleme Klimenti kao Albanci. Prema tome, biološka struktura Šokaca u Slavoniji mijenja se ženidbama s Bunjevcima i ostalim doseljenim granama hrvatskog naroda. Isto pitanje ovim nije detaljnije iznešeno zbog opsega radnje i potpune neistraženosti. Ali, ova miješana biološka struktura u Slavoniji nema odraza na jedinstvenu narodnu svijest u vezi kulture kojoj pripada. Narod je stekao osjećaj za zajednicu, jer mu je svijest na stupnju narodne kolektivnosti i svoje posebnosti u punom svjesnom stanju.

Poslije 1526 potpade Mađarska pod tursku vlast. Tako oni Šokci koji su odselili iz Bosne oko 1512 opet dolaze u sastav Turske carevine, ali ne prelaze na islam. God. 1537 velik broj Šokaca seli u Baranju. Kada su Turci zaposjeli Dubicu te počeli haraćiti po Slavoniji isele se mnogi Šokci preko Drave u Mađarsku. Tako se pojačavaju naselja Šokaca prvenstveno u Baranji i Bačkoj. Za vrijeme turske vladavine dolaze iz Tukulja (Tököl = Pest-Pilos-Solt-Kiskum županija), franjevci preobučeni u tursku odjeću u Duna-Feldvar, »da hrabre izmučeni šokački narod«. Neki Šokci povlače se dalje na sjever do Ostrogona u slobodnu Mađarsku 1598. Da su u osvojenim dijelovima Mađarske naseljeni muslimani iz Bosne šokačkog porijekla dokazuju navodi turskog putopisca Evlije Čelebije koji je prolazio Mađarskom 1660 i 1661 godine. Isti kaže, da se našim jezikom govori u Pečuhu, a za stanovnike Budima, da su svi Bošnjaci, a to znači Šokci. U tome posljednjem malo pretjeruje, što je kod njega čest slučaj. U Šiklošu govore poturski (poturi su polumuslimani tj. islamizirani Šokci). U Sigetvaru su stanovnici bijele boje i Bošnjaci (Šokci), a u Kaniži isto, te da govore nekoliko jezika, ali bosanski im je materinski. Za vrijeme turske vladavine u Mađarskoj postoje Šokci rimokatolici i muslimani.

Šokci se naseljavaju u Baranji od 1687 do 1715. Rado ih je prihvatio Matija Radonaj, biskup i župan Baranjske županije. Na tome položaju bio je sa zadatkom da ponova ojača katolički živalj i uredi županiju. Šokci su doselili pod vodstvom franjevac iz okoline Srebrenice. Naselja su stvarali uz Dunav, na sjevernom dijelu Banskih planina, pored puta do Darde i Šikloša. Baranjski Šokci imaju dva središta i to Mohač i Pečuh. U Mohaču su bosanski franjevci otvorili gimnaziju. Toliko ima Šokaca u Mohaču da i pojedini Mađžari govore hrvatski. U Mohaču održao se sve do danas šokački običaj kojega Mađžari zovu »Bosojaras«. To je karnevalska povorka sa maskama tj. poklade. Barun »Makar de Makarhegy« otvorio je hrvatsku školu 7. VIII 1721 u Pečuhu u napuštenoj Mehmed-aginoj kući. Zasluga je Šokaca i da je Pečuh proglašen gradom. U magistratu bilo je po dva Šokca, Hrvata, Mađžara i Nijemca. Sirotinjski otac kod Šokaca bio je Josip Turković. I u vanjskom vijeću magistrata bili su Šokci. Sve ovo bilo je tako do Hrvatsko-ugarske nagodbe 1868 godine.

Koncem 17. i početkom 18. st. bilo je u Budimu Šokaca, Bunjevac, Dalmatinaca, Hrvata pa i katolika Bugara. Grad Budim sastojao se tada od dijelova: Grad, Hrvatski grad, Orsagut, Srpski grad ili Taban, Uljak

i Vodeni grad (Vizvar). Šokaca i ostalih Hrvata bila je jedna trećina u Tabanu pored Srba, a to je 256 lica. U Budimu bilo je 462 Hrvata, što je svega iznosilo 718 duša. U vodenom gradu i Ujaku bila je s nazivom po jedna Hrvatska ulica. Šokci, Bunjevci, Dalmatinci i ostali Hrvati imali su samostalnu općinu i u njoj svoga birova, eškute, tanačnike, bilježnika, tumača i posebnu gradsku kuću — »varoshaza«. Isprva bili su bilježnici Šokci i u srpskoj općini, te su pisali ikavicom, dok se nisu osposobili njihovi ljudi. U Rakocijevom ustanku učestvovali su i Šokci, te se spominju kao zapovjednici ratnih šajki na Dunavu. Npr. Ilija Bašić i Martin Knežević.⁴

Baranjski Šokci nazivali su se i Bošnjacima, jer su doselili iz Bosne. Bili su dobri ratari, stočari i vinogradari.

U rumunjskom Banatu bilo je naselje Bunjevaca-Hrvata. Živjeli su u mjestu Marija-Radna sjeverno od Temišvara. Kao manjina nestali su u toku vremena.

U mjestu Keča zapadno od Temišvara žive Hrvati doseljeni kao predijalci iz Hrvatske, kada je zagrebački biskup izgubio zemlje na području osnovane Hrvatske vojne krajine, poslije Turaka.

Najbrojniju grupu Hrvata u Rumunjskoj čine Šokci. Doselili su iz Bosne 1675 u kraj između Vršca, Lugoša i Oršave, što je bilo u Krašo-Severinskoj županiji. Tu je rijeka Karaš koja izvire u brdu Mušnjaku, a utječe u Dunav kod Kajtasova i Palanke. Nadalje, postoji Krašovansko-gorje i mjesto Krašo ili Karaševo. Iz Bosne su doselili od Kreševa, te u to sad sve slilo u njihov naziv »Krašovani«. Nekada su imali za dušobrižnike naše franjevce iz Bosne. U crkvenom pogledu pripadali su Bosanskoj vikariji i Kovinskoj kustodiji. Vjerska razlika im je pomogla da se nisu slili s Rumunjima. Govorom su ikavci, te upotrebljavaju »l« mjesto »u«. Npr. pln za pun; jablka za jabuka. Naglasak im je na zadnjem slogu kao kod Šokaca u Kreševu. I to govori da bi bili porijeklom od istog mjesta. Žive oko izvora rijeke Brzave u Krašovanskom-gorju u mjestima: Nermet, Jablča, Lupak, Vodnik, Ravnik, Karaševo i Klokotić. Imaju razvijenu hrvatsku narodnu svijest, jezik i običaje. Nestalo ih je u selima: Moravica, Cacova, Oravica i Anina.

Najnovija istraživanja dokazuju da su Hrvati-Krašovci održavali veze sa stanovnicima Kreševa u Bosni. Npr. među doseljenicima u Kreševo u 18. i 19. st. bilo ih je i iz Banata, tada zvane Karavlaške. Veze između Bosne i Banata sežu u 1421 godinu, a to dokazuje i selo s nazivom »Bosna«, koje je postojalo u Krašovskoj županiji.⁶

Hrvati u Rekašu istočno od Temišvara jesu štokavci bosanskog porijekla i naglašavaju na posljednjem slogu. Da su Šokci donosimo slijedeće dokaze. Istraživač porijekla Hrvata u Rumunjskoj Josip Sticel spominje ih pa kaže: »Šokci« — kako se vidi iz njihovih narodnih pjesama... Povjesničar Coernig navodi, »da je Conte Mercy komandant Banata oko 1720—21 pored Rumunja i Bugara naselio u Rekaš i Šokce«. Između dva rata djelovalo je u Rekašu »Šokačko pjevačko društvo« i čitaonica. Ovi Šokci su na stupnju izumiranja kao manjina. Bilježnik Joca Ćosić rodom iz Rekaša istraživao je prošlost Hrvata u Rumunjskoj te »smatra, da su Šokci u Rekašu porijeklom od Bihaća ili Mostara.«⁷ Međutim postojao je Ivan Ćosić u selu Seovci kod Jajca 1768, te

Josip Cosić selo Runjić kod Ivanske. Konačno, postoji i selo Čošići bivši kotar Jajce.

Kada je princ Eugen Savojski s hrvatskom vojskom prodro do Sarajeva 1697. u povratku prešlo je s istima 40.000 duša, od kojih su mnogi silom odvedeni iz okoline Maglaja i Doboja. U ovim kao i prijašnjim seobama starosjedioci Šokci iz sjeverne Bosne toliko su porijedeni da ih je ostalo vrlo malo. U drugom austrijsko-turskom ratu od 1716—1718 prodire general Petraš s vojskom od Osijeka u predjele oko Zvornika. Kada se vraćao s njima su preselili skoro svi starosjedioci Šokci. U trećem takvom ratu od 1736—1739 opet seli iz Bosne veliki broj Šokaca u prekosavske i prekodunavske krajeve. Od 1675—1739 napustilo je Bosnu preko 200.000 Šokaca, te naselilo dio Slavonije, Šomođa, Baranje, Bačke i rumunjskog Banata. Bečki rat mijenja etničku strukturu na sjeveru od Dunava velikim prilivom Šokaca iz Bosne. S druge strane islamizirani Šokci povlače se s Turcima u Bosnu zaboravljajući kroz generacije svoje prvobitno biološko porijeklo i boreći se ogorčeno za propadajuće Tursko carstvo.

Manji dio Šokaca iselio se iz Bosne u Dalmaciju koja je bila pod mletačkom vlašću. Tu su Šokci ušli u grupu dalmatinskih Hrvata-Bunjevaca, te nestali u njihovoj većini, jer je narodnost i ikavština bilo ono što ih je sjedinjavalo.

U toku vjekova Šokci u prekodunavskim krajevima teško su se održavali, jer je ista vjera s Mađarima korak za odnarođivanje, kao i mađarska državna vlast poslije 1868 godine.

Narod bez državnosti, tijelo je bez kosti!

LITERATURA I IZVORI

1. Dr JOSIP MATASOVIĆ, Regesta Fojniciensia, Spomenik LXVIII, drugi razred 53, Srpska akademija nauka, Beograd 1930., 127
2. Fra JULIJAN JELENIĆ, Ljetopis franjevačkog samostana u Kr. Sutjesci, Historia causae Religinnis agitatae Herbosae in judicio Turcico inter nos et Patriarcham Grecum Diocleae, Sarajevo 1925, Separat 15
3. H. MEHMED HANDŽIĆ, Islamizacija Bosne i Hercegovine i porijeklo Bosansko-Hercegovačkih muslimana, Sarajevo 1940., 18, 19, 20
4. ADEM HANDŽIĆ, O islamizaciji u sjeveroistočnoj Bosni, Sv. XVI—XVII, Sarajevo 1970. Separat 12, 6
5. DUŠAN J. POPOVIĆ, Srbi u Budimu, Beograd 1952., 14, 67, 370, 98, 77, 78
6. Dr J. ERDELJANOVIĆ, O poreklu Bunjevaca, Beograd 1930., 60, 68, 78
7. MILENKO S. FILIPOVIĆ, Prilog poznavanju veza između Krašovana i Bosne, Matica srpska, Zbornik za društvene nauke br. 42, Novi Sad 1965., 122
8. SREČKO MOROVIĆ, Hrvati u Rumunjskoj, Hrvatski dnevnik 15. siječnja 1939

Razmišljanja o bećarcu i bećarima

(Odlomak iz većeg napisa)

Jesu li Šokci, grencerski soldati, paori ili civili pjevali bećarac u doba Matije Antuna Reljkovića (druge polovine XVIII vijeka)? Istina, Reljkovićev »Satir« ne bi možda ni izašao da nije bilo slavonskih bećara koje on prekorijsava i uči ih pameti. Ali mi nemamo zabilježanih bećarskih pjesama iz onog vremena, a ne znamo ni melodiju tadašnjeg eventualnog bećarca. Pouzdano možemo pratiti bećare i bećarac tek posljednjih 70 do 80 godina prošlog stoljeća, jer o njima ima više pisanih dokumenata s tekstovima pjesama, a postoje i živi svjedoci koji još pamte kako se bećarilo potkraj XIX i početkom XX vijeka i kakva je bila melodija bećarca. Znamo, dakle, da se slavonsko-šokački i vojvođanski bećarac već decenijama pjeva onako kako se pjeva i danas. Književnik Mladen Leskovac (autor knjige »Bećarac«, Novi Sad, 1958) kaže o bećarcu:

»Njegova kolevka su nesumnjivo Srem, Banat, Bačka sa Baranjom, pa se onda preko Slavonije, a kroz Šokadiju i sa čvrstim a plodno sočnim staništem u njoj, spušta valjda tamo negde ka Kordunu i Lici, da bi onda, kao zaustavljen pregradom jačom i od kordona nekadašnje Vojne granice, kao presečen naglo ustuknuo i umukao.«

O šokačkom i vojvođanskom porijeklu bećarca, naravno, nema spora. Tu su za njega postojali i ekonomski uvjeti: zemlja koja je »misirski« rađala i davala viškove prihoda za prodaju, prosperitet gazdaša, naglo bogaćenje građanske klase, visoki životni standard privilegiranih i zato razmetljivih. A treba naročito podvući: melodija bećarca, ona popularna, stara više od pola vijeka, ako je negdje i prešla granice svoje kolijevke, nije se tamo odomaćila. Takav se bećarac autohtono stvarno pjeva samo na teritoriju koji označava Leskovac. Elem, kad kažemo »bećarac«, onda mislimo prvenstveno na melodiju bećarca, a ne na stihove. Bećarskih stihova u desetercu, koji se ne pjevaju na melodiju bećarca, ima na hiljade.

Kako ćemo definirati što je bećarac? Bećarac, to je, po melodiji, *bećarska himna* čiji je kompozitor nepoznat. (Kažu da je on nekad ponikao među veselim i rasmusnim kaluđerima, u srijemskim manastirima, iz neke crkvene melodije.) Ne pjeva se on svuda i svagdje. Svirci točno znaju u kom ga momentu treba da zasviraju. Oni nastupaju s bećarcem kad hoće izazvati kulminaciju lumperajskog raspoloženja. Tada nastaju eksplozije, ruše se astali, prašti staklo, bećari pa-

daju u trans. Ne smije se nikako zaboraviti *himnički karakter* te melodije. Mislimo li na to, onda nam je lakše odrediti što uistinu spada u bečarac, što je on u svojoj biti. Dabome, primijenjeno, i u širem smislu, bečarac su i svi vojvođanski i šokački lagani, nasmijani i razonodljivi deseterački distisi.

A kakav je pravi naš bečar? On se izdvaja od ostalih ljudi. Stvo-
ren je čitav mit o bečarima. Bečar je po pravilu lijep, crn, brkat, sna-
žan, kicoški obučen, uspravan i ponosan muškarac — seoski gazda,
ili zanatljija, ili trgovac, ili općinski bilježnik, ili ekonom sa salaša,
ili veleposjednik, ili... On lumpuje uz podršku javnosti kojoj je sim-
patičan. Ne opija se do besvijesti, ne posrće, ne divani mnogo. On
komanduje i poručuje više pogledom i gestovima. Majstor je lumpe-
rajske režije. Stilizira pokrete kao da je na sceni. Jedan takav bečar-
ski lumperaj iz šokačkog bircuza dao je realistički i izvanredno uvje-
rljivo Joza Ivaković u svojoj drami »Inoča«.

Takav je bečar uvijek junak dana. On osobito imponira ženskom
svijetu.

*Bečarino, moja stara lolo,
kad si bečar, ko te ne bi vol'o!
A šta će mi koji bečar nije,
ne zna 'ulja ni da se nasmije.
Al' je slatko ljubiti bečara,
kad mu para na duvan udara.
Od bečara gore 'ulje nema,
al' od njega nema milijega.
Bečar nosi svilene obojke,
zato njega i vole djevojke.*

Džepovi bečara nabijeni su parama. Goljo ne lumpuje.

*Čija frula našim šorom svira?
To je frula sirotinjskog sina,
bogatome ni svirati neće,
bogat plati pa ga svirac prati.*

Što pokreće bečara da razbacuje banke svircima? To će se možda
saznati u toku lumperaja. Neki dert, nezadovoljstvo, neki nagomilani
jad, očajanje zbog nesretne ljubavi, ili tko zna kakav duševni pomra-
čaj? Možda i veselje što je našao curu? Ili naprosto hoće pokazati svi-
jetu tko je on, kakva je on sila? Ima i bečara »larpurlartista« koji
lumpuje radi lumpovanja. Njih oduševljava lumperaška atmosfera, onaj
obred, ritual koji po njihovoj volji izvode svirci tamburaši kojima
je jedino primaš violinist. Bačvani, Banaćani i Srijemci više vole da
»teraaju kera« s tamburašima, a Šokci više s Ciganima, jer su šokački
»bijeli Cigani« (koritari) od davnina na glasu svirači. A Ciganima se i
lakše zapovijeda. Smiješ ga opsovati i biti. Taj stav bečara prema Ci-
ganima snažno daje Ivo Kozarac u svojoj nekad mnogo recitiranoj
pjesmi:

CIGANINU

*Ovamo dođi, kraj mene stani,
ciganski sine, garave puti,
strune nategni četiri svoje
i čekaj, Cigo, čekaj i — šuti.*

*Viš', selom, šorom, jesen je pusta.
Večerom mraci, magle se vlače,
kroz magle jeca povelost žuta,
suzna golota s drveća plače.*

*U mom je srcu odavna tako:
mraci, pustota, čemer i suza...
žalošću, tugom biju me dani,
život mi lomi — zduha bircuza...*

*Volim te zato, adrapče, amo,
kao i jučer s egedom svojom,
i gudi pjesmu pomame lude,
drmaj i tresi svom dušom mojom.*

*Razbudi u me razuzdaj stari,
radosti stvori, veselja pjana,
i cikti strunom, jecaj i zvoni, —
divlje mi gudi do blijeda dana.*

*A kad ti zadnju krajcaru bacim,
makni se, bježi, sreće ti tvoje;
jer bi ti moglo pući i čelo,
ciganska bagro, od ruke moje!...*

Poslije je Đuka prodao i kuću, prolumpao sve i postao čobanin, tuđi sluga u svom selu.

Takvih velikih bečara bilo je nekada mnogo i u Vojvodini. Da se oni razbećare i pomame, nije bilo potrebno da im se svira i pjeva baš bečarac. Primaši su pogađali i druge njihove najmilije pjesme, gudili im uz uho, zavodnički se primicali i odmicali, pazili na svaki njihov mig da ih potpuno opčine i osvoje.

A dali je bećarenje upravo naš, vojvođansko-šokački specijalitet? Od koga su naši ljudi naučili lumpovati? Da li od Mađara? Mađari imaju svoj stil lumpovanja. Istina, Mađar voli galamiti i kočoperiti se pred Ciganima, pucketati prstima i udarati čizmama o pod. On ima, štaviše, smjelosti i gotovo slavensku velikodušnost da za jednu noć upropasti cijeli imetak, kako bi zadovoljio svoju lumparošku strast. Ali ne vjerujem da su Šokci, Bačvani, Banaćani i Srijemci mnogo preuzeli iz mađarskog »bećaršaga«. Vjerojatnije je da smo i mi i Mađari poprimili nešto od Turaka kojima smo robovali i nekad se rajinski divili njihovim razmetanjima s arapskom muzikom, bubnjevima i zurlama, pjevačicama i »trbušnim« igračicama.

U knjizi Svetolika Paščana »Istorijski razvitak gudačkih instrumenata« (izdanje Srpske akademije nauka, Beograd, 1956) citirano je i jedno obavještenje starog mađarskog kroničara Tinodija Šebeščana koji je 1554 godine zabilježio o nekom sviraču Srbinu Dimitriju Karamanu ovo:

»Mnogo ima ovde u Ugarskoj egedaša. Nema boljeg u srpskom načinu od Dimitrija Karamana. Mnogo čini čapras-divan begu u gradu Lipi, pa tvrdi da se zbog njega obogatio... Kad počne da svira na egedi, on potrzava, beg Uluman prima ga s prezrenjem, ali ga svakojakim darovima obasipa, tako da ga je čašćenje oteralo na prosjački štap.«

A u svom klasičnom romanu »Đuka Begović« Ivo Kozarac dao je najsugestivniji i najbolji opis nekadašnjeg lumpovanja u Šokadiji. Tipični šokački bečar Đuka, gazdaški sin, predao je zemlju da bi se mogao prokeriti po miloj volji. Gord, samosvjestan, nabija šešir na oči i ulazi u neki zadimljeni vinkovački bircuz. Sjeda za stol, naručuje pet litara vina, i sebi i svakom Ciganinu po cigaru. Cigani ga znaju i pozdravljaju radosno, te mu odmah po njegovoj komandi počinju svirati. Citiramo samo posljednji dio opisa Đukina lumpovanja:

»...I sve se čini, sad će glazba prekinuti, stati, sad... Đuka kao izvan sebe... Za svakim glaskom njegova se potresaju ramena, pesti se grče, usne krive i tijelo naginje egedama, bol s lica progovara. I daha ne čuješ od njega. Gliša opet sve i dalje udešava... Sve se stopu po stopu unatrag odmiče, a Đukina glava za njim... Đuka kao očaran... Ide za strunom kô za izgubljenom srećom. Srce će mu — čini se — prestati kucati, dah će njegov zamrjeti, život zanavijek prelomiti — odmakne li se Gliša predaleko. Zato Đuka hitro pruža ruku i ne da Gliši natrag... — Ne id'!...

Gliša sve jače svira, skida čašu tamo ponad kobilice, nek sve strune cikom cikću, a Đuka vadi banke: petice i desetice, pruža jednu Gliši, i treptavim glasom šapuće:

— Tiše... tiše... onako kô prije!...

Gliša se sada i opet stopu po stopu primiče i iznova usitnjava, a onda opet ide unatrag i pojačava glazbu, dok se i opet Đukina ne pruži ruku i u njoj banka i dok Đuka i opet čisto ne zašapne:

— Tiše... tijanije!... Majku ti... dicu ti... Cigane, Glišo!...

Đuka je sav u golemu čuvstvu što ga porodila ta silna, a tiha svirka. On i ne zna, a suza mu se krade između trepavki i nečujno se runi niza obraz. Pa šta su se sve te banke, šta zemlja, kuća, kći, rodbina, cio svijet, šta sve to prema tomu golemome čuvstvu?!«

Kakav je to bio »srpski način« Karamanova sviranja, možemo tek nagađati. Glavno je da je taj praotac vajvođanskih primaša upropastio bega Ulumana »na srpski način«, kao što su oni obogaljivali svoje zemljake na isti način i poslije četiri stotine godina. To je autentično svjedočanstvo da su već bečari lumpovali »na srpski način«, a je li Karaman znao bečarac, to ne možemo dokučiti. Šebešćen nije zabilježio ništa o pjevačicama i igračicama, o lumpovanju »na turski način«. A takvog je bilo više. Beg Uluman čini se da je preferirao srpski upropastiteljski način...

Tursko je šenlučenje sigurno ostavljalo dubok dojam na mađarski mali svijet. Činjenica je, međutim, da vojvođanski i slavonski bećari nikad nisu trpjeli oko sebe pjevačice u časovima svoje raspojasanosti. Pjevali su sami ili su naređivali svircima da pjevaju. Pjevačice s dairama, defovima i čočeci, to je srbijanski, makedonski i bosanski način, direktno naslijeđen od Turaka. Bosanski je beg znao nekada slistiti svoje blago u provođenju s nekom »švapskom« pjevačicom iz »Damenkapele«. Ali nikada ni jedan »prečasn« bećar nije izgubio glavu zbog pjevačice ili igračice, pa makar ponekad zbog nje i »potjerao kera«. Bećar ne smije, a i neće, pokazati javno slabost prema ženama. On je »mali bog«, on je stopostotno muško. Sramota je da se on raznježi i rasplače zbog suknje. Pred njim žene imaju respekt. On njima prkosi:

*Idem kući, a već zora,
žena više sa prozora.
Čuti, ženo, ne blebeći,
jezik ću ti ja odseći!*

I dalje: drukčije padaju u sevdah Sarajlije ili u karasevdah Vranjanci, a drukčije Vojvođani i Šokci. I ponašanje je drugo pri lumpovanju. Drukčiji su im izrazi lica, drukčije razbijaju čaše, imaju druge »ćeife« u izboru pjesama koje naručuju. Drukčije se trza i kida Vojvođanin ili Šokac, drukčije reagira na sviračke mamce, drukčije udara pesnicom o sto, drukčije skida ćulom lampu sa stropa, drukčije gađa bocom ogledalo, a nitko se ne može usporediti s njim kad u zoru krene šorom mamuran, dok mu svirci gude »drumarac«. On izvodi čitave gimnastičke vježbe s Ciganima (drugi svirci ga ne bi poslušali). Natjeruje ih da sviraju klečeći, ležeći na leđima, da se popnu na dud, da skaču u baru i vade iz nje srebrnu petokrunu — i sve to plaća bankama, lijepi ih primašu na čelo, nabija na čemane, cijepa stotinjarke napola da ucijeni ciganske »ale«. Ili ovaj bećarski fenomen: neki pusti bački bećar istegao je Ciganinu uho i prosvirao ga metkom iz revolvera, pa izvadio dvije stotine kruna i pošteno platio račun. Dvije stotine kruna u Austriji, negdje oko 1910 godine! Bio je to veliki novac. Onda mu se ponudilo odmah još nekoliko Cigana da i njima probije uho...

Pamtim berberina Paju Dobreskova iz Pančeva, srpskog dobrovoljca u Odesi, potkraj 1916. Pričao mi je da je u Rusiji »ušparao« šest stotina rubalja, a evo zašto:

»Hoću, kad se vratim kući, da upregnem šest belaca u špediterska kola, a na njih da posadim svirce s astalom, a ja ću pozadi da se vozim sam u fijakeru kroz Pančevo. Nek' svi vide ko je Paja Dobreskov, srpski dobrovoljac!«

To je bio njegov životni san. Takve puste želje mogli su da imaju samo naši lale, paori, šojke, laće, bajе, šolje. Takva elementarna bećarijska vizija sasvim je strana Ličanima, Kordunašima, Bosancima, Zagorcima, Srbima, Makedoncima. Ona je bliska samo ljudima iz Srijema, Banata, Bačke i Slavonije!

Prošao je vijek velikih naših bećara, kao što je prošao i vijek velikih ciganskih svirača. Poslije nestajanja prvoklasnih ciganskih srbi-

janskih kapela braće Cicvarića, Andalije i drugih, poslije izumiranja primaša iz loze Nikolića (najčuveniji: Sandor Nikolić iz Šokadije, iz Gradišta, koji je svojim orkestrom na trošak nekog talijanskog grofa sa Sicilije gostovao 1912 u Palermu, a godinama bio »doajen« ciganskih primaša u Hrvatskoj i Slavoniji; između dva rata živio i umro u Zagrebu), smanjeni su jugoslavenski lumperski formati. Reputaciju stare ciganske primaške garde čuvao je donedavno samo još lijepi Paja Nikolić kod »Skadarlije« u Beogradu (rodom iz šokačkog Rajevog Sela); prije nekoliko godina povukao se istrošenih nerava i pomračene svijesti...

Od slavnihi tamburaških orkestara tavlare još neki pri radio-stanicama (Novi Sad, Beograd), i kulturno-umjetničkim društvima, ali bez većih ambicija i izvođačkih dometa, bez nekadašnje bečarske funkcionalnosti.

Postavlja se pitanje: da li u novoj Jugoslaviji uopće još netko »tjera kera«, da li se za lumpovanje i bečarski provod još prodaju kuće i gruntovi? Tko danas rasipa po noćnim lokalima pare? Bečari nisu izumrli, oni, doduše, pokušavaju odoljeti našoj »društvenoj stvarnosti« ali im to slabo polazi za rukom. Vasa Popović, humorist iz Srijema, ispričao je prije nekoliko godina u »NIN-u« istinit događaj kako su općinski funkcionari u nekom srijemskom selu, lumpujući po svim »predratnim pravilima«, natjerali svirače Cigane da se popnu na kajsiju i da im odande sviraju. Ali sve je to danas bečarska »sitna riba«! Ne zarajtavaju se više lanci zemlje, a kamo li kuće, za jedno lumpovanje. Nisu »na visini« današnji bečari, a ni orkestri, koji se više vole iživljavati s harmonikama, saksofonima, s raznim instrumentima džez-a, bez onih širokih egedaških štimunga i vatrenih tamburaških vrtočlavlca.

Po lokalima s muzikom troše katkad grdne pare samo još defraudanti, posrnuli blagajnici razne fele, pretrglije iz trgovačke mreže, nakupci, džambasi, privatne zanatlije (ako se omaste nekim poslom za državu), poneki sitni nasljednik ili kakva domaća ili strana budala koja je došla do novca a da ni sama ne zna kako. Malo je danas bečarskih skandala za pričanje, nema više onakvih bečarskih podviga koji zgranjavali čitave kotare.

Ipak, bečarci, drago i bogato naše kulturno naslijeđe, naša predajna usmena literatura, ne odumire i ne gube na svojoj svježini. Bečarac je ostao u narodu, prenosi se s koljena na koljeno, iako su iščezli bečari raspikuće »od ranga«. Tek taj je bečarac mnogo mirniji i solidniji od onog starog. U njemu nema ništa fatalnog, ništa izazivačkog. Sad je on više bečarast nego bečarski, više lirika nego demonstracija. Sad je zbilja »momački i djevojački«, kako kaže Leskovic. On je izašao iz bircuza na rogalj, na ledinu, u kolo, gdje se momci natpjevavaju da to liči na pjevani divan, na intiman razgovor u stihovima, na mladički jogunluk, obuhvaćajući sve ono što se može reći nasmijano i sočno o ljubavi i švaleraju. Tu se ne stvaraju i ne rješavaju nikakvi konflikti. Ako ima neke srdnje i sprdnje, ona se raspravi u sretno rimovanom dobacivanju, bez hvatanja u koštac i bez batina.

Bezbrojne varijacije i varijante bećarca, iz decenija u decenij, nikada ne dosade ni sviračima, ni pjevačima, ni slušaocima. To je muzika, to je pjesma koja je uvijek zagrijavala: i bezemljaša i gazdaša, i čobanina i ntektualca, i popa i zvonara, i babicu i doktora, i kalfu i majstora, i švigarice i snaše, i šustere i industrijalce, i paorendu i latifundista, i kmeta i feudalca, i baku i oficira, i paorkinje i gospoje, i đake i profesore, i radnika i grofa, i sitnog Mocu i krupnog Dundeškog, i pravoslavca i katolika i Jevrejina, sve vjere Slavonije i Vojvodine, i sve koloniste i kolonizatore poslije svih ratova.

Bećarac je od postanka bio i ostao sveobuhvatna, često rafinirana, iz duše narodne izvađena i najsladim životnim sokovima napojena pjesma i melodija koja nikad nije ni tugovanka ni jadovanka. To je najstrasniji panonski krik za životom!

Motiv iz Županje (Gačka bara), foto I. Herman

ŠOKICA

*Oči crne što namame diku,
vito tijelo, duga kosa vrana,
vedro čelo kao vedre nade,
ja sam roda šokačkoga grana.*

*Pa kad svirac tanke žice dirne,
kad se dignu pjesma puna jeze,
ruka sama srodnu ruku traži,
noga sama sitno kolo veze.*

*Srce drhće ludo da poludi
pjesma sama na usnama cvate,
ej, kad zađe selom jesen rana,
mome dvoru namamit će svate.*

*Mila majko, mog života hrana,
brižno svilom bijele skute rubi,
a ja dragom vjerno srce čuvam,
da se znade kad Šokica ljubi.*

*Izvest ću mu košulju ćenarku,
da mi bude dičniji od krina,
a za ljubav rodit ću mu dragog
i vrloga šokačkoga sina.*

*Pa kad grudi stegne neman ljuta,
njemu smjelo dizat će se glava,
jer će biti ko i otac što je,
i ko mati — Šokica mu prava.*

*Pa nek drhću puste žice tanke,
nek se ori kolo sa svih strana,
neka ruka srodnu ruku traži,
ja sam roda šokačkoga grana.*

Zaljubljeni momak

(Po zapisima *Mijata Stojanovića*)

Mudri vele »mlado ludo«, ali ni staro nije uvijek pametno, pa gdje se dvoje ili više jednakih nađe, biva svašta, a najčešće »svako za se ko guska i prase«, kako je obično bivalo kod njih troje na kraju Velike mǎle (mahale, šora, sokaka, kraja) tamo kraj poloja uz okuku Save. Inače jedno za drugim pogibe! — a i kako bi njih dvoje starih, dva stara groba did Marko i baka Têra da im nije »unučeta Peričice zlatnog«, te »slinice« bez oca i majke rođene, kakvim ga još i sada vide, njega momka, a na jesen se ženi.

Uradi im i poradi sve, a oni mu samo pomažu, dakako najviše svojim mudrim savjetima. Prima ih bez odbijanja i prigovora, ali koji put teško i preteško, jer već davno ima svoju glavu i svoju volju... Tako i te nedjeljice blage, kad se dan već bližio kraju. »Na drum« bi, rekao im tj. u selo na »plac« (trg) pred općinom, gdje se mladež sastaje subotom na večer, te nedjeljom po podne pa do neko doba u noć sebi za veselje i zabavu, dok se ne izdovolji svirke, pjesme, kola i ašikovanja.

— Zar se nisi dosta nabazdaliko sinoć i danas po podne? — okomi se na nj stara ne toliko ljuta koliko zabrinuta, jer se boji za njegovo zdravlje, da se ne »pretrgne« na velikom poslu, ako se ne ispava, — ljeta je, pa ga i sutra čeka težak posao.

— A u jutro zora — međa s kosom pa u žito! — trijezno ga opomene did Marko. Nit ga pušta, nit odbija, da sam može odlučiti, jer iako je ostario, zaboravio još nije, da je nekad i sam bio mlad te kako je teško momku ne vidjeti drage, gdje sav tjedan priželjkuje za njom.

— Ne treba mi toga nitko reći! — malo će nabusito momak, što njegova nije odmah uvažena.

Staroj to bje dosta, pa šikne iz nje mlaz žalnih i prijekornih riječi kao lug iz parnice, kad joj se izbije lakomica, — nit da prestane nit je čovjek može pravo razumjeti jer onaj jedan jedini zub se, što ga ima, usklimao, pa joj se svaka riječ čuje kao da je turski ili kineski. Vidi momak, da po njihovu od »druma« ništa ne bi bilo, pa dušu u se, te počeka, možda će ipak biti, kako bi on htio.

Šuteći je večerao, a stara se malo pobrila, pa naredi, da se ide ranije spavati, jer u jutro treba poraniti, a njemu drago, jer je baš na njegovu. Po večeri se odmah uvukao u svoj krevet, ne da ranije zaspi,

nego da počeka, dok oni zaspu, pa da se išulja, kako oni ne bi primijetili. U jutro? Spavao, ne spavao, on je na vrijeme na poslu, jer mladost podnosi sve.

Ali od spavanja ništa, ni njemu (jer ga neće), ni njima. Cijelo do podne ili još bolje od zore se rane loži u toj jednoj jedinosti sobi. Najprije za napoj krmačama pod prascima, onda za ručak, pa se nikako ishladiti, jer sunac je vani tako pripekao, kako mu je već red o žetvi. Nema ništa, da će stari zaspati, a on šmugnuti na »drum«, da se onda vrati, prije nego se oni iza pola noći probude. Ništa od toga! ... Vidi, ali se ne predaje sudbini, nego čeka, možda će se ipak nešto preokrenuti ... Jer do konca ovako ne može.

Njemu još kojekako samom u krevetu, a njih dvoje je u jednom. Nesnosna je vrućina, on se znoji, a njih dvoje se k tomu još vrti i gura, jer jedno drugo grije, makar da su stari.

— Otvori pendžer! — gotovo zajauče stara unuku, jer did ne bi, da ga ma koliko moli, — otvori ... otvori ... otvori ... — stisnuta uza duvar »živće« od vrućine kao vrapče u tijesnom gnijezdu. Pero se ni svoj ne čini, a did udari u šalu:

— Da nam savura (sova) u sobu uletiti!

— Zraka! ... Da nam uđe zraka ... samo malo ... — uzdiše nemoćno stara.

— Da zrak valja, vrana bi bila kao krava! — još joj se naruga unuk.

— Otvorite! — očajno zavapi starica, kao da se od nje dijeli duša.

— Da te ovako znojnu polije hladan zrak, eto bolesti, a toliki nas poslovi čekaju! — ozbiljno je savjetuje stari, a zapravo kao muško drži s unukom.

— Vi kako vam volja, a ja idem van, — odlučno će baka.

— Kud? — pita did i dalje tumači, da joj pokaže nesmisao njene odluke, — na štaglju nema još slame, ni na sjeniku sijena! — i još pita, jer ni njemu ne bi bilo krivo, da je drugačije, — kud?

— U kola! — prisjetila se njegovu ženu.

— U kola! — opetuje stari. — Jes' ti prisebna? ... Ko Cigani! ...

— Volja ti je? ... Nije li te, ja unutra ne ostajem! — i sada počne među njima razgovor, kakvog unuk davno nije čuo ... Zaintačila ona svoje, a on svoje, pa jedno drugom ne popušta, tek njeno se bolje čuje, jer melje, melje, nikad stati ni predahnuti. U sobi vrućina, zapara nepodnošljiva, a vani divno! ... Blaga mjesečina, da je samo poželjiš! ... Od njih će dvoje jedno morati popustiti, a popušta pametniji ... On je već preko pedeset godina pametniji, pa zašto ne bi bio i ovaj puta.

Njihov »Peričica« tj. momak Pero jedva dočekao, da im pomogne iznijeti perinu, jastuke i ostalo. Smjestio ih u kola u dvorištu pred pojatom i zabundao ih, da im ni odkale ne puše, a njima drago, što je tako obziran i što ih tetoši, kao oni nekad njega kad je bio mali i prepuštaju mu se kao brižnoj majci bolesno čedo.

Sve im je to vrlo rado činio, jer njegova ga Eva čeka i poletio bi joj kao »tican« s grane »tičići« na granu, ali mora počekati dok oni ne zaspu. U sobu mu se ne će, jer je od zapare zamoran, pa da »gutne« malo svježine pođe na poloj kroz vratnice na dvorištu stalno otvorene, da guske mogu poći na vodu kadgod smisle. Tamo mu se učinilo, kao da voda nadolazi, što ne bi bilo čudo, jer kiša već desetak dana »paducka« i par od toga »poštenski« pada, tek jedva se dan dva nekako ovremenilo.

Na brzinu se uparadio za »drum«, pa sigurnosti radi još se prikrade kolima, da »prigleda« je li čist zrak, naime spavaju li njih dvoje. — Glava im uz glavu, a vidi se, da su pod perinom jedno priljubljeno uz drugo i da su se zagrili, kao prvu noć nakon vjenčanja (uska su kola, pa moraju). Uživao bi momak u njima kao u dvoje golubova, da se kola na nebu (Veliki medvjed) nijesu jako zakrenula, jer je zbog njih strašno okasnio, pa tko zna, što se na »drumu« desilo. Istina s Evom je sve za na jesen ugovoreno i njezini roditelji s njegovima, ali »ni u tikvi mjere ni u ženskom vjere!« Dok njega nema, mogla je privoliti kakvom nasrtljivcu, a on ostati na cjedilu.

Ne može to biti, vjeruje, ali svašta se već desilo u svijetu, pa ga naglo spopade bijes pravi pravcati na stare, — na koga bi? — te bijesan »ko mameni ćuko« (bijesan pas) zgrabi rudo i svom snagom odgurne kola kroz vratnice, da se iskali. Ona odjure niz laku kosinu i ustave se na polaju do glavnina u vodi. Sad mu je srce skliznulo na svoje mjesto. Starima zaželi miran i sladak san, te sam požuri i pojuri u svoje društvo.

Nađe ga znatno smanjena prema poslije podne, a svi su ozbiljni i kao da se nikom ne igra i ne pjeva, nego samo govore i šapću o Savi, jer voda je nadošla »ovdje za ovaliko, ondje za onoliko«. I njega pomalo spopada briga, jer did i baka bi se mogli u kolima »utušiti« (utopiti), kad se digne voda, a onda bi njega cijeli život savjest pekla zbog njihove smrti, a i voli ih. Ali ne da mu se ostaviti Evu, jer je već nabusita, što je okasnio, pa se za nuždu tješi, da ništa neće biti, jer voda ne dolazi tako naglo.

Tješi se samo, ali utješiti se ne može, jer kad se i kolo stalo okretati i pjesma oriti, njegove su misli bile neprestano kod onih dvoje »golubova« što sladak sanak snije i ne sanjaju, da im se smrt prikrada, šulja sa svakim trenom, sa svakim hipom kao mačka neopreznom mišu nečujno, tiho kako se voda na rijeci nezamjetljivo diže. Kuša se otresti tih misli, ali ne može, jer ga sve više zaokupljaju.

Kad više nije mogao izdržati, ispriča se u par riječi Evi, pa obećav joj, da će večeras još doći, trgne se iz kola i odjuri kao da ga vile gone, — gonio ga strah... Kad ugleda poloj, kola preko glavina u njemu. Na obali zbaca sve sa sebe, te gol golcat zagazi u vodu. Nije bila za kupanje, ali se dalo podnijeti, pogotovu što mu je bila za pedalj ispod prsa. Kad je povukao rudo, voda bućne, a stara se trgne i onako snena vidi zvijezde: nad sobom, pod sobom, svuda širom, kudgod joj oko zirne zvijezde, same zvijezde!

— Ta, dide, mi smo u raj! — stade kliktati budeći ga.

— Stvor ti ljudi!... — masno joj opsuje, kad se probudio, jer je pod sobom osjetio mokro. — Ko dite!... Ne priliči se, da si i mlađa da to pod sebe radiš...

Nit ga čuje, nit sluša, jer zvijezde joj pred okom titraju, a pred sobom vidi muško »tilo, lipo, prilipo«, mlado i pleća i snažne ruke, što drže uzdignuto rudo »ko sv. Mijovil« na oltaru koplje.

— Dide! dide!... Anđel nas sveti voza po nebeskim dvorovima, — usklitala se u pobožnom zanosu, koji joj se u čas rasplinuo, kad je pred sobom ugledala unuka, da im pomogne razastrijeti povlažene stvari.

— Dobro, da nikuda nijesi išao, — pohvali ga ni ne sluteći, da je došao s »druma«.

— Treba kadgod i starijeg od sebe poslušati, — uzvratila joj bekrij-ski i iščezne prema selu, kad oni uđoše, da se presvuku.

Rudolf Švagel Lešić, Detalj spomenika grobnice obitelji Prpić (Županja)

Svatovski slavonski običaji

*Svatovi su al' neznam čiji su!
Men' su mili, makar čiji bili...*

Još dok djeca polaze školu, dogovaraju se roditelji o ženidbi svojih sinova i udaji svojih kćeri. U slavonskom selu uvijek se znalo koje su kuće poštene, gdje se ukućani slažu, i u kojoj obitelji i zadruzi vlada ljubav i sloga... »Od dobrih majki i čestitih otaca, bit' će valjani momci i djevojke«... stara je narodna poslovice. Kada djeca odrastu do momkovanja i osjete da su stupila u red mladića, traže djevojku koja im je srcu mila. Zato i pjevaju:

*Nije blago ni srebro ni zlato,
Već je blago — što je srcu drago...*

*Tri godine čekat' ću te diko,
Ako j' malo ja ću još toliko...*

*Tri godine i to puno nije,
Čekat' svoje janje najmilije...*

*Evo šora, di je dika moja
I kućara, di mi dika spava...*

Poslije završene osnovne škole i djevojke se pomalo bolje dotjeruju, povezuju po koji dukat, drugačije češljaju i hvataju u kolo...

Po završetku jesenjih radova mladež krati »duge jesenske večeri« na prelu, čijalu i divanima. Djevojke izrađuju ručne radove, a momci uz pjesmu sjede i prepričavaju razne zgode i nezgode. Nagađaju koja će se djevojka ove jeseni udati ili momak oženiti. Svatovi su se u slavonskim selima »tračili« u jeseni sve do 30. studenoga (tj. do dana Sv. Andrije) kada po katoličkom kalendaru počinje Advent, te poslije Božića sve do Knizme.

Nakon završenog sijela momak prati svoju djevojku do kuće. Putem govore o poslu i ljubavi i objašnjavaju se o »zlotvorima« koji žele da ih rastave.

*Ko rastavi mene i dragoga,
Sunce žarko ne ogrijalo ga.*

*Žene suci, babe advokati,
Samo glede đe će dvoje stati.*

*Žene lajte, topovi pucajte,
A ja mila, čija sam i bila.*

*Volim diku, dika voli mene,
Samo da nas ne rastave žene.*

Konačno i momak još jednom zgodom pita hoće li poći za njega. Možda to on i ne bi pitao, ali su njegovi ukućani rekli da su tako i stariji činili, a već je i red da se oženi.

Djevojci udavači nije to pitanje novost, jer mama joj je rekla da »ne trači vrime uzalud« ako momak nije ozbiljan.

*Oj jeseni, al' ideš polako,
Ja i lola volimo se jako...*

*Ja i druga skupa drugovale.
Drugovanje ote milovanje...*

*Sino kisne, a djevojke misle,
Kud' će koja, aoj tugo moja...*

Nakon zajedničkog pristanka da sklope brak, momak ugovara s djevojkom kada će doći »NA PITANJE«.

»Na pitanje« polaze obično srijedom uvečer. Tu su mladoženja i njegov najbolji prijatelj, zvan »pajdaš«, koji sa sobom nosi i litrenjak stare šljivovice. Došavši u djevojačku kuću, pozdrave se s roditeljima djevojke. Nakon što ih ovi ponude da sjednu, pričaju o svemu i svačemu, no najviše o godišnjem urodu i radovima koji ih oko kuće očekuju. Pošto su se tako »izdivanili«, pajdaš kaže roditeljima djevojke da su došli radi njihove kćerke i pita, jesu li voljni udati djevojku za mladoženju. Roditelji pozivaju djevojku da se ona pred njima izjasni, a nakon potvrdnog odgovora budući zet i pajdaš vade litrenjak s rakijom i nazdravljaju djevojinim roditeljima, kako bi sve bilo sretno i u najboljem redu, a roditelji djevojački odmah režu slavonski kulin koji su čuvali za tu zgodu i ponude svoje goste. Nakon večere momak s budućim »starcem« tastom, ugovara dan kada će u djevojačku kuću doći prosci...

*Drugarice, zar ti nije žao,
Što ostavljaš djevojačko pravo.*

*Bećarino i bećarovanje,
Ubilo te moje uzdisanje.*

*Nije blago ni srebro ni zlato,
Već je blago, što je srcu drago.*

Na PROSIDBU se obično polazi u nedjelju poslije podne. Momkova majka, sestra i snaha polaze u kuću mlade da »budućoj snaji« odnesu darove. Momkova majka nosi košanicu s kolačima i robom, a zaova i jetrva također nose poneki dar. Dočekuje ih buduća snaha sa svojim drugaricama, te prija i prijatelj (djevojinim roditelj). I kad su

se pozdravili kao dobri i stari poznanici, mladoženjina majka kaže da ju je sin poslao da zaprosi njihovu kćer, te pita »pritelje« da li se oni slažu. Kada ovi to potvrde, svekrva, zaova i jetrva darivaju buduću snahu. Nakon večere dogovaraju se o danu kada će se održati zaruke i o broju gostiju, kako bi se »pritelji« znali pripremiti. Kada je sve ugovoreno, prija, momkova majka, odlazi svojoj kući, a ispraća je buduća snaha sa svojim drugaricama. »Pritelji« su prije prije odlaska napunili punu košaricu raznih kolača i mesa, kako bi i stari prijatelj mogao kušati što su pripremili za večeru. I buduća snaha darovala je svoju svekrvu lijepim izvezenim otarkom. Svekrva ga meće na vrat ili objesi na puce od reklje (bundura) da selo vidi kako ju je snaha darovala. Ako je momak iz drugog sela, svekrva dolazi sa svekrom na kolima, a djevojka stavlja otarke i na konje. Po povratku djevojke i njene druge stoje na kolima svekrve i svekra i prate ih kroz selo.

*Češljam kosu do po bila čela,
Za dragana iz drugoga sela ...*

*Teret, tuga, udaje se druga,
Sunce sija, udat ću se i ja ...*

*Udat ću se među djeverove,
ne ću morat tovarit vozove ...*

Na ZARUKE dolazi mnogo veći broj rodbine nego na prosidbu. Tada se i u jednoj i u drugoj kući čeljad izlaže velikom trošku, želeći da što dostojnije proslavi zaruke svoje djece. U djevojačkoj kući goste dočekuje djevojka sa svojim drugaricama, njeni roditelji i uža rodbina. Kad »zaruci« stignu, tada ih buduća sna izljubi, a ovi je opet darivaju. Ali prije svega buduću svekar pita »pritelja« da li ih on rado prima i da li zna zašto. Istom kada »pritelj« odgovori da je upoznat i da su mu »zaruci« dobro došli, momkova rodbina ulazi u kuću. Pošto su sjeli za stol, koji je za tu zgodu posebno pripremljen raznovrsnim jelom i pićem, svekar upita buduću snahu da li je voljna da se uda za njegovog sina. Kad odgovori potvrdno, svekar je dariva dukatima i novcem ... Njemu se pridružuje i ostala rodbina darivajući mladu. Uz jelo i piće »pritelji« se dogovaraju kada će »tračiti« svadbu. Predvečer djevojačkoj kući dolazi mladoženja sa svojim drugovima i seoskim svircima te vodi »zaruke« k sebi. Nakon večere u momkovu kuću dolaze drugarice i drugovi mladenaca te se ondje razvije kolo koje traje do ponoći. Nakon što se »zaruci« razilaze, momak prvi put slobodno prati djevojku kući, jer se ne boji da će je njezina rodbina otjerati od od momka. Od toga dana djevojka buduću svekrvu zove »mama«, a svekra »dado«. Mladoženja oslovljava njezine roditelje »starče« i »baba« (punice).

*Od bečara gore ulje nema,
al' od njega nema milijega.*

*Žen' se lolo, ja ću se udati,
pa ćemo se zajedno vjenčati.*

*Babo moja, ne srđi se na me
Ti si kćerku odgojila za me.*

*Alaj volim ići u svatove,
Još u one gđi je janje moje.*

U Slavoniji su seljani iz ekonomskih razloga izabrali bogatu jesen za održavanje svatova. Ta valja nahraniti sve goste, a njih u svatovima neće biti malo.

Već tjedan dana prije svatova u djevojačkoj a i u momkovoju kući peku se kolači kojih znade biti i po desetak vrsti. Dan prije svadbe kolju se svinje, telici i živad, te priprema ražanj, kako bi »trpeza« bila što bogatija.

Mladoženja sa svojim »pajdašima« polazi zapregom kroz selo te kupi klupe i stolove za svadbu, a na večer — u oči svatova — održava »oproštajno momačko veče«, na koje poziva kuma, svoje vršnjake i užu rodbinu. Momci su toga dana prije podne bili u šumi i dovezli bršljan s kojim će se okтити kuća u kojoj se »trači« svadba.

Uoči svatova udavačina rodbina (ili komšije) dolaze u mladoženjinu kuću po njene stvari i opremu. Udavačina druga donosi ružmarin okičen cvijećem smiljka i raznobojnim vrpčama, koji je zaboden u jabuku. Taj ružmarin je namijenjen mladoženji za dan svadbe, a stavljaju ga na lijevu stranu prsluka, odnosno kaputa.

Uoči svatova u djevojačkoj kući sve je tužno. Nakon što su djevojke druge poradile sav posao i pripremile sve za svadbu odlaze do mladoženjine kuće, kako bi i tamo pomogle, ako svi poslovi nisu završeni.

*Alaj volim ići u svatove
Još u one dđi je janje moje.*

*Znaš li curo što ti je suđeno?
Gvozden lanac i lola pijanac.*

*Ne bi dala svoje mile dike
Za dolare cile Amerike.*

*Udat ću se, neću biti nona,
Poljubac je slađi od bombona.*

»Momak se ženi kad kuća može, a djevojka se udaje kad joj sreća dođe« — stara je narodna poslovice u Slavoniji.

U srijedu u jutro (jer se od davnine toga dana trače svatovi u Slavoniji) sakupe se kod mladoženje svati i svaticе. To su gosti s mladoženjine strane, dok se »uzov« nazivaju gosti sa strane mlade.

Na dan svadbe rano u jutro i »čauš«, a to je obično mladoženjin zet, budi mladu. Poslije obilazi selom i poziva sve ostale goste da na vrijeme dođu na »froštuk« (doručak). Kuvačice su za to vrijeme pripremile doručak, a mladoženja sa svojim drugovima i sviračima odlazi po kuma i starog svata. Nakon doručka i blagoslova mladoženjine majke kreće se svadbena povorka uz pjesmu i svirku do djevojačke kuće.

*Bože mili, ala je milina
Ko dočeka da oženi sina.*

*Svi svatovi samo nema kuma
Ni gajdaša, a će vam je snaša?*

*Volim kuma, volim i đevera
Starog svata ko rođenog brata.*

*Nemoj diko da ti žao bude,
Kad te moji svatovi probude . . .*

Reduše čekaju na kućnim vratima, a djevojke kite svate ružmarinom. Kuvačice nude goste vinom i rakijom. Kum i stari svat sjednu na pročelje, a đever odlazi po mladu, koja je s drugom zaključana u kiljeru (djevojačka sobica). Djevojke stoje pred vratima i traže od đevera novac, kako bi ga pustile u sobicu. Poslije raznih šala i nagađanja, kada je platio koliko je bilo pogođeno — đever odlazi u kiljer. Mlada ga poljubi u obraz i stavi na njegov vrat veliki otarak do zemlje. U ruci joj marama zatinarka, koju đever prihvaća za drugi kraj i vodi je pred kuma i starog svata. Mlada ljubi kuma i starog svata, a onda svate i svaticice, koji je darivaju novcem. Nakon što je mlada stala iza kuma, a đever iza starog svata, druge donasaju ružmarin ukrašen raznobojnim vrpčama. Kum i stari svat plate ružmarin, a druge pričvrste ružmarin mladoj preko prsa, a mladoženji trostruku grančicu ružmarina sprijeda na šešir.

Zatim mladoj njena najbolja druga, koja je ovu noć prije svatova s njome spavala, pričvršćuje na glavu »vinac od rutvice« koji je pleten još prije izlaska sunca, dok ostale djevojke pjevaju:

*Vinac vismo našoj drugi
Tamo za gorom, oj za zelenom . . .
Od rutvice sitnog lista
Dangubo naša . . .*

Nakon toga mladoj pribadaju pojas. To je crvena svilena vrpca, koja se pribode na sredini leđa, zatim prekriži na prsima i pod rukama, da bi joj kraj završio na struku. Dok joj se pribada pojas djevojke pjevaju:

*Pružila se zlatna žica od vedra neba
Savila se našem kumu za svilna njedra.
To ne bila zlatna žica od vedra neba
Već to bila naša druga velikoga roda.*

Tada bi otac — prije odlaska iz kuće — savjetovao kćer, kao što je do sada slušala i poštivala svoje roditelje, neka u buduće poštuje svekra i svekrvu, jer su oni njezini drugi roditelji. S riječima »Draga djeco, budite dobri i poštujujte starije pa će i vama biti dobro« oprašta se otac od svoje kćerke i zeta. Poslije toga pune se čaše vinom, a mladenci piju blagoslov, dok djevojke pjevaju:

*Išće druga blagoslova od svoga dade.
Mili dado, dragi dado, daj mi blagoslov,
Da ja pijem, pa da idem u svoj zavičaj...*

*Išće druga blagoslova od svoje majke.
Mila majko, draga majko daj mi blagoslov,
... Da ja pijem, pa da idem u svoj zavičaj...*

*Išće druga blagoslova od sve rodbine.
Mili rode, dragi rode, daj mi blagoslov,
Da ja pijem, pa da idem u svoj zavičaj...*

Prije nego krenu na vjenčanje, kćerka i zet izljube oca i majku, a roditelji i ostali ukućani suznim očima ispraćaju mladu. Za to vrijeme svatovi su se okitili otarocima, a čauš poziva svate u kolonu da krenu na vjenčanje. Najprije idu djeca, a za njima mlada i djever. Zatim polaze mladoženja i djeveruša, pa kum, stari svat, domaćin i ostali svatovi. Na začelju su svirači i momci.

*Zbogom ostaj zelena avlijo,
Dasta te je dika obtelio.
Veseli su svake majke dvori,
Dok u njima divojka govori.
Ide jesen, ide Mala Gospa,
Ja se uda, a ti lola osta...
Aoj snašo, reci na rastanku
Jel' ti žao ostaviti majku.
Zbogom ostaj naše snaše majko,
Mi odosmo, snašu odvedosmo...
Aoj snašo, nemoj tugovati
Tebe čeka tamo druga mati...
Vita jelo ti raširi grane
Naša snaša ide na vinčanje...*

Putem svatove dočekuju mještani ispred svojih kuća, a ovi ih nude bukljom, — vinom i rakijom. Za vrijeme vjenčanja ostali svatovi na ulici igraju kolo.

*Aj, udado' se i poveza glavu
Bolje da sam skočila u Savu...
Aj, udado' se i postado' žena
Nikad više curina imena.
Vinčalo se dvoje golubova
Pava luče, a Janja golupče.
Savio se ružmarin pa visi
Aoj Janjo, više cura nisi.
Naša snaša sanjala kastrolu
Pa dobila đuvegiju lolu.
Aoj snašo, naša drugarice
Jel, ti nije žao pletenice?*

*Da sam znala, da je dika šala
Od tri bi se godine udala.*

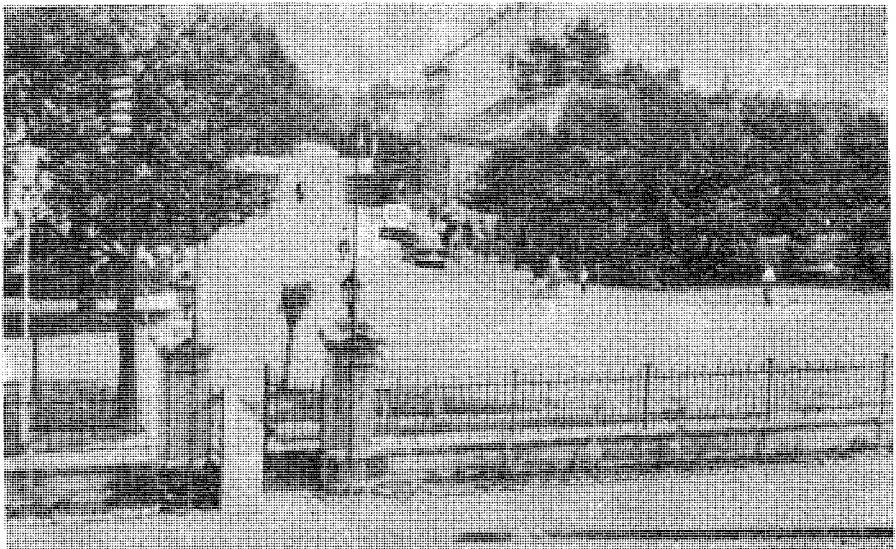
*Naša snaša ima gospodara
Svezala je ruke kod oltara.*

*Udala se drugarica naša
Kazat' će nam, kako j'biti snaša.*

Poslije vjenčanja svatovi prolaze sokakom do kuće mlade »snaše«, da u više navrata uz put na svakom »čošku« odigraju po koje kolo...

Svatove pred kućom u kapiji čeka korito i u njemu vode. Svaki uzvanik mora platiti prijelaz preko »korita« koje nazivaju »Sava«. To je nagrada kuvaricama koje su svatovima pripremale jelo. Svatovi bi tada zapjevali kuvaricama:

*Kuvarice dajte nama čorbe
Friške, ladne, mi smo jako gladne...
Kuvarice, kaki su rezanci?
Troja jaja, a tolika raja...*

Pogled na svratište »Jelen« u Županji (nekad »Weinberger«) u kojem su se preko pola stoljeća održavale razne priredbe s igrokazima

*Kuvarice velikoga nosa
Skuvale ste kiselog sosa.
Kuvarice dajte jelo drugo
Već je ovo na siniji dugo.
Sve kupusa, a kad' ćemo mesa.
Mesa ćemo kad' se najedemo...*

*Kuvarice, kakva vam je sarma?
Sve ko šake, nismo vidli take...*

*Kuvarice dajte jelo treće,
Već se ovo po siniji šeće.*

*Kuvarice kakvo vam je meso?
Ni kuvano, samo nadrdano...*

*Svi svatovi jedite pečenke,
To je meso od kobile Lenke.*

*Kuvarice kaki su kolači?
Ko da su i' misili kovači!*

*Mislio sam da su to kolači
To masnica — sidi pa zaplači.*

*Al' da mi je gibanica s makom
Pa bi mogo prkositi svakom.*

*Oj, kelneri, žalosna vam majka
Kad nemate prid sobom otarka.*

*Kuvarica pijana pa spava.
Kuvar puši, pa ga boli glava.*

Nakon ručka nastaje pravo svatovsko veselje. Pjesmi i kolu nema kraja. Oko četiri sata poslije podne skuplja »čauš« svatove i vodi ih u kuću mladoženje. Pred kućom mladence dočekuje svekar i svekrva.

*Svekrvice otvaraj kapiju
Vodimo ti snaju u avliju.*

*Oj svekrvo uzmi me za snajku
Ja ću tebe za rođenu majku.*

*Bože mili, ala' je milina
Ko dočeka da oženi sina...*

Kada su ušli u dvorište, svekar sjedne na stolicu, a njemu na koljeno mlada snaša, kojoj stavljaju u krilo malo muško dijete. Nakon što ga daruje izvezenom torbicom punom bombona, kolača i jabuka, dijete uzmu, a snaša se digne.

*Oj, doletila tica lastavica,
Oj, pa je sila majki u krilašce.
Pitala je njena stara majka
Jesi l' mi se umorila snajka, oj...*

Svekrva joj stavlja pod pazuhe dva velika domaća kruha i u svaku ruku oku vina, što snaša nosi u sobu na stol. U to dolazi i kuma, koja nosi zelenu granu okićenu pucavicama i raznim ukrasima, te lutkom u narodnoj nošnji. Granu će poslije svatovi »muntati« (licitirati), a novac dobivaju mladenci. Čauš poziva goste da zauzmu svoja mjesta oko stola, kako bi započeo s prikazivanjem darova dobivenih s mladoženjine strane. Na čelo stola sjedaju mlada snaša i mladoženja na bijele jastuke, a s desne strane mladoj kum, djever i djeveruša. S lijeve strane sjede stari svat i svatica, a do njih ostali svatovi. Na-

suprot mladencima smjestili su se roditelji mladenaca, kako bi mogli »viditi svoju dicu«. Čauš dolazi i stane na stolicu ispred mladenaca i kuma, te zvonom upozorava sve svatove na tišinu, kako bi moglo početi prikazivanje. Kada se svatovi umire, a svirka prestane, čauš započinje prikazivanje ovim riječima: »Faljen Isus kume, stari svate, domaćine i svi svatovi, evo kum poznaje svoga kuma i kumu sa 10 dukata. (Jedni viču malo, drugi dosta itd.) Tada čauš proziva sve redom. Iza kuma, prikazuje stari svat, pa domaćin, a zatim svatko od snašine rodbine i uzova, poznanika, »daruje snašu, a starac i baba daruju zeta. Kada je izvršeno prikazivanje tada dolazi na red muntanje grane. Čauš uzima »svatovsku granu« od kume i daje istu na muntu. Tko da više, njegova je grana... Poslije prikazivanja i muntanja grane »nepozvani gosti« koji su došli u kolo, odlaze kućama i putem zbrajaju koliko su mladenci dobili darova i novaca, dok ostali svatovi večeraju. Kad su se svatovi najeli, poziva kum tamburaše da mu sviraju, dok svatovi prihvate pjesmu. Tada se pjeva gostu i domaćinu.

Oko pola noći mlada pleše »Mađarac« najprije s đuvegijom, a zatim sa svekróm, svekrvom i đuvegijinom rodbinom. Tko ne bi zaigrao ovaj ples, platio bi »globu«, a tko odigra, plati koliko »Mađarac« stoji. Nakon odigranog »Mađarca« kum, svatice i svirci prate mladence u kiljer. Đuvegija skida mladoj snaši vinac, a mlada izuva đuvegiju. Kada su legli u krevet, kum ih pokrije, preko pokrovca stavlja tkanicu, a na nju novac, kako bi u jutro vidjeli, da li su mladenci »mirno spavali«. Pošto su se pozdravili s mladencima, vraćaju se u sobu da nastave svatovskim veseljem, a đever zaključa kiljer...

Ova je večer puna smijeha i šala. »Čauš izmišlja« svakojake vragolije te zabavlja goste, a i drugi svati nastoje da za njim ne zaostanu. Između jedan i dva sata poslije ponoći prvi napuštaju svatove gosti s djevojačke strane — »uzov«. Zatim bi se opraštali stari svat i svatica. Kuma bi mlade snaše posadila na stolac, na kojemu se nalazi jastuk. Zatim bi ga podigle i nosile do kuće uz pjesmu i svirku tamburaša. Pred svojom kućom nagradio bi kum i snaše i svirače i počastio čašicom šljivovice.

*'Ajde kume, da te ispratimo
Da se s tobom više ne patimo.*

*Svi svatovi, samo kuma nema,
Valda ga je zatvorila žena.*

I tako to »svatovsko veselje« traje sve dok i zadnje goste svirci ne otprate njihovim kućama.

Sutradan, nakon svatova je takozvani »popravak«. Oko podneva kupe se svatovi u momkovoju kući gdje se postavlja ručak, a poslije podne kreću svatovi uz pjesmu i svirku tamburaša u kuću roditelja mlade snaše na večeru. Taj dan se rastaju oko deset sati na večer jer su svi umorni, a sutra treba »seliti« mladu snašu.

Toga dana prije podne sastaju se stari svat i »pajdaši« mladoženje, te na kolima odlaze u kuću roditelja mlade snaše. Jedna bi od kuvarica zaključala ulazna vrata i otvorila ih tek onda, kada bi stari svat platio »otkup stvari«, Zatim momci toware namještaj, jastuke i ostale predmete koje je mlada snaša dobila kao miraz od mame i dade.

*Šaren krevet ko šareno jaje
Za njeg lola 'iljadarku daje.*

*Šaren ćilim u šarenu sobu
Daj mi diko usnice na probu.*

*Nasterala krevet do tavana
Pa me zove da ne spava sama.*

*Šokica sam, govor me izdaje,
Po govoru svak me pripoznaje.*

Kod momkove kuće čeka prazan kućar u koji unose doseljene stvari. Kada bi iste unijeli i namjestili krevet, jedan od momaka bacio bi na nj' neku djevojku »da isproba, je li krevet mekan« ...

Nakon što bi »pajdaši« razvezli svojim kolima posuđene klupe i stolove po selu, otišli bi svojim kućama.

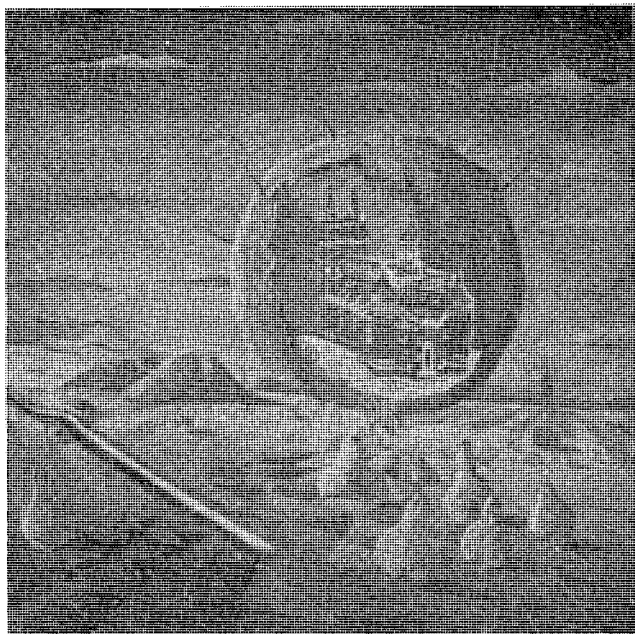
*Došlo vrime da idemo kući,
Došlo vrime, a ja nemam s' kime.*

*Selo zgodi, ko me kući vodi,
Jedan baja iz drugoga kraja.*

*Bećarino, ko ti konje rani?
Dado stari, sin mu se bećari ...*

Nekada je taj lijepi narodni običaj znao potrajati u Slavoniji i po tjedan dana. Ljetina je dobro rodila, kuća je bila puna svega, pa je Slavonac bio ponosan kada se još dugo po selu pričalo kako je udavao kćer ili oženio sina.

Nekad bilo, sad se spominjalo, rekao bi narod.

Ivan Herman, Slavonski krajolik

Kastel Kostroman

Porijeklo naziva kastela Kostromana tumači se da je postalo od *Kastrum-Romanum*. Rimljani su se bavili u ovim krajevima isušivanjem močvara i uređivanjem vodotoka. Berava i Biđ služile su za plovidbu i u vojne svrhe, pa su mjestimično gradili kastele za osiguranje. Pojam kastel, utvrđeni zamak, pa i grad vezan je za početke feudalizma, kada su seljaci davali dio plodina vladaru, vlasteli i samostanima. Svi koji su plodine pobirali i spremali nastanili su se blizu obradivog zemljišta. Zgrade za stanovanje utvrđivali su, te tako nastaju kasteli, utvrđeni zamkovi i tzv. gradovi. Srednjovjekovni gradovi u planinskim predjelima građeni su na nepristupačnim mjestima. To je slučaj npr. za Veliku kod Požege. U ravnicama gradovi su građeni pored rijeka, vodotoka, pa su opasivani iskopanim kanalima.¹

Kastel Kostroman nalazi se spram četvrtog kilometra ceste od Babine Grede prema Slav. Šamcu. Zapadno od ceste udaljen je do 300 metara. Na visini »Buruma« na Savi tj. prvog meandra idući od Šamca k Županji, kod kote Dubočica postojao je i istoimeni vodotok, koji se spajao s Virovima na zapadu. Prirodna veza Dubočice sa Savom prekinuta je nasipom 1764. Na Virove se nastavlja prema sjeveru vodotok Saonica, koji se spaja u Babinoj Gredi sa Istočnom Beravom. Na nešto povišenom zemljištu iznad Virova stajao je Kostroman. Kastel je bio opkoljen vodotocima, te je time nosio obilježje srednjovjekovnih barskih utvrđenja.

Namjena postojanja Kostromana bila je višestruko osiguranje. Jugoistočno od kastela pruža se rijeka Sava. Tu je vjekovima bila granična linija dvaju svjetova. Na toj liniji, u lancu kastela, postojali su prema istoku: »Presovac« na spojnici Bosuta i Istočne Berave, okružen Bistricom. Južno od toga Sava je udaljena 2,5 km. Spačva je nekada bila odlivni vodotok Save s početkom na mjestu današnje (1970) tvornice šećera »Boris Kidrič«. Pružala se prema istoku do ušća u Bosut. Na Spačvi 10,5 km prema istoku od Županje postojao je »Virgrad ili Slobodnjak«. Na ušću u Bosut je »Dragovac«, još istočnije na Studvi »Zvizdan-grad«, a blizu njega »Ljubanj«.

Na mjestu današnjeg Slav. Šamca bilo je u srednjem vijeku selo Mihaljevci. Preko Save prevozio je brod koji se zvao »Mihaljevački brod«. Već se spominje u listinama 1333, a Rački ih je vidio u Vatikanskoj arhivi 1858. Kostroman je svojom prisutnošću i posadom osiguravao nesmetan prelaz preko Save.

U 13. st. Kostroman je držao red Ivanovaca ili Hospitalaca. Vođa i glavni zapovjednik bio im je Horvat, koji je ujedno i meštar istog reda. Ivanovci su se uselili u Hrvatsku u 12 st.² Bio je to viteški red, koji je ujedno i ratovao ako je trebalo braniti kršćanstvo. Rački je naglasio, da se bogomilstvo iz Bosne širilo preko Save prije 1234. Klaić iznosi da je bilo bogumila »naročito između Bosuta i Save još pod kraj 14 st.«³ Prema tome, bogumila je bilo i oko Kostromana, pa je zbog toga tu i djelovao ovaj viteški red. U kastelu je stalno bilo 10 vitezova-Ivanovaca, a zapovjednik im je bio neki Baldo. Sva okolna sela, koja su potpadala pod Kostroman davala su desetinu od svih prihoda. To su bila sela: Babina Greda, Brezovica, Drinje, Hrastić, Hrastovica, Gradac, Jarki, Lučica, Marinci, Mihaljevci, Repovac, Selište, Štitar, Vosići, Vrbica i Zablatje. Ta sela brojala su po 15 kuća i bila su razbijenog tipa. Bavila su se stočarstvom, ratarstvom i ribolovom. Riba se lovila košarom iz bara više nego iz Save. Sjeverno od Kostromana bila je »Velika bara«, a zapadno bara zvana »Poputno«. Gajilo se i sijalo proso, pšenica i lan. Još početkom 18 st. postojala su ta sela kada je ovim krajevima proputovao general Leffenholz. U toku druge polovine 18 st. saselila su se s novom Babinom Gredom ova sela: Brezovica, Dorovo, Drinje, Lučica, Rastovica i Repovci. Brezovica je ležala u istoimenom meandru na jugozapadnoj obali kota 87. Dorovo je na sjeverozapadu od Babine Grede, Drinje južno od Dubočice, Lučica i Rastovica na istok. Repovica je južno od Babine Grede udaljena jedan km. Nazivi ovih sela ostali su kao toponimi za poteze u hataru Babina Greda. Na mjestu Vosića jeste selo Kruševica. U hataru Šamca je Vrbica. Između Kruševice i Sikirevaca je Mihaljevica. U sikirevačkom hataru je rudina Marinci. Gradac je južno od Beravaca. Jarki su današnje Jaruge. Štitar-stari bio je u Burumu na Savi preko puta ušća riječice Tolise. Zablatje je zapadno od današnjeg Štitara. Bilo je iza Blata danas ispod nasipa spram groblja.

U ranom srednjem vijeku uz kastel Kostroman sagrađena je crkva i posvećena sv. Dioniziju. Posvetu je izvršio srijemski biskup Irinej 308 godine. Građena je u romanskom slogu. Imala je dvije lađe i oltare posvećene sv. Dioniziju, Đurđu i Petru. Građena je od opeke i klesanog kamena. Bila je župna crkva za sva sela koja su potpadala pod Kostroman. Nalazila se između Babine Grede, Kruševice i Šamca, kod današnjih (1970) Čosića stanova. Prilikom kanonske vizitacije 1227 crkvu spominje biskup Ivan sin bizantske carice Margarete. Tada isto spominje kastel Kostroman, te Ivanovce koji su ga vrlo dobro pogostili i primili na prenoćište. Za Kostroman doslovno veli slijedeće: »Sjeverozapadno od Save nalazi se Kastel Kostroman građen od pečene cigle, naokolo opkoljen vodom. Imao je i lančani most. Bio je ograđen jakim zidom i s dvije branič-kule. Usred dvorišta bio je duboki bunar s vrlo dobrom hladnom vodom. Kastel je bio na jedan sprat. Imao je 20 prostorija uz blagovaonu i oružarnicu, gdje su bili poredani mačevi, koplja i štيتovi«. Biskup je na polasku dobio 20 krzna od kune na poklon i 500 talira u ime crkvenih prihoda. Putovao je do Čerevića te su mu dali pratnju kao osiguranje. Godine 1248 prolazile su ovim krajevima križarske vojne prema istoku. Usput su plijenili sva gore spomenuta sela. Do provale Tatara u ovome kraju služila se misa

na staroslavenskom jeziku i naselja su bila čisto hrvatska. Župan Strizivoj iz Dalmatinske Hrvatske, putovao je po nalogu Petra Krešimira IV u Mitrovicu sa zadatkom da bi se u doljnoj Slavoniji ukinulo slavensko bogoslužjenje. Prisustvovao je misi u crkvi sv. Dionizija. Toliko se oduševio za slavensko bogoslužjenje, da se više nije vratio u kraljevski Biograd na moru. Ostao je u Slavoniji, te je po njemu dobilo naziv selo Strizivojna. Tatari su provalili 1241, u ove krajeve. Opustošili su sve što su mogli. Tada je spaljena i crkva sv. Marije na rudini Marinci istočno od Sikirevaca. Crkva sv. Dionizija temeljito je opljačkana, ali su joj ostali goli zidovi kao i krovšte. U kastelu Kostromanu vitezovi Ivanovci svi su pobijeni. Crkva sv. Marije nije obnovljena više nikada, a sv. Dionizija je opet sjajno opremljena po srijemskom biskupu Oliverijusu 1250 godine.

Putujući kroz ove krajeve u vezi crkvenog poreza od 1332—1335 papinski izaslanik nije crkvu sv. Dionizija upisao u svojim računima. Kao što je već naglašeno, prevladalo je patarenstvo. Tada je Kostromanom vladao rod Gorjanskih čiji su se posjedi protezali preko Cerne i Ivanka, do Dunava. Tako je poraslo i značenje Kostromana u vezi Mihaljevačkog broda tj. obrane prijelaza preko Save, i kao raskrsnice puteva. Od Mađarske vodio je put preko Kostromana i Save u »Terra Tolis« i župu Usoru. Jedan krak ceste vodio je od Kostromana preko Kopanice na Đakovo pa dalje. Od Kostromana na zapad do iza Broda poslije Gorjanskih vladaju Berislavići. Približava se najezda Turaka. Da bi ojačali odbranbenu liniju na Savi prema zapadu, podižu tada suvremena utvrđenja Jaruge i Novi Grad.⁴

Kada su Turci nadirali u Slavoniju 1526 prebacivali su vojske iz Bosne preko Mihaljevačkog broda. Vodio ih je Husref-beg i to su bile neredovite turske čete, sastavljene od različitih ljudi. Sela oko Kostromana mnogo su pljačkana i uništavana. Kada su Turci 1534 već potpuno zavladali Slavonijom, ovaj kraj su podvrgli pod upravnu jedinicu sa sjedištem u Ivanka. U razdoblju od 1526—1536, u ratovanju ostalo je nešto starosjedilačkog stanovništva po selima oko Kostromana. To je u vezi Berislavićevog laviranja prema Turcima u prvo vrijeme njihove najezde na ovo područje. Kada se turska vlast učvrstila, najveći dio stanovništva prešao je na islam.

Narodna predaja govori da je kršćanski momak Jure spasio Ibrahim-bega u strašnoj oluji na uzburkanoj Savi. Tako se pri kraju turske vladavine Mihaljevački brod počeo nazivati i »Jurin-brod«.

Gradovi su nastajali prvenstveno od obrtničko-trgovačkog naselja, živeći kolektivnim životom na malom prostoru. U vrijeme prije Turaka, Kostroman se nije razvio u takav grad. Za vrijeme Turaka on gubi uzrok svoga postojanja. Nije više bio na granici dvaju svjetova nego u dubokoj pozadini Osmanlijskog carstva. Novom strukturom države i društva prestaje biti neko središte. Tako dolaskom Turaka u naše krajeve propadaju mnogi kasteli i utvrđeni gradovi. Time je nasilno prekinut prirodni proces njihovog razvoja i postojanja. Nestajanje kastela, utvrđenih gradova, ima elemente i tehničke naravi. Početkom 15 st. uvodi se vatreno oružje. Utvrđene kule i odbranbeni zidovi nisu mogli odoljeti prodornoj snazi topovskih zrna.⁵

Kada su se Turci povlačili iz Slavonije, Mihaljevački brod služio je za prijelaz u Bosnu. U ratovima od 1687-1696 na mjestu Mihaljevačkog broda vrši se na brzu ruku utvrđivanje koje bi priječilo Turcima prijelaz ponovno u Slavoniju. Carski kapetan Lukač podiže nasip i šamac pored Save 1692. Naselje, koje se na tome mjestu razvijalo nazvano je prvo »Lukačev-Šamac«, zatim je ono »Lukačev« otpalo, pa je ostalo Šamac.⁶ Ali, kada su Turci iz gradova Srbije iseljavali 1863 stvaraju naselja uz obalu Save u Bosni da na granici budu branič islama. Tako nastaje Bosanski Šamac, a za razliku tu je i Slavonski Šamac.

Narodnu predaju o Kostromanu zabilježio je Mijat Stojanović. Veli da ga je sagradio neki bosanski vitez Kostromanović. Živeći u Kostromanu zaljubio se i oženio djevojkom koja je čuvala stoku oko kastela.⁷ Narod je vjekovima pričao i prepričavao svoju prošlost. Nedostatak svjetla u kući, nepismenost, slabe prometne veze djelovale su tome u prilog. Tako nastaje narodna predaja. Devetnaesto stoljeće puno je romantike i dalo je svemu tome i svoj kolorit. Ilirci u 19 st. u probuđenom narodnom preporodu skupljači su i narodnog blaga. Tako čini i među njima Mijat Stojanović službujući u Šamcu i Babinoj Gredi u neposrednom susjedstvu Kostromana.

Za vrijeme vladavine Turaka, Kostroman je sustavno propadao. Ustrojstvom Vojne granice nastale su kompanije kao vojno-upravne jedinice u Sikirevcima i Babinoj Gredi. U drugoj polovini 18 st. po nalogu Marije Terezije dolazi do saseljavanja sela. Kostroman i u ovoj novoj državnoj-pravnoj oblikovanosti Carevine Austrije nije nikakvo središte. Kako je postao ruševina, kamen i opeku odnosili su sa Kostromana stanovnici Kruševice i Slav. Šamca. Spomenuto tvorivo služilo je za izgradnju stambenih i ostalih zgrada seljacima-graničarima. Do prvog svjetskog rata stanovnici Babine Grede, Kruševice i Slav. Šamca, slavili su zajednički Prvi Maj — majalis u prirodi, kod jedva vidljivih ostataka Kostromana. Ostala su svega jedna željezna ulazna vrata (možda u podzemne hodnike) o kojima kola narodna predaja. Ostao je humak u njivi-oranici obradivog zemljišta.

Literatura i izvori

1. ALEKSANDAR DEROKO, Srednjovjekovni gradovi u Srbiji, Beograd 1951. 6,7.
2. Dr JULIJAN JELENIĆ, Hospitalci, Prof St. Stanojević, Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka, I knj. Zagreb 839.
3. MIROSLAV BRANDT, Susret viklifizma s bogumilstvo mu Srijemu, Starohrvatska prosvjeta, Zagreb 1956. 59.
4. VJEKOSLAV KLAČIĆ, Povjest Hrvatske, svezak drugi: dio drugi, Zagreb 1901. 27.
5. STJEPAN PAVIČIĆ, Babogredsko-županjska Posavina, Hrvatska enciklopedija, Svezak II, Zagreb 1941. 69.
6. A. DEROKO, Srednjovjekovni gradovi u Srbiji 9.
7. STJ. PAVIČIĆ, Beogradsko-županjska Posavina 71.
8. MIJAT STOJANOVIĆ, Slike iz života hrvatskoga naroda po Slavoniji i Srijemu, Zagreb 1881. 54.

Marika

Kad se u Bošnjacima šezdesetih godina — devetnaestog stoljeća — pronio glas, da je neka udovica iz Baranje kupila u selu negraničarsku numeru kbr. 148, i Tadić livadu u Žuželju »pod Savom« i tamo »udarila tabor« za gradnju »cripane«, — bio je to događaj o kome se naveliko pripovijedalo po seoskim kućama, sijelima i skupovima. Kako je bilo proljeće, došljaci su se nastanili u tamošnjoj pojati, da bi bili što bliže svome gradilištu, i čim prije dovršili zamišljenu cripanu i ostale potrebne zgrade. Poneki domaći ljudi su ih sažaljevali: — »Kako će jadni prezimiti u onoj pojati, hoće li moći popraviti onu trošnu kućicu u selu, ili si tamo podići novu? Od čega misle živjeti na onoj pustoj ledini?« Neki su se i zburado podsmjehivali »budalastoj Madžarici«, koja je došla da u Granici potraži kruha, »gdje će ona i njezina cripana jednoga dana Savom otplivati, kad rijeka nabuja i podivlja.« Bilo je doduše i razumnih seoskih glava koje su se poradovale toj — inače prvoj cripani u našoj Posavini, — jer je već bilo vrijeme da crijep zamjeni slamu, trsku i daščice na kućnim krovovima, a tako i na gospodarskim zgradama. Rješili bi se vječitog straha i opasnosti od čestih požara. Toga mišljenja bila je i Vojna uprava, te je u svemu išla na ruku criparici Barbari — udovici sa četvoro djece iza pok. Pavla Matkovića — i odmah joj odobrila kupovinu zemljišta od »iberlanda« zadruge Tadić.

Majstorica Boriška, kako su je i ovdje zvali, rođena je u ciglarско-criparskoj porodici u Baji, i ona je kao stručnjak znala ocijeniti prilike u zaostaloj Vojnoj krajini, gdje će u najskorije vrijeme doći do procvata svih zanata, pa tako i njenog, criparskog. I rijeka Sava, kao vođeni put za otpremu robe preko domaćih potreba, također je uzeta kao važan činilac kod odabiranja mjesta za ovu cripanu, preteču onih kasnije nastalih bošnjačkih ciglana, koje će podići njena kćer Marika, tada još malena djevojčica. Na razne, čak i neumjesne primjedbe i dobacivanja svojih novih susjeda i besposlenih čobana, koji su su okupljali oko buduće cripane, nije se majstorica Boriška ni obazirala. Sa svojim vrijednim sinovima: oženjenim Pavlom, nešto mlađim Miškom, kćerkama — starijom Katikom i mlađom, osmogodišnjom Marikom, svojski je prionula radu: najprije na podizanju »furne« i nastrešnice, a onda i stambene zgrade. Ženskinje je »udaralo ciglju« i rasprostiralo je radi sušenja po »placu«, a muškarci su spremali potrebna drva iz okolnih vrbika i topolika, slagali poljske peći i pekli potrebne im opeke. Došla im je pripomoć i rodbina iz Baje,

pa je već potkraj ljeta Matkovićeva cripana proradila, i vjerojatno bila prva na posavskom dijelu pukovnije.

U toj izgradnji sudjelovala je čak i mala Marika, pored sestre Katike, slabunjave i bolešljive sedamnaestgodišnje djevojke. One su stalno pripremale novi materijal, polijevale pjeskovitu ilovaču i nagažale je bosim nogama, okretale ciglje na suncu, i radile još neke lakše poslove. Mala Marika, ali za svoje godine dosta uzrasna i razvijena djevojčica, ljepuškata i živahna, nemirnih garavih očiju, tamne valovite kose, dugih trepavica i crnih, malo sraštenih obrva, upravo je s lakoćom i velikim marom obavljala sav taj posao. Sestra Katika, i ako je godinama i uzrastom od nje mnogo otkakala, radila je tromo i lijeno, jer ju je podgrizala neka potajna bolest. Marika bi je ponekad pozivala da se natječu u poslu i pri tome ju požurivala:

— Hajde, vladaj se malo brže! Požuri!

— Ne mogu brže, umorna sam — uzdisala bi Katika.

— Ušto si toliko starija od mene! Eh, kad ja budem tvojih godina!

... — Žestila se Marika, i još življe poigravala nogama po raskvašenom blatu, da joj se šarena suknjica sve lepršala, a bijelorumeni obrašćići žarili.

Kao skoro sva ženska djeca onoga vremena, nije ni Marika pohađala školu, premda je tome glavni razlog — preseljenje obitelji u Granicu. Bili su u velikom poslu i brizi oko podizanja cripane, ali zbog toga propusta nije Marika ostala nepismena. Bila je od prirode bistra, inteligentna i dosjetljiva, tako, da je već i u tim dječjim godinama, pokazivala sklonost prema njihovu zanatu i zanimanje za njegovo vođenje. Od sve pismenosti smatrala je potrebnim da se nauči samo potpisivati i brojati, a računске radnje koje je kroz cijeli život vodila oko poslovanja i sticanja svog velikog bogatstva, veoma je vješto obračunavala »rabošem i rovašem«. Brat Pavo je ubrzo uočio bistrinu svoje male sestre i njeno zanimanje za sva životna i poslovna zbivanja, pa je u nju polagao velike nade, uzdajući se da će mu biti »desna ruka« pri ostvarenju plana o velikom ciglarsko-criparskom obrtu.

— Marika — govorio joj je on, milujući je po kosi i lijepom licu — već sad vidim da ćeš biti sposobna i promećurna ženska, pa ako budemo nas dvoje udruženo radili, obogatit ćemo se i proćuti na daleko...

— Zaista, to će biti divno kad budemo bogati s puno zlatnih novaca! — zapljeskala bi Marika svojim rukicama, sva uzbuđena i vesela, dajući svoj pristanak nečemu, čega još nije bila potpuno svjesna.

Za nekoliko proteklih godina — koliko je bilo potrebno da Matkovići počnu ubirati plodove svog mukotrpnog rada, da se srede i odahnu — oni počinju pobolijeva i umirati. Smrt je pokosila najprije mladu Katiku, a za mjesec dana i majstoricu Borišku. Za nepune dvije godine umre i žena mladog Pavla, ostavivši iza sebe djevojčicu od godinu i pol. Tada neoženjeni Miško, razočaran i ojađen napusti brata i sestru, te odluta nekud u bijeli svijet. U takvim prilikama morala je Marika sa svega dvanaest do trinaest godina postati domaćica i gazdarica u kući, brinuti se o svemu i svačemu, a k tome biti još i odgojiteljica.

ca i gotovo majka maloj Roziki. Te svoje dužnosti morala je zadržati i poslije ponovne bratove ženidbe, jer je nova snaha - nazvana po mužu Pavenica, — bila nepouzdana, razmažena i lijena, a kasnije odana piću i nemoralu. Od svih pridošlih Matkovića, rođenih i odraslih na obalama Dunava, jedino se Marika odmah prilagodila ovome donekle sličnom krajoliku uz Savu. Šta više, njoj je upravo godio boravak u ovome kraju, na čijem zaleđu se prostiru nepregledne livade prekrivene malim šumarcima i šljivicima, pojedinačnim stablima pitomih i divljih voćaka svih vrsta, te žbunjem šipaka i divljih ruža. Boravak i rad na čistome zraku, pomiješan s mirisom poljskog cvijeća i pokoše-

Crtež lijepe Marike (Ivan Herman)

nog sijena s okolnih livada, kojeg su osvježavali lahori vjetrića s neda-
leke rijeke, toliko je djelovao na Marikin tjelesni razvoj, da je za tih
nekoliko godina izrasla od djevojčice u još nedozrelo, ali lijepo dje-
vojče. Tanak struk s izraženim bokovima i tek zaobljene grudi, davale
su njenom povisokom vitkome tijelu izvanredni sklad, a duge crne
pletence koje se spuštahu uz bijelo ovalno lice, kao i punašne rumene

usne i krupne tamne oči, isticale su na Mariki neku posebnu — egzotičnu ljepotu i draž. Sve doskora nezapažena, ta djevojčica mliječne puti, vedre naravi, žustrih kretnji i hitrog hoda, sada je svojom pojavom svraćala na sebe muškaračke poglede, izazivala izraze udivljenja i prikriivenih želja. Svojim vragoljastim kretnjama, govorom i smiješkom, ona ih gotovo nesvijesno izaziva i podjaruje, pa seoski svijet, osobito stariji, počinje različito gledati i suditi o Mariki.

Kao domaćica Marika je morala češće odlaziti u selo radi kupovine hrane i ostalih kućnih potreština, kako za njih, tako i za nekolicinu zaposlenih radnika na cripani. Upregla bi konja u dvokolice, a kad je put bio jako blatan ili pod visokim snijegom, išla je jahajući. Konja nije žalila, već bi prorurila poljem i selom kao vjetar, da se svijet začuđeno okretao za njom:

— Vraško stvorenje — govorili su stariji ljudi.

— To je, božeprosti, prava muškaranda — vrtile bi glavom žene, čudom se čudile i krstom krstile.

— Vidiš li što je cura! To je pravo čeljade! Madžarica! Čija li će biti...? — uzdisali su momci i seoski bečari, prateći je zanosnim pogledima.

Zapinju već o Mariku i oči seoske gospode i trgovaca. Dućandžija Petrović uvijek joj nudi svoju najbolju robu i nastoji da je što bolje posluži, a to isto čini bačvar i mlinar Njerš, u svojoj novoizgrađenoj »vatrenki«, gdje je Marika kupovala brašno.

Klanja joj se (i pozdravlja ju »s ljubim ruke frajlice«) i gospodin Miletić, islužena graničarska sarža i carski šumar, koji obilatito koristi svoj položaj, i na šumi i šumskim užiticima stiže i gomila veliki imetak. Nije tada još ni slutio da će za desetak godina kasnije, upravo ta lijepa mlada djevojka, uz Talijana Rossea, biti kupac njegovog — u »Granici« stečenog — imanja: velike krčme, i još veće kuće s trgovinom u središtu sela, prilikom čije gradnje nije štedio ni cigle s njene cripane, niti carske šume, već je stavljao na debele zidove debele grede — jednu do druge.

Nakon obavljenog posla u selu, Marika se nije uvijek žurila natrag na cripanu, već bi prošetala ispred mjesne štacije, župnog dvora i crkve, do »Militer bircauza«, da se pokaže svijetu, da koga vidi, i štogod novo čuje. Pa i gospodin župnik kad bi je spazio odmah bi otvorio prozor i doviknuo za njom:

— Frajlice, nemojte zaboraviti u nedjelju doći k misi!

— Doći ću! odvratila bi Marika, osmjehnula se, zavrtjela glavom i gizdavim hodom nastavila šetnju.

Marika je svako jutro iz dvorišta istjerivala jato svojih gusaka na općinski pašnjak pokraj Save, a u predvečerje ih skupljala i vraćala na cripanu. Tada bi trčkarala za njima amo-tamo, preskačući buseve boca, da su joj grudi podrhtavale, a lagana šarena haljina zadizala iznad koljena, pokazujući na trenutak njezine bijele i lijepo razvijene bedre. Istovremeno bi i mladi čobani prekidali svoje igre, vrpeljili se i gledali u nju kao u neko priviđenje: gorsku vilu, ili princezu iz bajki. Tada su slijedila dobacivanja i podbadanja od strane smjelijih mladića:

— Marika, nabost ćeš se na dikicu! ...

— Poskoči bolje ako možeš!

— Pazi se, ubost će te june! . . .

— Marika, đavole, ne rastjeruj nam marve!

— A šta vas briga za mene, dangube! — doviknula bi im i nastavila sa tjeranjem gusaka.

Prvo svoje djetinstvo Marika je provela uz Dunav, gdje je i naučila plivati i svakodnevno se kupati u rijeci. Ta navika postala je ovdje zbog rada u blatu i prašini svakodnevna potreba, pa bi ona tokom cijelog ljeta, nakon prijedpodnevnog i popodnevnog posla, oblačila »badekostim« i bez ustručavanja izlazila na kupanje u Savu. Kako je ondašnja ženska kupača oprava skrivala gotovo čitavo tijelo, osim ramena, ruku i nogu ispod koljena, to je bilo previše za moralna shvaćanja ovdje u Granici: — »Žensko, pa da se svuče i kupa, ne obazirući se na prisutnost i blizinu muškaraca, eh to još nitko živ dosad nije ovdje čuo ni vidio!« Toj »novini« prvi su se privikli tamošnji čobani, odrasliji dječaci i zreliji momci, koji bi se, usprkos prijekorima starijih, približili Mariki i zapodjevali s njome igre u vodi — prskanje i ronjenje. A kad bi pokušali da ju opkole i zagnjure, ona se znala kao riba vješto prebaciti i zaroniti duboko, a izroniti podalje od njih. Onda bi istrčala na obalu, prkosno se okrenula, izazovno pokazujući lijepu liniju svoga tijela, na koje se čvrsto priljublivala mokra kupača oprava. Znala je da ju ti seljački momčići upravo takvu žele vidjeti, da je ona za njih otkriće i poseban doživljaj. Pa eto, neka im bude, neka se nagledaju, neka se pomame i poluduju za njom ako baš hoće, mislila je Marika, pa namah udarila u objestan i veseo smijeh, kojim kao da je htjela da ih i podjari i ujedno im se naruga. A onda bi pograbila svoje stvari i hitro otrčala na cripanu.

Tako su tamošnji čobani na »Orašku« ispred Matković cripane, prvi od mnogih ostalih upoznali Mariku, njezine radne vrline i sposobnosti, navike, hirove i ćud, vidjeli ljepotu njenih tjelesnih oblika, koji su u protekle dvije tri godine pred njihovim očima nastajali, razvijali se i svakodnevno upotpunjavali, učinivši je pravom ljepoticom. I upravo na tome prostranom pašnjaku kraj Save, gdje je bilo stjecište svakovrsnih stada marve, gdje odjekuju raznovrsni zvuci zvonaca i kleпки obješenih o vratove volova i krava vodilja, i stapaju se s umilnim blejanjem razigranih jaganjaca, a mumljanje i rika silovitih bikova razlijeva se u jeku i širi pitomom posavskom ravnicom, — ti mladi, bezbrižni i dokoni čobani, dok se cijeli bogovetni dan izležavaju na prostrtoj kabanici i zanemaruju uobičajene svoje igre, pjesmu i veselje, bili su zaokupljeni Marikom i o njoj su neprestano i u nedogled razgovarali, maštali i sanjari. A kada starijim čobanima već dojadi slušati njihove razgovore, stanu ih upućivati i koriti:

— Okanite se momci jalova posla i divana. Dajte mira i sebi i toj purgerskoj curi, jer niste vi za nju, niti ona za vas!

— A zašto? Šta nama ovakvim momcima fali? — isprsuju se kršni mladići: Adam, Djuka, Andro, a najvećma se ističe Grga, Markovački gazda i ljepotan.

— Ha ha ha! . . . — umiješa se u razgovor i didak Jakša, tresući se od smijeha. — Fali vam sve. . .! Kao što ste čobani, da ste srećom kakve carske sarže, a ta štapina koju nosite kad bi bila britka sablja,

seljački opanci i obojci da su gospodske čizme ili cipele, a što ste »Šokci« — da ste bilo kakvi »Civilci«, onda još hajde de... A ovakvi kakvi jeste, nema ništa od Marike, do li pune oči, a prazne ruke! — završio bi didak Jakša podrugljivim glasom.

— Pravo kaže baća Jakša, — nastavi im govoriti čiča Joso, graničarski »ganc invalid«, kome je tane ostalo u ramenu, — prošao sam ja bojišta na Mantovi i Solferinu, pa dobro znam koliko tko i kada, drži do nas Šokaca-graničara. Mi smo dobri i slavni dok treba spašavati carevinu od neprijatelja, a kada opasnost prođe, opet smo zadnja rupa na svirali. Manite se te tuđinke! Eno vam puno selo krasnih cura naše časti, a boljih i ljepših od Marike. Opametite se već jedanput! — povišenim glasom bi završio čiča Joso, očito srdit kadgod bi dotakao svoje nemile doživljaje.

Mladići se nađu u čudu, a takve ih riječi otriježnjuju. Ne shvaćaju da su oni kao Šokci-seljaci — nitko i ništa. Zar nisu oni slavnog graničarskog roda, iz bogatih zadružnih kuća s mnoštvom svakovrsne marve? Pa onda tolika zemlja: njive, livade, pašnjaci i »stanovi«, zar to sve ne odaje bogatstvo i ugled? — nijemo se pitaju do maločas rječiti mladići? Nije moguće, da »šokac« — kao pojam za čovjeka s dvostrukom životnom ulogom — ratara i vojnika, koji vješto barata plugom i puškom, nije vrijedniji i ugledniji od »Civilca« — majstora i njihovih kalfi, ljudi gotovo bez imetka i obnašanja vojničke dužnosti i časti! Nije to ipak sve tako kako ti starci misle i govore, pogledavaju se međusobno, da razuvjere jedan drugoga. Istina je, ima lijepih i stasitih domaćih djevojaka, ali njima se čini da ni jedna nije ravna Mariki. One skrivaju svoju pristalost što stidnim držanjem, što odjećom od krutog seljačkog platna i kroja, pa nemaju mnogo toga izrazitog što muškarca »bode u oči«, smatraju ti seoski mladići. Nasuprot tome, Marika nosi odjeću užeg kroja i od industrijskog platna živih madžarskih boja, koje ne skrivaju njenih oblika, a ona to i ne pokušava, već naprotiv, njima se ponosi. Ne, neće se oni samo tako odreći svojih želja i nadanja, jer na to, kao mladi i neoženjeni, imaju pravo! A ti starci, kao i svi drugi što su se urotili protiv njih, neka i dalje gundaju i mrgode se. Okuraženi tako svojim vlastitim rasuđivanjem, šutke se odvajaju u stranu, da sami i neometani nastave svoja naklapanja i sanjarenja o lijepoj criparici Mariki, svojoj svakodnevnoj susjedi.

I tako se glas o ljepotici Mariki — Madžarici po majci, što je još posebno naglašavano — širio sa Oraška i dalje, do čobanâ na ostalim pašnjacima: Nemoljkova, Treplvega, Topole i »Stipinog Grada« na Blata. Stipo Uvalin — tamošnji »čobanski kralj«, okorjeli neženja, najveći šaljivdžija i lakrdijaš svoje vrste, nije vjerovao tim glasinama, već se rugao i zbijao šale na račun svojih zaljubljenih drugova — markovačkih i crnobarskih čobana. A onda se i u njemu počela javljati znatiželja, želio je da i on svojim očima vidi tu ljepoticu što je zavrtjela čobanske mozgove na Orašku, pa da i on o njoj izrekne svoj sud. Kad je napokon otišao do Matković cripane i vidio Mariku, od tada je i taj neženja, Stipo, kojeg dotle nisu zanimale žene, odjednom postao sasma drugačiji, čudan i smiješan poput onih mladih zanešenjaka, jer i on sada na svome pašnjaku često spominje Mariku i o njoj mašta.

Selom se također promose glasovi o Mariki i njenoj ljepoti. Mlađi muškarci oduševljavaju se prikriveno, da ih stariji svijet ne čuje, hvale je na sva usta, ističući njenu ljepotu, čarobni osmijeh lica i žarki pogled očiju. Ženski svijet — zloban i zavidan — zauzima prema njoj suprotan stav, sve većma je gleda poprijeko i neprijateljski. Na većernjim sijelima, uz ručne radove, na Mariku — još ni krivu ni dužnu — većinom se okome žene i babe, ogovaraju je i grde, nazivajući je raznim imenima:

— Bože mi prosti, baš je prava napast.

— Vrag civilski — mađarski.

— Zavodnica — namiglaš!

— Frajmadla — droca!

— Bezobraznica, bez stida i srama!

— U crkvi se pravi svetica, a kad napolje izađe samo se smješka i šara očima po muškarcima.

— Gizdelinka! Gizda se i šepiri kô paunica, misli da joj nitko na svitu nije ravan — ustaje protiv Marike i snaša Bara — seoska ljepotica i »cifranka«, kako su je nazvale zavidne žene, očito ljuta na Mariku što svojom pojavom sada svraća na sebe sve muške poglede, koji su do nedavno upućivani samo njoj.

Marika uzbuđuje i graničarske posade uz Savu. Stražari s nedalekog čardaka »špilje« već švrljaju i zastajkuju oko cripane, ne bi li ugledali Mariku, to čudo od ljepote, da se svojim očima uvjere o istinitosti onoga što se o njoj priča. Patrolni i inspekcijski časnici iz satnije prilikom obilazaka čardačkih straža na svome području, stavljali su sebi u dužnost da navrate i na Matkovićevu cripanu, iznalazeći službene razloge. Majstor Pavao rado ih je primao i nastojao što bolje ugostiti, jer mu je bila potrebna njihova naklonost i prijateljstvo, koje je želio koristiti u poslovne svrhe za daljnje poduhvate. Iznosi im svoj plan o gradnji još jedne cripane za sestru i budućeg zeta. Već je u pogodbi za kupovinu susjedne Bilić livade, u koliko to gospodin kapetan bude odobrio. Međutim, Matkovića zabrinjavaju sve češće posjete mladog neoženjenog lajtnanta iz Mjesne štacije, koji jasno pokazuje razloge svog dolaska i Mariki udvara. On nikako ne želi da mu se sestra »zagleda« u tog časnika, jer bi s time propala njegova namjera — da upravo s njome tako sposobnom i poduzetnom, izgradi na ovome području veliku i unosnu ciglarsku industriju.

Nije Marika stvorena za to da bude »milostiva gospođa«, da se samo gizda, izležava i iščekuje muževljevu mršavu plaću i graničasko mito, smatra majstor Pavo. U njegovu planu je i kupovina većih površina obradive zemlje, kao i gradnja dvije bolje kuće u selu. Zbog toga on već razmišlja o Marikinoj udaji. I ako je ona još vrlo mlada, tek s navršenih šesnaest godina, svojim radom i vođenjem kućanstva i svim njihovim zanatskim poslovima dokazuje da je dorasla i zrela za brak, umovao je njen brat Pavo, pa je potrebno da joj čim prije nađe negdje u Paoriji prikladna muža — kakvog mladog zanatliju. S time će je vezati uza se, za obiteljsku ciglarsku tradiciju i ovaj kraj, gdje mogu da se obogate i na daleko proćuju. Ovo posljednje nije zabrinjavalo majstora Pavla, jer se Marika toliko privikla ovome kraju i ov-

dašnjim prilikama, koje kao da su u skladu s njenim temperamentom i pustolovnom naravi. Prije svega nju oduševljava surova i šarolika priroda posavskog kraja, široka polja, livade, šume i šumarci po kojima noću zavijaju vukovi, što opet nalaže potrebu posjedovanja oružja, s kojim ona rado i vješto barata. Sava je također za Mariku posebno privlačiva, jer je granica s Turskom, koja razdvaja dva svijeta i dva najljuća vjekovna neprijatelja — krsta i polumjeseca. Zatim prisutnost granične vojske s obje strane Save, koji jedni druge vide i dovikuju si, nekada lijepo, a nekada ružno, sipajući jedni drugima razne psovke i uvrede. Onda njihove živopisne uniforme, pa razmjena posade i straža, satnijske patrole i inspekcije na konjima, sve je to živo zanimalo djecu i mladež, pa tako i Mariku.

Međutim, uzevši u obzir samo one tamo preko Save, turske askere i zaptije, kao još i tada postojeću opasnost za ovaj kraj, uvijek spremne da se prikradu u našu stranu i da što opljačkaju, koga ugrabe ili ubiju, Marikina shvaćanja o takvom životu i prilikama, razlikuju se od držanja ovdašnjih domorodaca. Dok ovi još uvijek žive pod dojmom proteklih zbivanja na toj krvavoj Granici, potkrijepljenih pripovijedaњem i doživljajima svojih starijih, te upiru u Bosnu poglede pune gorčine i neutažene mržnje, Marika svega toga ne osjeća. U njoj se dapače javlja jak osjećaj znatiželje i pritajene simpatije za te — omražene graničarske susjede, a to sve zbog toga, što joj se osebujan i raskošan život tih orijentalaca — dočaran kroz razne priče — čini zanimljiv i posebno privlačiv. Ona pokušava doći do određenih saznanja o njima, pa u vrijeme Kurban Bajrama, kada vrbik na suprotnoj obali rijeke oživi od mnogih izletnika iz nedalekog Orašja, s ovdašnjeg nasipa promatra »bijele bule« ovijene zarom, sa zabačenom crnom feredžom, i čemberom kada se po koja od njih na čas zatrči do Save, zahvati vode i onda brzo nestane iza vrbovih stabala, ovijenih sivkastim dimom od naloženih vatri, na kojima peku janjce i kavu. Osluškuje ona veseli žagor, smijeh i pjesmu popraćenu zvucima šargije, koju tihi vjetrić na mahove donosi do njenog uha i nemirnog srca. Marika si tada u svojoj mašti dočarava neobični i tajanstveni »turski svijet«, njihove teferiče i ašikluke, mrke junake i lijepe hanume, živo želeći da se makar na čas prenese u tu čudnu sredinu, da je svojim očima vidi, upozna i štogod doživi . . .

Nije se dugo čekalo da se glas i pripovijedanja o lijepoj Mariki s naših divana, pašnjaka i čardaka duž Granice, prenesu na onu stranu Save, u Tursku Bosnu. Tome su upravo doprinijeli poboljšani granični odnosi između dviju carevina, kao i sve veći razvoj međusobne trgovine. Prodajom Matkovićevog crijepa u bosansku varošicu Brčko, došlo je do susreta između Marike i brčanskih lađara, koji su preuzeli kupljenu robu. Stajala je na savskoj obali, odbrojavala i bilježila količinu crijepa kojeg su lađari iz njihovih kola odnosili u deregliju. Onako povisoka, u lakoj purgerskoj odjeći od šarenih tkanina, s ovijenim svilenim rupcem oko uvojaka bujne crne kose, te kratkom bijelom gačicom vezanom o tanki struk, koja je još većma isticala njene punačne grudi, bokove i vitki stas, djelovala je doista primamljivo. Vlasnik dereglije Trebinjčević, Kučuk Alija i ostali lađari bili su zapanjeni Marikinom ljepotom, tako da su je kradomice promatrali pogledima di-

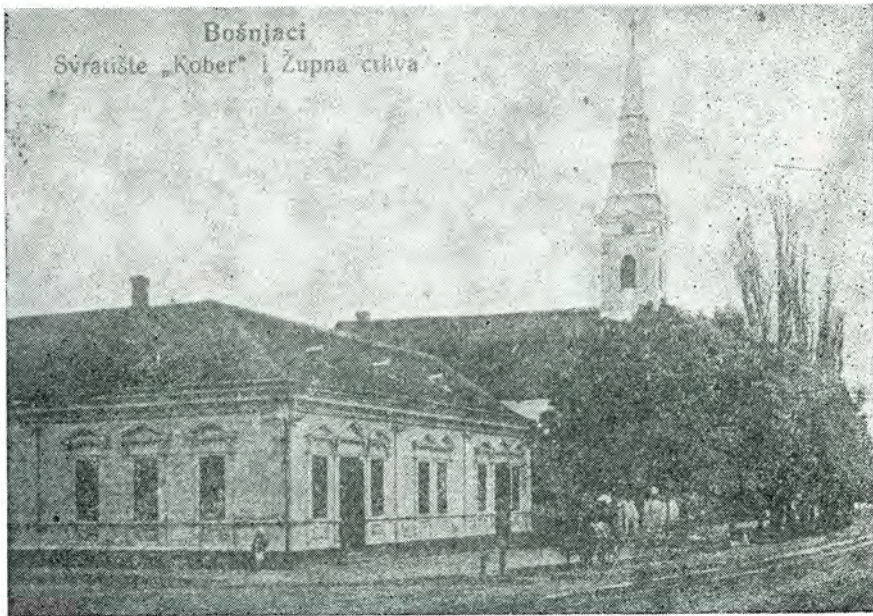
vljenja. Oni se ujedno i čude kaurima (kršćanima), što kod njih i ženskinje mora raditi. Pod takvim dojmom šutke su obavili svoj posao, ali kada su nakon višesatnog rada završili, a lađu otisnuli od obale da ih vodena struja ponese nizvodno do Brčkog, i kad im se Marika izgubila s vidika, šutnju je prekinuo Kučuk Alija, držeći rukama za »dumen« i upravljajući lađom:

— Vidje li ti, gazda, onu kaursku curu?

— Ne pitaj, bolan, vidjeh je i ne mogoh se nagledati — uzdahne tužno Trebinjčević, otpuhnuvši dim iz svog čibuka.

— Vala — nema je takve u cijelom našem vilajetu — opet će mali Kučuk-Alija.

— Dina mi — umiješa se u razgovor i drugi lađar — i sultan u Stambolu, kad bi je vidio, poželio bi je imati u svom haremu.

Svratište »Kober« i crkva u Bošnjacima

— Jest, vala, prošao sam cijelu Bosnu, a bio sam i u Stambolu, ali ljepše djevojke od ove kaurkinje nisam vidio — zaključio Trebinjčević, i zadubi se u tko zna kakve misli.

Povratkom brčanske dereglije s tovarom crijepa, ubrzo je tamošnja čaršija saznala za mladu ljepoticu s bošnjačke cripane. Čaršijski dokoni svijet, željan pričanja i uzbuđenja, prihvatio je novu vijest o ljepotici Mariki objeručke, ali je istovremeno bila popraćena zlobnim ogovaranjima zavidnog i ljubomornog ženskinja. Od tada je glas o

Miriki kolao po bosanskim posavskim mjestima, kafanama hanovima i konacima. Ta kauska ljepotica mađarske krvi, odjednom je postala predmet svakodnevnih razgovora, pustih priželjkivanja mnogih ženscara, željnih davnašnjih pustolovnih doživljaja i nekadašnje moći svojih pradjedova. I kad je taj glas dopro i do obronaka Majevice, do čardaka Adem-bega, bogatog i moćnog bosanskog feudalca od starine, pobudio je u njemu toliku znatiželju, da se zarekao kako će tu ljepoticu, ako ništa drugo, a ono barem svojim očima vidjeti.

— Eh, da mi je sada ono naše nekadašnje »pusto tursko«, već bi ta kauska djevojka, milom ili silom bila na mome čardaku, sjetnim glasom prisjećao se Adem-beg davnih vremena. Ali to vrijeme je otišlo u nepovrat, i on se morao domišljati kako da ostvari svoju želju. Prevladala je misao da će najbolje biti, ako se vidjenje s tom lijepom Marikom uredi službenim putem. Računajući na svoj položaj i ugled u bosanskoj krajiškoj službi, te tadašnje dobrosusjedske odnose na Granici, podnio je pismenu zamolbu ovdašnjoj Vojnoj upravi, iščekujući povoljan ishod. Satnijski zapovjednik u Županji prosljedio je begovu želju na rješavanje pukovnijski u Vinkovce. Pukovnijska vlast vjerojatno je imala želju da se poboljšano stanje na Savi održi i dalje u cilju mira i razvoja trgovine s Turskom, pa odobriše begu da može posjetiti Matkovićevu cripanu, u koliko ga oni budu htjeli primiti. Doček i ispraćaj bega ima obaviti patrolni oficir ovdašnje 11. satnije.

Međutim, dok je vođen taj postupak kod satnijske i pukovnijske vlasti, Marika se baš u to vrijeme nenadano udala. Prema bratovoj želji priženio joj se putujući mladi kalfa Matija Jug, lijepi plavokosi mladić iz Kranjske, blagog sanjarskog pogleda i još blaže naravi. Marika se nije opirala bratovoj volji, već je poslušno prihvatila udaju za tog nepoznatog mladića, kojega je on sreo i upoznao u selu, i potom ga doveo na cripanu. Ona zapravo nije ni bila potpuno svijesna onoga što čini, jer neku predodžbu o braku i onome što iz njega proizlazi nije još ni znala, što zbog svoje mladosti, što radi ranog gubitka majke, a također i uslijed stalne poslovne zauzetosti u radu cripane i kućnog gospodarstva. Trenutna iskra vatre koja je sijevnula u njevoj krvi onoga časa kad joj je pristupio taj pristali mladić, nije bila dovoljna da spozna, da li će to biti i iskra prave ljubavi. No, uprkos svojoj mladosti, Marika je već tada bila toliko sposobna da u lijepim plavim očima Mate Juga otkrije i njegovu nutrinu — dobro i plemenito srce, blagu narav i meku dušu, koja će se znati pokoravati volji jačega, što će biti i jedan od najvažnijih činilaca kroz njihov cijeli zajednički život.

Obavjest o begovoj želji i odobrenoj posjeti od strane vojničke vlasti, donio je na Matkovićevu cripanu starješina Markovačke kapralije. Mariku i njenog muža zatekao je na njihovoj novoj cripani, koju je majstor Pavo sagradio sestri stotinjak metara zapadno od svoje, odnosno njihove zajedničke i matične cripane, i koja je bila u završnim radovima. Mladi majstor Mato, nenaviknut na bilo kakve dođire i poslove s vojskom, iznenadio se dočuvši da kapral dolazi k njima po službenom poslu, a za koji trenutak kasnije kad je pročitao njegovoj ženi poruku iz zapovjedništva, gdje se spominje ugledni

Turčin, njegova Marika, doček i posjeta, tek onda se našao u nedoumici i čudu:

— Turčin će doći k njima? Je li on to dobro čuo? — Daleko mu kuća! Sjeća se on raznih pripovijedanja o strahotama koje su oni u prošlosti činili po hrvatskim krajevima. Stresao se od jeze. Još kao dijete nije se, poput drugih dječaka, nikada voljeo igrati ratnih igara — Turaka i Krščana, a u njegovoj Kranjskoj majke su plašile zločestu djecu riječima:

— Ako ne buš dober, budu te Turci odpelali prek Save!

I sada, kad se je igrom sudbine našao u toj »Granici« na Savi, na domaku Turcima, zar da s njima ima još nekakva posla, ili čak neugodnosti? Vidiš — na tu mogućnost bio je potpuno zaboravio prilikom stupanja u brak s lijepom Marikom. Zbunjeno je gledao čas ženu, čas kaprala, tražeći objašnjenje za ono što je maločas čuo:

— Što hoće taj gospodin beg ovdje? — zapita drhtavim glasom.

— Šta ja znam — slegnu ramenima kapral i lukavo se nasmiješi. Kažu, da želi vidjeti svojim očima ljepoticu s cripane o kojoj se toliko pripovijeda s obje strane Save. Culi ste da ima za to i odobrenje od komande — tumači mu dalje kapral Joso.

— Znam, ali šta se Turčina tiče moja žena i njena ljepota? — opet će Mato, sada već sigurnijim i povišenim glasom, s osjećajem muškog ponosa i ljubomore, pogledavajući ženu i očekujući od nje potvrđan odgovor. Ali Marika nije bila istog mišljenja. Stajala je između njih dvojice s podbočenim rukama o struku, ožarenog lica, sjajnih očiju i čeznutljiva pogleda, koji je na čas odlutao nekamo u daljinu — u nepoznato. O njoj da se toliko pripovijeda, da je muškarci tako žele i o njoj maštaju! Taj osjećaj neobično joj je godio, pobudivši ujedno taštinu i zanos.

— Pa neka nas posjeti taj gospodin beg kad to želi — reče kapralu. Nek me vidi, neće me valjda pojesti... — nasmiješi se Marika i vragoljasto trgne ramenima. — Baš sam radoznala, da jednom vidim kako izgledaju ti »strašni Turci«, — osmehne se sada svome Mati, uperivši u njega svoje sjajne oči — milujući ga vatrenim pogledom, pred kojim je on dobričina i mekušac ustuknuo.

— Učini kako znaš... — nemoćno slegnu ramenima, znajući da tako mora biti kad je u pitanju neka njena odluka ili želja. Upoznao bješe već u nekoliko navrata svoju Mariku. Bio je svijestan toga da se ona njime oženila, a on se kao »došljio« udao!

Begova posjeta utanačena je za drugu nedjelju, do kada je Marika smatrala da će biti useljiva njihova nova kuća, želeći da otmjenog gosta primi u svom novome domu. Takav »haber« upućen je iz županjske satnije Adem-begu u Bosnu.

Došao je napokon i taj za Mariku nestrapljivo iščekivani dan — dan susreta i otkrića nečeg novog i nesvakidašnjeg, što je u njenom srcu stvaralo ugodan osjećaj samozadovoljstva i gordosti. Suprotno njenom raspoloženju, u dušu supruga Mate sve više se uvlačio nemir i zle slutnje. Dapače pribijavao se tog nametnutog im posjeta, smatrajući ga nerazumnim, ludom željom besposlenog i bogatog turskog pustolova. Ali drugačije nije moglo biti, već da što ljepše i dostojnije

prime i ugoste tog čudnog posjetioca, kojeg je, eto, u njegovoj neobičnoj želji poduprla i krajiška Uprava. I vrijeme kao da je bilo naklonjeno tome izuzetnom događaju u graničarskoj Posavini, jer je nedjeljno jutro kasnog lipanjskog proljeća iza nekoliko kišnih dana, osvanulo s čistim nebeskim svodom, okupano obilatim rosom i ugodnom svježinom. Pod tracima izlazećeg sunca, koje se uzdiglo iznad šume i livadskih šumaraka, svjetlucale su sitne kapljice rose, razlivene po stablima voća i drveća, klasju žita i već požutjelog ječma, rascvjetanim livadama i pašnjacima, i slivale se u bezbroj različitih boja i odraza. Na Orašak su pristizala prva stada goveda, svinja i najzad ovaca, na svakodnevnu ispašu. Lavež čobanskih pasa koji budno paze na kretanje povjerenog im stada, vika, zvižduci i pjesma vedrih mladih čobana, odjeci obješenih zvonaca i klepki, razlijevali su se pitomim posavskim okolišem, dajući mu svakodnevno životno obilježje. U to vrijeme već su stizale na čardak i graničarske patrole s redovite noćne ophodnje do susjednih čardaka — Topole i Nemoljkova, a na istu dužnost odlaze nove dnevne izvidnice. Tog jutra je graničarska posada na Špilju oživjela ranije nego što je uobičajeno, zbog iščekivanja najprije časnika iz satnije, koji će s dvojicom ovdašnjih stražara dočekati na Savi turskog bega, a onda će i ostali dio posade sudjelovati u tome događaju pazeći na begov čamac i njegovu pratnju, sastavljenu od bosanskih graničara.

Bješe već prošlo deset sati kad je na bosanskoj obali spušten u rijeku begov čamac, kojeg su dva veslača usmjerila prema slavonskoj strani, u pravcu čardaka. Adem-beg, čovjek između tridesetpet i četrdeset godina, višljeg rasta, lijepog ovalnog lica, tankih pomno usukanih brkova i vedrih tamnih očiju, stajao je u čamcu podbočen o sablju. Isticao se otmjenim držanjem i bogatom plemićkom odjećom od sjajne crne čohe i visokim jarko crvenim fesom na glavi, oko kojega je omotao zelenu »ahmediju«. Znao je da ne smije stupiti na tlo slavonske krajine naoružan, pa je otpasao svoju bogato urešenu sablju, zatim iza pasa izvukao dvije kubure, položivši ih na dno čamca. Tada je prišao begu naš časnik sa svojim graničarima i pozdrave ga vojničkim pozdravom. S časnikom se beg rukovao i predao mu svoj dar — umjetnički izrađen zlatni prsten pečatnjak s incijalima, a dvojicu graničara je darivao s po jednim dukatom. — »Neka se sjećaju i spominju Adembega, koji nije neki golać, nego »efendi-beg«, i koji ne šteti novac kada je u pitanju njegov »ćeif« — dao im je do znanja otmjeni Turčin.

Od čardaka su krenuli na cripanu gdje su ih dočekali svečano obučeni domaćini. Majstor Mato obukao je svoje najnovije odijelo, pomno se izbrijao i začesljao svoju lijepu plavu kosu, da se prikaže dostojnim mužem svoje žene — čuvene ljepotice. Marika je također uzela svoju najnoviju opravu od plave svile, šivenu po posljednjoj modi, s hoh-rukavima i utegnutim strukom, što je još većma isticalo sklad njenog tijela. A valovita crnosjajna kosa, svedena navrh glave i ovijena pletenicom, naušnice s privjescima na zlatnim karičicama, sve je to davalo njenom bijelorumenom licu, uz dva vatrena sjajna oka i crvenim punašnim usnama, primamljivu i erotsku draž neke orijentalne ljepotice. Beg ju je zanosno gledao ne trepćući očima.

Na čas se zbunio pred tom prelijepom »kaurkinjom«, da je odmah nakon pozdrava i upoznavanja skoro zaboravio svojim domaćinima predati darove. Criparu Mati dao je oveću cigar-muštiku srebrom ukrašenu, a lijepoj criparici sam je stavio oko vrata skupocjeni đerdan nanižan biserima i draguljom. Nakon toga uvela je Marika svog gosta u kuću, dok su graničarski pratioci ostali sjediti u dvorištu. Posluživala je bega kavom, pićem i medenim slatkišima, i još nekim poslasticama za koje je čula da ih »Turci« uživaju i vole.

Adembeg se rastapao od milina promatrajući Mariku. Bio je neobično veseo i razdragan, očito zadovoljan sam sa sobom, što si je upriličio ovu posjetu i viđenje s tom mladom Mađaricom, čija ljepota je premašivala njegova iščekivanja. Zbog ovakve ljepotice vrijedilo je prejahati i mnogo dulji put od tridesetak kilometara, koliko je on prešao da bi je vidio i upoznao, mislio je Adembeg. A što činiti sada? Da li je dovoljno samo to i ništa više od toga? — pita se on. Što je dulje bio Marikin gost, sve više ga ona zaokuplja, oduševljava i uzbuđuje, kako svojim dražima, tako i hitrim i lakim pokretima vitkog tijela. A njeni plameni pogledi što izbijaju iz crnosjajnih krupnih očiju, prodiru mu u srce i podjaruju u njemu vatru strasti i puste želje, dok umilni i zvonki njen glas, vedri i gotovo obijesni smijeh, upravo mu golicaju dušu, izazivaju iospješuju donošenje odluke: da to lijepo stvorenje nije dosta samo vidjeti i upoznati, već ga mora pod svaku cijenu i imati!

Kad je domaćica na trenutak napustila sobu da posluži pićem begove pratiocice na dvorištu, a njima da pripremi nove poslastice, beg se nakašlje i u nekoj maloj nedoumici započne razgovor sa svojim domaćinom:

— Imaš vrlo lijepu i okretnu ženu.

— Da, lijepa je i dobra — zbunjeno mu odgovori majstor Mato.

— A da ti nju meni ustupiš, koliko bi zlata tražio — opet će beg malo bržim i povišenim glasom.

— Žena? Zlato? — snebivao se Mato Jug. — Kako vi to, Turci, sebi zamišljate?

— Biva, hoću da mi za dobre pare prodaš svoju lijepu ženu — smirenim glasom veli Adembeg, gledajući mu ravno u oči.

— Zar ženu da vam prodam? Svoju rođenu ženu?! Pa zar je to moguće? — zabezeknuo se mastor Mato, vidjevši da se beg ne šali.

— Jes, vala, za tvoju rođenu ženu, ja ću dati svoje rođene pare, i tako se pošteno iskusurati — reče beg i izvuče iza pasa dupkom punu kesu dukata, poigravajući se s njome na dlanu, tako da se čuo zvek zlatnika. U taj tren ušla je u sobu Marika s pladnjem u ruci. Čuvši zveket dukata i spazivši u begovoj ruci napunjenu svilenu kesu, koju on još jednom odbaci na dlanu i ponovo zatakne za pojas, srce joj je odjednom tako živo zakucalo da ju je po licu oblila jarka rumen, a u očima sijevnula vatra prirodene pohlepe za novcem i bogatstvom. Begovom oku nije izmakao taj čudni žar u Marikinim očima izazvan pojavom njegova zlata. U trenu je postao uvjeren da će ostvariti svoj naum. Ustao je od stola u namjeri da izađe u dvorište i na čas ostavi same svoje zbunjene domaćine.

Majstor Mato se zgražao na tako čudnu i za njegovo shvaćanje neprihvatljivu begovu ponudu, dok Marika nije još ni bila na čistu o čemu se zapravo radi, jedino je naslućivala da je riječ o njoj, pa je sva uzbuđena promatrala čas bega, čas svoga Matu. Beg krenu prema vratima, zastane, okrene se Mariki, gledajući je u njene plamteće oči, i povišenim i mirnim glasom reče joj:

— Tako mi dina, imam iskrenu i vruću želju da te učinim svojom begovicom, i to još danas — večeras! Prošetat ću malo baščom, a vi se dotle sporazumite — za koliko...

Pogledao je tada majstora Matu, smatrajući da i kod »kaura« može čovjek da odlučuje i upravlja sudbinom svoje žene.

— Pa taj Turčin je potpuno lud! — počeo se žestiti Mato, kad su njih dvoje ostali sami. — Zar on misli da ću ja svoju ženu prodati za njegovo blago? Gdje je to još bilo?

Pokušao se pri tome nasmiješiti, očekujući od Marikine strane osudu i zgražanje na begovu bezobzirnu i sramnu ponudu.

— A zašto me ne bi prodao, dragi? — priđe mu ona, zagrlila ga i poljubila. — Uzmi za mene recimo stotinu dukata, a ja ću već nakon nekog vremena nadmudriti bega i pobjeći natrag k tebi. Zamisli, šta sve možemo postići s tolikim novcem? Bit ćemo bogati i sretni!... — laska mu dalje Marika, privija se uz njega, ljubi mu lice i miluje kosu, nastojeći da ga urazumi, pridobije i zapali u njemu vatru i strast za bogatstvom i tom primamnjivom žutosjajnom kovinom, na koju već pri pomisli sva drhti i izgara.

— Zaboga, Turčin, dušmanin, zar ćeš moći?... — jedva je izustio Mato Jug, blijed, preneražen i utučen.

— Ha-ha-ha! — nasmije se sada Marika, uvjeren da ga je upokorila i učinila poslušnim robom. — Kako ne bi mogla za toliko zlata! Samo ti učini kako ja kažem, i sve će biti dobro. — Pozvat ću ga, a ti mu onda reci...

Ove zadnje riječi uputila je Mati skoro povišenim, zapovjedajućim glasom. A onda je uglavljena kupoprodaja — način i vrijeme njene izvedbe.

Naši Graničari pošto su iza podneva ispratili Adem-bega do njegova čamca koji je zatim otplovio na suprotnu obalu Save, smatrali su da je njihova službena dužnost i cijela stvar ovime završena. Međutim, već u prvi mrak bosanski graničari su ponovno spustili u vodu begov čamac, sada spram same cripane, i Adem-beg je sam zaveslao i tiho se prikradao našoj obali da prihvati svoju najnoviju ljubav — lijepu criparicu Mariku. Došla je prema dogovoru, u pratnji svog muža. I tada je, tu na obali Save, nekoliko stotina metara uzvodno od čardaka »Špilje«, u tišini ugodne lipanjske večeri, tiho i nijemo izvršena »razmjena dobara«. Beg je pružio Mati dvije kese zlatnika, a Mato tada prinese begu ženinu ruku, koju on prihvati i povuče kupljenu ženu k sebi u čamac. Marika je svome dobrom Mati mahnula rukom, i tiho rekla zbogom, krenuvši u svoju prvu životnu avanturu, gonjena željom za novcem i bogatstvom. Beg otisne čamac od obale i snažno zavesla. Negdje u blizini zakriještala je sova u svome noćnom letu. Stresao se. — Prokleta ptičurina! Zao znak, progundā beg, veslajući

sve brže, ne bi li odagnao iz glave zloslutne misli, koje ga od toga časa zaokupiše. Da kakvome zlu đoskoči, odmah si sam zaželi sreću: — Neka ti je hairli, beže...

Majstor Mato je dugo stajao na obali bez riječi, nijem i potišten, s očima uprtim u tamnu sjenku čamca, koja se sve više gubila u mraku i riječnoj sumaglici, a onda potpuno nestala s vidika. Još se čuo po koji udarac vesla i lagani žubor vode, koja se kovitlala oko plovećeg čamca, a potom je oko njega zavladała mrtva, jeziva tišina. Teškim korakom uspeo se na bajer i krenuo travnatom leđinom na cripanu. Noć je bila blaga i topla, krijesnice bi na trenutak zasvijetlucale kroz mrkli mrak, a povremeni cvrčeci glasovi skrivenih zrikavaca, poremetili bi za čas mir i tišinu, koja zavlada Oraškom nastupom noći. Sa zaleđa cripane, iz tamošnjih iskopina s ležištem vječite vode, dopirao je jednolični žablji kreket ispunjen množinom različitih tonova. Njihov pas, kojeg su u onoj zbrci i žurbi pri polasku zaboravili pustiti s lanca, bunio se na taj gospodarev propust i povremeno tulio i zavijao. Ništa od sveg toga majstor Mato nije čuo niti osjećao. Bio je na sve gluh i beščutan, utučen i shrvan bremenom minulog događaja. Jedino, što je još budilo njegovu svijest, bilo je dobiveno zlato, koje je stavio u džepove i čvrsto stiskao rukama, znajući da ga mora pod svaku cijenu čuvati i sačuvati. Najednom se sjetio izdajice Jude, koji je prodao svog učitelja za trideset srebrnjaka. I ja sam prodao svoju ženu za stotinu zlatnika! — izusti tiho, i srsi mu prodoše tijelom. Juda je mučen grižnjom savjesti odbacio primljen novac. Da i ja to učinim? — javlja mu se glas savjesti. Ah — nipošto! Moram sačuvati to blago, jer ako se Marika zaista vrati, pa da ne nađe svoj zarađeni novac, jao onda meni! — govori mu iz podsvijesti drugi glas, potisnut osjećajem straha i odgovornosti prema zadatku dobivenom od svoje žene. Sjetio se u toj mucii još jedne dužnosti koju mora izvršiti da bi opravdao tako nagli njen nestanak. Mora se, prije zore, kradom izvući iz kuće, pa zaobilaznim putem, preko njiva i livada, ispasti na nasip negdje blizu Nemoljkova, kao da se vraća iz Županje, kamo je otpratio svoju Mariku, da odande poštomskom džiližansom preko Vinkovaca otputuje svojoj rodbini u Baju. Oh, Bože, kako će se to završiti? — pita se zabrinuto majstor Mato. Došao je do savskog nasipa i prebacio se preko njega pognutog tijela. Obazre se lijevo i desno. Dobro je, nema nikoga. Patrola s čardaka izgleda da još nije krenula, odahnu Mato i laknu mu u duši. Još malo ima prijeći, pa će zaći u ciglansko dvorište i doći u kuću, gdje će moći slobodnije odahnuti i odmoriti tijelo i dušu, od današnjih tako čudnih i neočekivanih događaja.

Opet se u blizini oglasi sova, čiji krik u majstoru Mati ponovo oživi turobne i zle misli. Hoće li mu svijet i ovi njihovi radnici povjеровati da je njegova Marika zaista otišla u Baranju u posjetu rodbini? Muči ga to pitanje. Ipak, njenom bratu Pavi mora u strogom povjerenju reći pravu istinu. A što će sa mnom biti ako tu tajnu i drugi doznaju? Narod? Pa onda vlast? I pri ovoj drugoj pomisli sav se naježi. Neće moći dokazati da to nije učinio, da se to zbililo na njenu želju, a protiv njegove volje! Ej! pohlepna i lakoumna žena, kakve sve neprilike zbog tebe mogu imati! Jada se sam sebi majstor Mato i oprezno zađe u

svoje dvorište, da ga ne bi primjetili »furunaš« Jani-bači i kočijaš Pišta, čija se novopodignuta prostorija nalazila pri dnu prostranog dvorišta uz staju. Prodati svoju rođenu, zakonitu ženu, i k tome još Turčinu i vjekovnom neprijatelju, nastavlja on s daljnjim samooptuživanjem. To predstavlja za naš svijet najveću sablazan, sramotu i grijeh, dok se za Zakon i vojnu vlast slučaj može uzeti kao protudržavno i neprijateljsko djelo! Šta onda? Upita se Mato, spoznavši tek sada svu težinu onoga što se zbilo. I počne si nabrajati sve moguće i uobičajene kazne u Granici: mogu me osuditi na robiju, batine, trčanje kroz šibe; mogu me staviti u »gvožđe« ispred mjesne stražare, da svijet pljuje na mene i prstom upire: prodao ženu Turčinu! Bože, oslobodi me toga zla, i sveti imenjače Matija, prošapta skrušeno i pri tome se prekriži. Na kućnom pragu zastane i poobazire se lijevo i desno, i kad se uvjerio da nema nigdje nikoga, tiho otključa vrata i zađe u kuću. Tu je konačno odahnuo, i sjeo da se bar malo pribere od svega doživljenog.

Malo kasnije zapalio je svijetlo u sobi i dobro zakrili prozore. Drhtavom rukom izvukao je iz džepova kese s dukatima, ne znajući bili ih odmah stavio ispod poda na dogovoreno mjesto, ili bi pogledao kako izgleda to primamljivo »tursko blago«. Ipak je prevladala radoznalost, te pažljivo razrješi jednu kesu. Rukom posegnu i izvuče nekoliko zlatnika, koji zablistашe svojim punim sjajem pred njegovim očima. Dugo ih je tupo gledao, ali osim njihovog sjaja i ljepote umjetničke obrade, nikakvo drugo divljenje ili osjećaj nije ga obuzimao pri dodiru te žutosjajne kovine. Mato Jug nije bio idolopoklonik, i zlato za njega nije bilo toliko važan činilac u životu, da bi mu on robovao i klanjao se. Prema njegovom duševnom uvjerenju i ljudskom shvaćanju, samo ona materijalna dobra stečena poštenim i marljivim radom imaju svoju punu vrijednost. Ovo zlato što ga je sada držao u svojim rukama, i koje je dobio kao neljudsku i sramotnu naknadu za ustupljenu ženu, nije mu nimalo drago, dapače mrsko mu je i odvratno. Ono je utisnulo neizbrisivi pečat u njegovu uvrijeđenu dušu i povrijedilo njegovo ljudsko dostojanstvo. On se u svojoj duši ograđuje od takve materijalne dobiti, koju je eto morao uzeti samo zbog svoje dobre i miroljubive naravi, a nije se mogao odlučno, i muški, oduprijeti volji svoje pohlepne i hirovite žene. Brzo vrati dukate u kesu, a potom se lati posla da ih stavi na sigurno mjesto. Odgurnuo je krevet od zida i sjekirom izdigao jednu dasku u podu, te u rahli pijesak zatrpa kese s dukatima. Kad je sve doveo u red, onda kao Pilat opere ruke, da bude čist od svega toga što se protiv njegove volje i želje netom zbilo. Umoran i potresen od minulih događaja zaželi si počinka, i ne svlačeći se legne na krevet. Tu noć, kao i još pedesetak drugih, proveo je Mato Jug sam — samcat, lišen nedavno započete bračne zajednice i medenih mjeseci. U isto vrijeme, naprotiv, njegova lijepa i zavodljiva Marika osvajala je pomomnog Adem-bega, provodeći s njime nove medene dane i noći, na svojstven — orijentalni način, — u njegovom raskošnom čardaku, negdje prijeko, u turskoj Bosni...

Mati Jugu je uspjela varka da je Marika otputovala tobože rodbini u Baju, a govorio je da će malo navratiti i u Bačku, odakle je bio rodnom pokojni otac Pavao. Okolni svijet sa »stanova« i tamošnji čobani prihva-

tili su tu vijest kao uvjerljivu, pa mu je barem u tome pogledu bilo lakše pri duši. Ali, kad je nastupio drugi mjesec od njenog brzog i čudnog nestanka, isti taj svijet je s nevjericom gledao na tu njegovu pripovijest, i iznosio o tome razna nagađanja, pa čak i takva, koja su bila bliza samoj istini. Tada je bio prisiljen da tako dugi njen izostanak opravda viješću iz Baranje: kako se je tamo teško razbolila, i čim se oporavi da će požuriti kući. Teška srca zavaravao je sebe i druge. Često se podavo turobnim mislima i ponavljao u sebi njene riječi, izgovorene na rastanku: »Vratit ću se, čim budem mogla uhvatiti pogodnu priliku!« S pripasanom plavom keceljom, koja je bila obavezna u njegovom radnom odijevanju i odavala mu obilježje kranjske nacionalnosti, majstor Mato je provodio dane u marljivom radu i nadzirao svu proizvodnju cripane, onako kako je od Marike dobio zapovijed i upute. Morao je proizvesti dovoljno materijala — opeke i crijepa — za gradnju kuće u selu, koju je, s obzirom na dobiveni novac od bega, odmah namislila podići i osposobiti za stanovanje još do nastupajuće zime. Nedjeljom i blagdanom, kad se nije radilo, ubijala ga je dosada, pa je sav izgubljen i zamišljen hodao po kući i prostranom dvorištu. Više puta bi odlazio na savski nasip i upirao pogled u Bosnu — odakle je s čežnjom u očima i zebnjom u srcu, iščekivao povratak žene, a s time i rasplet svog sadašnjeg teškog položaja.

Približavao se i blagdan Velike Gospe, a Marika još uvijek ne dolazi, pa on već na trenutke gubi nadu u njen povratak. Počima se baviti mišlju o sebi i svome položaju. Što treba u takvom slučaju učiniti? Bez Marike on je nitko i ništa njenome bratu Pavi. Cripana nije njegova, on je tu došao upravo pred sam njen dovršetak. Morat će opet krenuti u bijeli svijet. Ponovno je požalio što je, »frentujući«, skrenuo iz Paorije u tu čudnu Granicu, i tu se morao skrasiti. I tada odjednom, na dan dva pred Gospojino, noću, u svitanje zore, trgne majstora Matu iz rijetkog i nemirnog sna tiho kucanje na prozoru. Hitro je skočio s kreveta i kroz pritvoreni prozor proviri napolje. U polumraku ugledao je ljudsku spodobu, pa sluteći da bi to mogla biti Marika, potrči da joj otvori vrata. I zaista, bila je Marika. Stajala je sa zavežljajem u ruci, sva mokra, do kože. S odjeće, koja se priljubila uz mokro tijelo, curila je voda. Potrčala mu je u zagrljaj ljubeći ga i milujući željno i strasno:

— Dobri moj slatki Mato, evo, vratila sam ti se — govorila mu je tiho i umilno.

Nakon tih nekoliko sretnih trenutaka najednom se Marika trgne i osvijesti od ljubavnog zanosa, i bojažljivo ga upita:

— A gdje je moje zlato?

— Tu je, u podu pod krevetom — pokaza joj Mato rukom, smiješeći se, očito veseo i razdragano, što opet ima uza se svoju lijepu Mariku, i što joj je sačuvao toliko voljene i neobično drage dukate.

I te noći Marika je obasula Matu snažnim izljevima svoje razbuktane strasti, da mu se nekako oduži za sve one samotne dane i noći, pune briga, rada i odricanja. Bilo je već svanulo kad je Mato ustao, pripasao kecelju i izašao da s radnicima započne dnevni posao. Marika je ostala u krevetu, da se od zbivanja i napora prošle noći, kad je bježala od Adambege, naspava i odmori. Poslije ručka, kad je Mato izvadio

dukate ispod poda, zaključala se u sobu i navukla zavjese na prozore. Istresla je zlato po stolu, premetala ga rukama, prebrojavala i uživala u njegovom zvuku i blještavilu. Osjećala se zadovoljna i gorda na toliko svoje bogatstvo. Proračunavala je vrijednost dukata dobivenih kao cijenu sebe, a posebno zlata i nakita iz donešenog zavežljaja: djelomično dobivenog na dar od svoga — ljubavnim žarom i umijećem opčinjenog Adembega — i onoga što si je sama uspjela prikupiti i skriti, tokom svog boravka kod njega. Promatrajući ga, u mislima bi se na čas prenijela na pređeni put i proživjele događaje, koji su joj donijeli to obilje, i to od onoga časa kad je nošena tom željom ušla u begov čamac i krenula u Bosnu. U sebi je ponovo proživljavala onu noć.

...Malo dalje od obale čekali su ih osedlani konji, s kojima su, predvođeni begovim ljudima, krenuli kroz noćnu tminu. Dojahali su u neko naselje i odsjeli kod tamošnjeg mahalbaše. Adembeg nije mogao odoljeti svojoj požudi i čekati da dođe do svoga konaka, već su ondje na priprostim dušecima, proveli svoju prvu ljubavnu noć. Sutradan, kad su došli u begov čaradak, nisu ondje zatekli begovicu. Prema poslanom haberu, ona je to jutro s djecom otputovala na mjesec-dva, u posjetu svom rodnom kraju u bijeljinskoj nahiji. Marika i beg, neome-tani, provodili su dane i noći u slatkom ljubavnom zanosu. U lijepoj muslimanskoj odjeći činila se begu kao rođena orijentalica Mejra, kako su je beg i njegova služinčad i nazivali. Uživala je u obilju njegovog konaka, izležavala se na svilenim minderlucima, šetala po cvjetnoj bašči, sjedjela uz mangalu i srkala tursku kavu i slatko šerbe. Stara ciganka Sabiha ugađala je u svemu svojoj novoj gospodarici, a ona opet, da ju potpuno pridobije za sebe, češće bi ju darivala po kojim grošem. Kad su ostajale same, Sabiha joj je gatala u kavu i grah, čitala sudbinu iz dlana i upućivala ju u pripremanje ljubavnih, i onih drugih otrovnih napitaka iz raznih trava, što je nju posebno zanimalo. Nekoliko puta je s begom izjahala po njegovu imanju i bližoj okolini, a tada bi morala lice prekriti feredžom. Pokazivala je zanimanje za imanje i cio kraj, raspitivala se o ovome i onome, sve iz razloga da upozna mjesto i okolinu u kojoj boravi, kako bi ustanovila put kojim je ovamo došla, i kojim bi se trebala uputiti natrag k Savi.

Vrijeme je brzo prolazilo, a mjesni hodža je uzalud čekao begov poziv da mu novu ženu privede na Islam. Morao je sam doći da ga na to podsjeti. I od tada je hodža češće svraćao u čardak, i podučavao Mariku o njihovoj vjeri. Strpljivo bi joj čitao i tumačio dijelove Kurana, učio je moliti i uzimati abdest prije dnevnih vakata (molitvi): sabaha, podneva, ićindije, akšama i jacije. U prvo vrijeme bila je pažljiva i naučila je glavne vjerske istine, čisto iz puke znatiželje i dosade, a kasnije, nastojala je to činiti iz poštovanja prema sijedom i učenom hodži. Ali, kad je morala »klanjati«, i klečeći praviti pokrete tijelom i govoriti nerazumljive arapske riječi, to joj se učinilo toliko smiješnim, da nije više mogla obuzdati svoju oholu i osebujuću narav, te bi prasnula u grohotan smijeh. Valjajući se po podu, do suza bi ismijala svog učitelja. Hodža bi zatim teško uvrijeđen napuštao begov konak. A ona bi se tada žacnula i pokajala. Pomišljala je što bi moglo biti ako on to ispriča begu. Imala je predosjećaj, da bi njen uticaj na bega zbog te uvrede mogao oslabiti i donijeti joj neugodnosti, pa već i zato treba

što prije izvesti svoj naum o bijegu. U tome joj je pomogla njena životna pratilja — sreća.

Nadolazeći muslimanski post, Ramazan, kada se Muhamedovi sljedbenici kroz četrdeset dana usrdno mole i klanjaju, odričući se tjelesnih potreba: jela, vode i duhana, upravo joj je išao u prilog, jer svoje dnevno ispošćivanje nadoknađuju noću. Već prvu večer iza dnevnog posta i obavljene jacije, Adembeg se obilato poslužio jelom, poslasticama i pićem, koje ga je odveć raspoložilo i podjarilo u njemu prirodenu vatru strasti i požude. Ona mu je odgovorila istom mjerom, računajući da će mu to biti i posljednja prilika da uživa u njenoj proračunatoj i prodanoj ljubavi. Iza toga otišla je da mu pripremi nove poslastice i piće. Tu je izvršila svoj sudbonosni čin: nasula mu u čašu s vinom nekoliko kapi pripremljenog otrova. Beg je iskapio ponuđeno piće.

Nekoliko časaka iza toga počeo ga je hvatati drijem. Pomogla mu je da se smjesti na minderluk, gdje je odmah zapao u tvrdi san — iz kojeg se, vjerojatno, nikad nije ni probudio. Ona se tada žurno pripremila za bijeg. Ušuljala se u staju, osedlala konja, i tiho, pod zaštitom noći, zauvijek napustila Adem-bega i njegov čardak. Pred svitanje zore sretno je stigla do Save. Konja je okrenula smjerom odakle su došli, i udarcem u sapi dala mu do znanja da može sam krenuti kud mu je volja. Zatim je sa svojim zavežljajem ušla u vodu, i snažno zaplivala prema slavonskoj obali...

Eto — tako se to odigralo.

Spremajući zarađeno blago u tajno skrovište, u mislima su joj iskrsavali planovi o proširenju svog poslovanja i umnožavanja tog blaga, što će već u najskorije vrijeme početi ostvarivati. I nehotice, misli su joj se vraćale na Adembega, koji je svoju neodoljivu strast i želju za njom platio zlatom i životom.

— Nisam tome samo ja kriva! Nije me trebao želiti i imati... — prošaptala bi Marika sjetno, pri tome slegavši ramenima.

Ivan Herman, Crtež glave žene u crnini

Vegetacija područja općine Županja

(s posebnim osvrtom na korovske zajednice)

U ovoj raspravi iznosimo kratki prikaz vegetacije područja općine Županja s naročitim osvrtom na korovske biljne zajednice. No prije izlaganja o vegetaciji, par napomena. VEGETACIJA ILI RASLINSTVO to su, na pr., šume, livade, pašnjaci, tršćaci itd. u jednom većem ili manjem području. FLORA ili CVJETANA jesu pojedine biljke u izvjesnom području. U vegetaciji biljne vrste su organizirane u naprijed navedene zajednice (zadruge). Flora je analiza, a vegetacija sinteza. Bez poznavanja pojedinih biljaka u nekom kraju nema ni poznavanja biljnih zajednica, odnosno vegetacije.

Područje općine Županja je u klimatskom pogledu na prelazu umjerene srednjo-europske humidne prema aridnoj (stepskoj) istočno-europskoj klimi. Općenito poligon Slavonski Brod — Brčko — Vukovar — Osijek je prelazan u klimatskom pogledu. Ovdje se sukobljavaju dvije klimatske regije, a u skladu s time i biljni svijet.

Možda o tome najbolje govore godišnji prosjeci temperatura i oborina. Područje Županje ima godišnji prosjek temperature cca 11,5° C, a oborina 700—800 mm. Tako na pr. izoterma Zagreba (godišnji prosjek temperature) iznosi 10,5—11° C, a izohijeta (godišnji prosjek oborina) 900—1000 mm. Dalje na istok opadaju godišnji prosjeci oborina i temperatura.

Vegetacija područja općine Županje primjerno je vidljiva iz statističkih podataka kategorija površina. Najviše je oranica, a zatim pašnjaka, pa livada itd.

BILJNE ZAJEDNICE OPĆINE ŽUPANJA

U području općine Županja ili Županjštine razlikujemo tri skupine biljnih zajednica: 1. ŠUME, 2. TRAVNJACI i 3. KOROVSKJE BILJNE ZAJEDNICE. U najkraćim crtama osvrnuti ćemo se na prve dvije skupine biljnih zajednica, a opširnije o korovskim biljnim zajednicama.

1. ŠUME

Šumâ u našem području ima mnogo — 29658,36 ha. Dije se u dvije skupine: a) POPLAVNE ŠUME — VRBICI, TOPOLICI i JOŠICI

i b) **POPLAVNA ŠUMA HRASTA LUŽNJAKA**, ili kako je neki zovu i »SLAVONSKA ŠUMA«. Ostalih tipova šuma ima samo u fragmentima.

Općenito uzevši šumska područja navedenih skupina zapremaju u pravilu niže položaje, a naročito vrbici, topolici i josici. Većina poljoprivrednih površina je na povišenijem reljefu.

a) Poplavne šume — vrbici, topolici i josici

Poplavne šume (vrbici, topolici, josici) su prilično rašireni (osobito vrbici). Topolika kao prirodnih sastojina i nema ili ih je vrlo malo, odnosno dolaze uz vodotoke ili kao soliteri.

Moderna tehnologija tj. melioracije, koje se izvode obično ne zastane pred ovakvim površinama. One se prevode u poljoprivredne površine. No još je dosta navedenih biljnih zajednica, naročito vrbika, pa ćemo se osvrnuti na njihova svojstva (prilike).

Prirodne prilike pod vrbicama su sljedeće: 1. vrbe dolaze na staništima, gdje je plavna voda dublja tj. poplavna voda duže leži, nego na staništima s topolama, 2. vrbici su i bliži vodotoku nego topole i 3. tlo ispod vrba je grubljeg mehaničkog sastava nego ispod topola. Općenito uzevši tla pod vrbicama i topolicima su muljevita, poplavna, krupnijeg mehaničkog sastava. Ona su tzv. nerazvijena aluvijalna tla.

Vrbike i topolike nalazimo na pr. u depresijama šume hrasta lužnjaka, gdje voda znatno duže leži.

Vrbici i topolici imaju određenu ulogu u procesima stvaranja tla. Usljed otpadanja lišća, granja i nagomilavanja drugih organskih materija, stvara se tlo tj. uvjeti za šumsku zajednicu hrasta lužnjaka, koja nastaje i razvija se na znatno sušim staništima.

Jošika praktično nema, osim uskih traka s johom uz potoke.

b) Poplavna šuma hrasta lužnjaka

Poplavna šuma hrasta lužnjaka ekološki sukcedira od staništa vrbika i topolika pa na više. Ona obrađuje manje poplavna tj. suša staništa tj. više položena staništa. Stanište pod šumom hrasta lužnjaka je više manje redovno, odnosno povremeno poplavljeno bilo vodama tekućica, bilo oborinskim, koje su dulje ili kraće vrijeme zadržavaju na teškim nepropusnim tlima. Plavljenje je odlučujući ekološki faktor za postanak i razvoj šume hrasta lužnjaka, a koji dolazi do izražaja u cijeloj građi, odnosno ekologiji zajednice. One kao da trajno gnoje šumsko tlo.

Šume hrasta lužnjaka u području rijeke Save pripadaju jednoj te istoj zdruzi (*Quercus-Genistetum elatae*) od Zagreba do u Srijem. No zapadni dio od Zagreba do Slavenskog Broda predstavlja vlažniju varijantu sa šašem *CAREX BRIZOIDES*, a od Slavenskog Broda pa dalje na istok je suša varijanta sa šašem *CARLEX REMOTA*.

Vrlo je bujan biljni svijet u šumi hrasta lužnjaka. Obilje je drveća, grmlja i zeljanica. Evo karakterističnih biljnih vrsta u šumi hrasta

lužnjaka: LUŽNJAK (*Quercus robur*), JASEN (*Fraxinus excelsior*), BRIJEST (*Ulmus campestris*), ŽUTILOVKA (*Genista elata*). U sloju grmlja dolaze glogovi (*Crataegus oxycantha*, *C. monogyna*), UDIKA (*Viburnum opulus*), LOZA (*Vitis silvestris*). Od prizemnog rašća (željanica) dolazi PAPRAT (*Aspidium spinulosum*), BAHORNICA (*Circaea lutetiana*), VUČJA NOGA (*Lycopus europaeus*), KRAVUJAC (*Angelica silvestris*), ŠTAVELJ (*Rumex sanguineus*), METILJAVA TRAVA (*Lysimachia nummularia*), KASNI DRIJEMOVAC (*Leucoium aestivum*), DVOZUB (*Bidens tripartitus*), DOBRIČICA (*Glechorama hederacea*), RUMENIKA (*Lychnis flos cuculi*), ODOLJEN (*Valeriana dioica*), ROSULJA (*Agrostis alba*), POTOČNICA (*Myosotis scorpioides*), SITINCI (*Juncus effusus*, *J. conglomeratus*), METVICA (*Mentha aquatica*), DVORNIK (*Polygonum persicaria*).

U šumi hrasta lužnjaka obično razlikujemo dvije gotovo diferentne šume. Na povišenim staništima dominira HRAST LUŽNJAK, a na nižim staništima gotovo u kao monokulturi JASEN.

Depresije unutar ŠUME HRASTA LUŽNJAKA (*Quercus-Genistetum elatae*) kako smo naprijed naveli obrašćuju veće ili manje enklave s vrbama, topolama, a iznimno i johama. Sasma je drugi tip šuma na povišenim staništima na tzv. »GREDAMA«. Ovo su staništa izvan najjačih poplava. Obrašćena su šumskim biljnim vrstama šume HRASTA LUŽNJAKA i OBIČNOG GRABA (*Quercus-Carpinetum croaticum*) u sjeverozapadnim dijelu Hrvatske, sjevernom dijelu Bosne i u Sloveniji do cca 400—500 m nadmorske visine. Na odgovarajućim staništima u Pomoravlju je šuma HRASTA sladuna i cera (*Quercetum confertae cerris*). U istočnoj Slavoniji miješaju se elementi ove šume sa šumom hrasta kitnjaka i običnog graba.

Kako smo naprijed iznijeli o klimi, da je područje Županje u klimatskom pogledu prelazno, to i šumska vegetacija na gredama ima elemenata zapadne šume hrasta kitnjaka i običnog graba, ali i elemenata istočne šume cera i sladuna. Šumske vrste šume hrasta kitnjaka i običnog graba su npr.: KITNJAK (*Quercus sessiliflora*), OBIČNI GRAB (*Carpinus betulus*), VIŠNJA (*Prunus avium*), KLEN (*Acer campestre*), GORSKI JAVOR (*A. pseudoplatanus*), BRIJEST (*Ulmus campestris*), LIPA (*Tilia platyphyllos*), DRIJEN (*Cornus mas*) itd. Uz ove vrste miješaju se šumske vrste šume sladuna i cera, kao npr. VEPRINA (*Ruscus aculeatus*), CER (*Quercus cerris*), SLADUN (*Q. conferta*), BLJUST (*Tamus communis*), KOZLAC (*Arum maculatum*) i dr.

Sa šumama hrasta lužnjaka već se podulje vremena nešto događa. One kao da nazaduju, odnosno degradiraju. Više je tome uzroka, pa i više tumačenja. Osvrnuti ćemo se na najvažnija tumačenja (mišljenja).

Prof. Z. VAJDA (šumarski fakultet, Zagreb) tvrdi da je već 50 zadnjih godina pa i više u nastupu suša perioda. Ovo se naročito očituje u oborinama tj. nedovoljno je oborina i neredovite su poplave. Prof. VAJDA upoređuje sadanje prosjeke oborina s prosjecima oborina od prije 100 godina i više unazad. Istog je donekle mišljenja i prof. M. JANKOVIĆ (Prirodno-matematički fakultet, Beograd). On veli da je degradacija šuma hrasta lužnjaka oko Morovića (Srijem) uvjetovana tzv. kontinentalizacijom klime. Po mišljenju oba autora klima se u

području šume hrasta lužnjaka mijenja u nepovoljnom pravcu za poplavne šume, kao što su šume hrasta lužnjaka. Oborina je manje i neredovne su.

No ima i drugih tumačenja. Nije uzrok u promjenama klime, kako smo naveli. Uzrok nazadovanju (degradaciji) šuma hrasta lužnjaka su melioracije, naročito velike melioracije. Odvodnjom se brzo voda odvede i stanište se brzo osuši. Naročitu ulogu u ovome igraju lateralni kanali, koji vodu skupljaju iz pribrežnog područja. Dalje je tumačenje degradacija šume hrasta lužnjaka u nepravilnim uzgojnim mjerama.

U čemu se sastoji tzv. degradacija šume hrasta lužnjaka? Šumari kažu ova šuma se ZAKOROVLUJE tj. pojavljuju se u znatnoj mjeri GLOGOVI (*Grataegus monogyna*, Cr. *axyacantha*), CRNI TRN (*Prunus spinosa*) itd. Hrast napadaju u jačoj mjeri bolesti i štetočine. Naročito je neotporan brijest.

2. TRAVNJACI

Travnjaci (livade i pašnjaci) treća su po veličini kategorija poljoprivrednih površina u području Zupanje. Izgleda da im se iz dana u dan smanjuje ekonomska važnost, te se prevode pod oranične (obrađivane) površine. Pašnjaka je znatno više nego livada (košanica). Razlikujemo slijedeće skupine biljnih zajednica travnjaka u području Zupanjštine: 1. ZAJEDNICE TRŠČAKA, ROGOZA i MOČVARNIH ŠAŠEVA, 2. MOČVARNI TRAVNJACI i 3. DOLINSKI (NIZINSKI) TRAVNJACI. Reljefno prva skupina je na najnižim staništima, a druga na nešto povišenijim, i treća na još povišenijim nego druga skupina.

1. ZAJEDNICA TRŠČAKA, ROGOZA I MOČVARNIH ŠAŠEVA. Kako smo naprijed naveli to su najniže depresije (bivše struge, mrtvaje, bivši rukavi, odnosno vodotoci, gotovo obrasli kanali). Kroz veći dio godine leži voda. Tako npr. pod jednolikim površinama TRŠČAKA (*Phragmites communis*) samo mjesec dva voda kao da nestane. Tada tlo se površno osuši, ispuca, ali je ispod tanke suhe kore tlo maksimalno vlažno. Jednolikog su botaničkog sastava TRŠČACI s TRSKOM (*Phragmites communis*) i ŠAŠICI (*Caricion*) s raznim ŠAŠEVIMA (*Carex gracilis*, *C. vesicaria*, *C. elata*).

Začajna je uloga TRŠČAKA, ROGOZA i MOČVARNIH ŠEVARA u obrašćivanju i stvaranju tla za suše zajednice močvarnih i nizinskih travnjaka. Ovome doprinose njihovi organski zaostaci lišća, stabljika, te mulj, koji se s kišama slijeva u bivše vodotoke, a sada stagnirajuće vodene sustave. 2. MOČVARNI TRAVNJACI. Ovo su staništa bivših vrba i topola. Odvodnjom treba ih prevesti u kvalitetnije livade, odnosno oranice. Močvarni travnjaci zapremaju povišenija staništa nego zajednice tršćaka i rogoza, ali niža nego dolinski travnjaci.

3. DOLINSKI TRAVNJACI. Na bivšim staništima šume hrasta lužnjaka nastali su dolinski travnjaci. Plavljeni su kao i navedena šuma redovito kraće vrijeme, odnosno povremeno. Dolinski travnjaci tj. dolinske livade n pašnjaci u pravilu pripadaju većim dijelom zajednicama KRESTACA (*Bromo-Cynosuretum cristati*) i PAHOVKE (*Arrhenatherum elatioris*).

Travnjak krestaca je općenito raširen u Posavini. Zaprema vlažnija tj. nešto niže položena staništa nego travnjak pahovke. Karakteristične travnjačke biljne vrste livada i pašnjaka krestaca su npr. KRESTAC (*Cynosurus cristatus*), BIJELA ROSULJA (*Agrostis alba*), VLA-SULJA (*Festuca pratensis*), VLASNJAČE (*Poa pratensis*, *P. trivialis*), RAZNE DJETELINE, SMILJKITE i brojne zeljanice. Ekološke prilike pod travnjakom krestaca su vrlo dobre naročito obzirom na mikroreljefne razlike, što se osobito reflektira u botaničkom sastavu.

Pod livadom pahovke su neznatne površine. To su u stvari najkvalitetnija oranična tla, koja su odavno već pod kulturama. Karakteristične su biljne vrste ove livade PAHOVKA (*Arrhenatherum elatius*), KLUPČASTA OŠTRICA (*Dactylis glomerata*), PASTRNJAK (*Pastinaca sativa*), MRKVA (*Daucus carota*), IVANČICA (*Chrysanthemum leucanthemum*), CRVENA DJETELINA (*Trifolium pratense*) itd. Ova je livada vrlo bogata vrstama i daje vrlo kvalitetno sijeno i pašu.

3. KOROVSKJE BILJNE ZAJEDNICE

Korovske biljne zajednice su antropogene tvorevine. Njihov postanak i razvoj je usko povezan uz antropogene zahvate u poljoprivredi, a to su obrade i njege usjeva (oranje, okopavanje, drljanje, valjanje i dr.), gnojenje, plodoredi, borba protiv bolesti, štetočina i ekoloških nepogoda itd. No uza sve to opće ekološke prilike, ako se naprijed navedeni antropogeni zahvati uzmu kao konstanta, dolaze do dominantnog izražaja postanka i razvoja korovskih zajednica na obrađivanim površinama (oranice, vrtovi, voćnjaci itd.) U prvom redu dolazi do izražaja tip tla, odnosno svojstva tla, kao npr. vlaga tla, vrijednost pH, fizička svojstva tla; utjecaj reljefa (mikroreljefne razlike); klimatski uticaji i dr.

U usjevima i kulturama Županje i okolice, razlikujemo slijedeće korovske biljne zajednice; 1. OGRANIČENE KOROVSKJE ZAJEDNICE GOMOLJASTOG GRAHORA I GORUŠICE (*Lathyrus tuberosus* — *Sinapis arvensis*), 2. ORANIČNA KOROVSKA ZAJEDNICA VUČJE STOPE (*Aristolochia clematitis*) i 3. ORANIČNA KOROVSKA ZAJEDNICA ŽUTENICE (*Chondrilla juncea*).

1. ORANIČNA KOROVSKA ZAJEDNICA GOMOLJASTOG GRAHORA I GORUŠICE (*Lathyrus tuberosus* — *Sinapis arvensis*). Ovo je najraširenija korovska zajednica u području općine Županja i to uglavnom u žitaricama i okopavinama. Tla ove korovske zajednice su karbonatne (alkalične) reakcije. Dobre i vrlo dobre su kvalitete. Zajednicu karakterizira GRAHOR (*Lathyrus tuberosus*), a kao i GORUŠICA (*Sinapis arvensis*). Grahor je vezan za karbonatni lesni sloj, koji se nalazi u dubini (20) — 30 — 40 — 50 i više centimetara.

Zajednica gomoljastog grahora nije jedinstvena. Već prema ekološkim prilikama zastupani su razni stadiji. Male uzvišice su s DIVLJOM KUPINOM (*Rubus caesius*), a niža staništa sa SINJIM MUHAROM (*Setaria glauca*) i vodoležaji BRKATO PROSO (*Echinochloa crus galli*) i DVORNIK (*Polygonum lapathifolium*). Lakša tla indicira trava SVRAČICA (*Digitaria sanguinalis*). POLJSKA PRESLICA (*Equisetum arvense*)

polaze svoje podzemne organe (rizone) u jedan vodopropusni lakši sloj, koji je u pravilu blaže položen. Ne dolazi u vodoležajima. Polupropusni, odnosno vodopropusni sloj omogućava njenim podzemnim organima stalno priticanje vode sa zrakom. Usnača ČISTAC (*Stachys palustris*) je vezan za teža, pa i oglejana tla. U ekstremnim vodoležajima je trava TRNIKA (*Holochloa alopecuroides*). Na ovim staništima preko ljeta voda se presuši, a tlo ostane golo bez vegetacije.

2. ORANIČNA KOROVSKA ZAJEDNICA VUČJE STOPE (*Aristolochia clematitis*). Ovo je tipična korovska zajednica recentnih aluvijalnih (karbonatnih i bezkarbonatnih) te deluvijalno-aluvijalnih tla. Zajednicu vidljivo karakterizira VUČJA STOPA (*Aristolochia clematitis*), koja je vjerni pratilac aluvijalnih i deluvijalnoaluvijalnih tla. I ova korovska zajednica nije ekološki jedinstvena, te je zastupana s raznim stadijima, koji se razlikuju po botaničkom sastavu.

Tla sa zajednicom vučje stope je manje u istraživanom području nego tla s prethodnom. Odlične su za uzgoj šećerne repe. Stadiji korovske zajednice vučje stope su na pr. stadij s DIVLJOM KUPINOM (*Rubus caesius*) Ekološke prilike kao pod zajednicom gomoljastog grahora i gorušice (mikro uzvisnice). SINJI MUHOR (*Setaria glauca*) je na nešto nižim staništima nego divlja kupina. POLJSKA PRESLICA (*Equisetum arvense*) s ekologijom kao u zajednici gomoljastog grahora i gorušice. GAVEZ (*Symphytum officinale*) je kao i vučja stopa pratilica recentnih alvija, ali na bivšim staništima VRBE, TOPOLE i JOHE.

Stadiji PRAKICE i DIKICE (*Helminthia echinoides* — *Xanthium strumarium*) dolaze na recentnim i to na najmlađim aluvijama (poloji). Ove površine se koriste samo kao monokultura kukuruza zbog dugih poplava.

3. ORANIČNA KOROVSKA ZAJEDNICA ŽUTENICE (*Chondrilla juncea*). Unutar nizinskih oraničnih tla Županje nalaze se površine s povišenijim reljefom (mezoreljef). Ovo su i najsuša staništa (u poplavnim šumama tzv. »grede«). Tla se po A. MOSKOVIĆU nazivaju »SMEĐA ŠUMSKA TLA«, a prema P. KOVAČEVIĆU »NEZNATNO PODZOLIRANA«. Karakteristična korovska biljna vrsta na ovim staništima je ŽUTENICA (*Chondrilla juncea*). Žutenica je biljna vrsta porodice GLAVOČIKA (*Compositae*). Razgranjena stabljika je šibasta i zelena. Lišće zarana izgubi, te funkciju lista preuzima zelena šibasta stabljika. Prilagođena je na ekstremno suha i vrlo topla staništa, kao što i jesu navedene mezoreljefne uzvisine (grede). Uz žutenicu u ovoj korovskoj zajednici dolazi DIVLJA SALATA (*Lactuca scariola*), GRAŠAR (*Coronilla varia*) i SRPICA (*Falcaria vulgaris*). Sve od reda indikatori suhoće i termofilnosti staništa.

*

Izneseni prikaz vegetacijskih ispitivanja kako je u naslovu istaknuto pretežno se odnosi na poljoprivredne općine Županijskoga kraja.

Ukupna površina općine Županja iznosi 81.456.96 ha, a od toga po kategorijama su zastupane slijedeće površine u ha:

ŠUME: 29658.36 (36.410), ORANICE: 39682.41 (48,716),
VOCNJACI: 377.55 (0.463), VINOGRADI: 9.28 (0.011),
VRTOVI: 2.47 (0.003), LIVADE: 1959.63 (2.407),
PAŠNJACI: 2241.68 (2.752), BARE i TRSTICI: 284.50 (0.349) i
NEPLODNE POVRŠINE (kanali, putevi itd.): 7241.30 (8.889).

Oranice su najznačajnija kategorija površina. U mojim ispitivanjima sam i najveću pažnju posvetio korovskim zajednicama tj. vegetaciji oranica.

IV. LITERATURA

- BABOGREDAC, Đ.: Melioracija degradiranih sastojina u Bosutskom području. Šumarski list. 5/6. Zagreb, 1952.
- HORVAT, I.: Biljnosociološka istraživanja šuma u Hrvatskoj. Glasnik za šumske pokuse. 6. Zagreb, 1938.
- HORVATIĆ, S.: Die verbreitetsten Pflanzengesellschaften der Wasser — und Ufervegetation in Kroatien und Slavonien. Actabotanica. VI. Zagreb, 1931.
- HORVATIĆ, S.: Soziologische Einheiten der Niederungs — Wiesen in Kroatien und Slavonien. Acta botanica. V. Zagreb, 1930.
- KOVAČEVIĆ, J.: Korovska vegetacija oraničnih površina područja Biđ — Bosut. Zbornik Matice Srpske. 20, Novi Sad, 1961.
- KOVAČEVIĆ, J.: Korovske zajednice Ljevca Polja. Arhiv za poljoprivredne nauke. LX, 25. Beograd, 1956.
- KOVAČEVIĆ, J.: Odnos mikro i mezoreljefa dolinskih i močvarnih travnjačkih zajednica Hrvatsko-slavonskog međurečja. Zbornik Matice Srpske za Prirodne nauke. 25. Novi Sad, 1963.

Volovska zaprega, linorez Bogoljuba Stengla

Brojevi u zagradi su %.

Dida Josa Puzderan

U nedjeljno jutro kiša je poškropila seoske staze, pretvorivši prašinu na putu u crnkasti pokrivač koji širi vlažan, svjež vonj. Bijeli oblaci otplovili su nekamo na istok, pa je sinulo sunce iz mliječne vedrine i zaiskrile kišne kapi u kestenovim krošnjama.

Pred kućom dide Jose Puzderana okupile se djevojčice i zagledavaju u svoje krpene lutke, nadvikujući se u hvaljenju čija je ljepša.

U velikoj sobi s ogledalom dida Josa se užurbano oblačio. Spremao se poći među ljude što se sada skupljaju pred crkvom. Nije njemu toliko do crkve, — posljednji je put bio u njoj kada se vjenčao sa svojom Mandom, a to je bilo prije kojih pedesetak godina, pa ni onda ne bi išao pred oltar da se je vjenčanje moglo obaviti bez toga — već on ne može propustiti lijepa dana da se ne pokaže među svijetom.

U selu su ga cijenili kao pametna čovjeka i zbog toga su ga seljani rado viđali u svojoj sredini. Iza župnika, učitelja i bilježnika, bio je najpismeniji u selu, reklo bi se najbistriji, iako nije završio ni pučku školu. Ipak, mnogi su ga smatrali »učenin«, jer su znali da je pročitao cijelo brdo knjiga, onako kako su mu pod ruku dopale, ne birajući i ne gledajući na to o čemu su govorile. (I danas ima tih knjiga pod slamnjačama, u škrinjama i po tavanu. Mnoge su i izderane kad su čobanima u njih zamatali slaninu, a dosta ih je i razvučeno po selu.)

Primao je dida Josa i tjedne novine, čitajući ih od prvog do posljednjeg slova. Eto, iz tih razloga ljudi su ga voljeli vidjeti nedjeljom pred crkvom. Sami nisu čitali, a niti kupovali novine, pa im je dida Josa bio živo vrelo novosti u svijetu, čovjek šireg životnog iskustva i vjerovali su mu što god bi im govorio.

Jedne godine, a bilo je to o Ilinju, navukli se nad selom crni, prijeteći oblaci. Sijevalo je i tutnjali su gromovi. Izgorjelo je nekoliko štagljeva, gromovi su pobili dosta blaga po polju, oluja je bila nezapamćena i dugo se o njoj govorilo u selu. Za vrijeme nepogode zvonar je zvonio na malo crkveno zvono, što je bio znak da se ljudi trebaju moliti, ne bi li oblaci obišli selo, ali nije pomoglo. Tuča s vjetrovom zgruvala je sve u zemlju u čitavom hataru. Župnik je s propovijedaonice grmio i prijetio bezbožnicima koji ne idu u crkvu, i da je sva ta nesreća zbog njih, a znalo se na koga je smjerao. Dida Josa se ražestio i rekao da će sam kupiti veliko mjedeno zvono, tvrdeći da će zvono pomoći

kad se uzjogune oluje. I zaista, dobio je zvono i poklonio ga crkvi. Od toga vremena, kadgod bi nevrjeme zaprijetilo, zvonio je crkvenjak na to zvono i doista, ponekad bi se oblaci odbili od sela, istresavši samo blagotvornu kišu.

— Znam ja to — tumačio je ljudima dida Josa. — Pomaže to. Čitao sam da zvono svojim brujanjem zatalasa zrak i raskida oblake. Poslije toga ugled mu još više porastao, a i sa župnikom se izmirio.

Dida Josa se obukao. Na njemu su široke lanene gaće, vezena košulja, tkanica šarena kao dúga, opanci svečani, šešir od crne čohe s modrom svilenom trakom što blista.

Bab Manda oprtkuje oko njega, priteže tkanicu, poravnava rubinu o pasu, pribada iglice na naborima, a on stoji pred ogledalom, maže brkove ugljenom, četkom gladi kosu, trlja dlanove kaloperovim listom.

— E, pa mislim, sam bi bio gotov. Ha, baba, šta ti kažeš?

— Bilo bi već i vrime — veli baba Manda, a još uvijek ga popravlja, odmiče se od njega, ogledava ga sa sviju strana i otklanja kakvu-god sitnicu koje zapravo i nije.

Uvijek ga ona tako oprema među ljude i godi joj kad čuje da uz njegovo ime katkad spomenu i njezino.

— Ajd', gotovo je sad! Idem!

Ispod slamnjače uzme još novčanik i u jednu pregraču stavi šaku srebrnjaka. U drugoj pregradici su dukati od dvadeset kruna. Bez njih on nikada nije. Papirnati novac ne voli, već onaj koji zveckea i blješti na suncu.

Did' Josa Puzderan izlazi na sokak, pogleda u razigrane djevojčice i među njima ugleda svoje unuke. Pozdravi se sa bab' Mandom:

— Ajd', zbogom stara! — Baba Manda mu otpozdravlja:

— Zbogom. I nemoj zakasniti na ručak. Pečem gusku!

I gleda za njim gdje odmiče krepkim koračajima. Sad uđe u sjenu drveća, sad se zabjelasa na suncu, ukrutio vrat kao gusan, isprσιο se onako malen, ne obzire se ni lijevo ni desno, samo odmiče.

— Dabogda ti se vrat usančio! — ljuti se baba Manda. — Crko bi da si okreneš i pogledaš me! — To ju je najviše peklo, ali ipak gleda za njim, dika joj što je tako svečano obučen. I dugo, dugo gleda, sve dok ne zađe za zavoj na raskršću ulica.

Dida Josa je bio osobenjak svoje vrsti, jednak i uporan od svog postanka. U mladosti bio je kavgadžija i prkonjica. Nije bilo svađe ni tučnjave bez njega. Mnoge je on ođalamio ćulom po glavi, a mnogi su i njega parnuli noževima i sjekiricama. Bio je i u zatvoru, ali to je prošlo, pa kad se zasitio djevojaka, oženio se Mandom i s vremenom napustio bećarske navike. Postao je dobar muž, vrijedan i kućevan, na njivi vrstan gospodar, sve je svršavao na vrijeme i urod mu bio najbolji u selu. I babi Mandi je znao pomoći u kućnim poslovima, ženskim. Sijao je lan, kvasio ga, nabijao stupkom, česao kudelju, pa i tkao na stativama. Znali su to ljudi u selu i prozvali ga »Puzderanom«. A rodila se i uzrečica:

Ide dida Puzderan,
lip će biti dan!

Nije se dida Josa zbog toga ljutio. Zar je sramota pomoći ženi? Nije! On je radio svoje, ali nemirna mu je narav uvijek nešto tražila. Što je više stario, sve više je volio mladariju. Zalazio je među njih, vodio razgovore. Djevojke je darivao bonbonima, momke cigaretama. Sparivao je mlade, a mnogima bio i kum u svatovima. Poneka se djevojka čak mogla pohvaliti i dukatom što ga je dobila od njega.

— Neka mladi spominju didu Josu — govorio je. — Možda neću dugo tápati* po travi zelenoj.

I nije u tom darivanju bilo nikakve zle namjere, već eto tako — od želje. O žene se dida nije više očesavao i znao je reći: »Žene su kao guje. Kad misliš da je najkrotkija, ugrist će te za srce!« Pa kad bi koja štogod i zucnula, todože o tome, tako i tako, baba Manda bi se samo nasmijala i rekla: »Nek trca jezik, ima kad! Znam ja svog Jozu, nije njemu do ludorija.«

Dida Josa je stigao pred crkvu. Hitjede svratit u krčmu da popije rakiju, ali ga salete djevojke.

— Evo našeg didaka!

— Kako si, dido?

— Već smo te se poželjele, didače naš!

— Šta radi bab' Manda?

— Peče gusku i čeka me na ručak! — radosno odgovara dida Josa.

Okupile se djevojke oko njega, zatvorile ga u krug, a on ih gleda i samo se podsmjehuje. Motri ih od pete do glave: jedre su i rumene, nasmijane i vragoljaste. I plave su i smeđe i crne. Nizovi dukata blistaju im pod vratom. Kad sve to na njima popase očima, povede razgovor.

— Ti, Kato, nisi poslušala moj savjet. Opet si narumenila obraze. Zar to mora bit? Ha?

— Ta nisam, dida — opravdava se Kata, a lice joj se još više zažari.

— Dobro, dobro — šalio sam se. Ali kažem: ono je prava cura, koja se zacrvni. Takva ne zna slagati i bit će dobra žena.

One se sašaptavaju, gurkaju laktovima i svaka gleda da mu se nađe bliže.

Krug djevojaka se suzio oko didaka. Dodiruju ga prsima, osjeća on dah njihove mladosti, nadnose mu se očima u lice, šušte im uštir-kane oprave, zadirkuju ga.

— Kako lipu tkanicu imaš, dida.

— I rubinu, dido.

— A brkovi crni kao ugljen!

Didak Josa uvraća vratom, propinje se na nožne prste, da bude viši, namiguje i uzdiše:

— Ta, manite me se, ne zabadajte u mene, pustite me da i ja koju kažem. — Hoće, tobože, da se progura između njih, a rukama im štipa jedrinu pod oplećima.

— Sad ću ja vas! Pokazat ću vam tko je dida Puzderan, kiselicu vam vašu! Jel l' vas i momci tako ćipkaju i pipkaju?

— Ni govora, dido! Ne damo mi njima tako, makar šta!

* Tapati — gaziti.

— Eh, viru vam vašu! — uspalio se didak. — Ta recite mi, čija je ovo grlica, ova, crnopurasta? Ha, čija si, ljubo?

— Jelićeva.

— Zar Tunjina?

— Da, da, Tunjina.

— Pa, kako ti je ime?

— Đena.

— Đena! Lipo ime, starinsko. Samo, ti si mlada. Vidi, vidi! I ti si lipo, lipša od imena. A koliko ti je godina?

— Šesnaest.

— Ajde, de. Samo se drži reda i budi mi živa i zdrava. Evo, didak će tebi nešto dat'. Odi.

Iz novčarke izvadi mali dukat i tutne joj u ruku.

— Ta, nemoj, dido! — branila se. — Hvala! Šta će mi reć' dado?

— Samo ti njemu kaži da ti je to od dide Jose Puzderana. 'Oću da vidim dukat pod tvojim bilim vratom. A sad, zbogom, golubice moje! Odo' malo do momaka.

— Zbogom, dido!

Momci su sjedili pod lipama. Pušili su, zadirkivali se zbog djevojačka i smijali.

— Zdravo, dečki đurđevečki! — pozdravi ih dida Josa uzrečicom, koju je negdje pročitao. — Pa, šta mi radite?

— Eto, sjedimo i divanimo.

— Aha! E, pa lipo.

— A šta ćemo drugo, nedilja je.

— Divanite! A o čemu? Možda o košnji livada?

— Pa i o tome i o svaćem drugom.

— Vidi, vidi. Hm.

— De, dida, sjedi.

— Pa mogu baš malo. Evo, do Tine ću. Na, pušite, kiselicu vam vašu!

Zapale, a dida zagrli Tinu, garavog momka, njegovog miljenika, i prišapne mu:

— Gledaš li ti onu Đenu Jelićevu, ha? To je cura kao puslica. Kako bi bilo da je oženiš? Ako ćeš meni za volju, il' nju, il' ni jednu drugu!

— Gledam ja nju, dido, ali mlada je još. Ipak, moglo bi se to desiti još ove jeseni. Odslužio sam vojsku i moji me nagovaraju da se oženim.

— Eto vidiš. Pa ženi se, da ti u svatove dođem!

I tako su razgovarali do zvona na misu, kad mlađarija ode u crkvu, a dida Josa se uputi k ljudima. I s njima će malo porazgovarati, pretresti novosti, pošaliti se, porječkati, a onda se olakšana srca vratiti kući da poruča gusku sa svojom bab' Mandom.

Takav je bio naš didak Josa Puzderan i još danas ga se ljudi spominju.

Pisanice i svilopisi

Vazma, prvi proljetni praznik Irana, navodno zajedničke pradomovine svih Anijaca (Indoevropljana), dala je hrvatskom jeziku ime Uskrsa (vazam, vuzem), proljetnog kršćanskog blagdana, te osobnog imena Vazmek, čestog u primorskim krajevima. S Uskrsom je skopčano šaranje jaja, kao što kićenje bora, odnosno jele s Božićem ili Novom godinom. Jaje pretstavlja u mnogim mitovima sliku života i svega s njime u savezu, pa su ga sigurno s toga razloga nekada i u našoj Granici zaoravali u prvu brazdu, a u njenim selima ne će ni danas ni jedna starija seljanka propustiti da daruje svježim jajetom dijete, kad ga prvi put vidi, jer »to valja«.

Samo šaranje jaja seže u tamnu davninu, vjerojatno još u vrijeme kad su Hrvati, Poljaci i Ukrajinci živjeli zajedno, jer imaju slične gotovo jednake šare na uskrsnim šarenim jajima, u koliko to nije ostatak neke prehistorijske kulture na području od negdašnje Bukovine, pa na Balkan i dalje, koja nam je svima ostavila među ostalim i kićene šarolike narodne nošnje s ornamentima vedre boje. Inače bojanje i šaranje jaja odvajkada je rašireno čitavim evropskim prostorom, — čak je sačuvana i legenda, koja bi nam trebala objasniti i uzrok tomu. Po njoj je nekad u rano proljeće snijela kokoš nekoj nezatnoj obitelji crveno jaje, upravo kad im se rodio sin. On je, kasnije postao rimskim carem, pa su svi držali, da mu je sreću donijelo to jaje. Od tada je nastao običaj bojati jaja crveno i njima darivati mušku djecu za Uskrs, koji je prvi proljetni veliki blagdan. Uskrs je tako postao blagdanom muške mladeži svuda po svijetu, pa i u gotovo svim našim krajevima.

U Međimurju npr. slože »dečaki« (momci) »vuzmenku«, par metara visok plast granja, koji zapale, kad zazvoni na »gorvstajanje« (uskrsnuće), te na toj vatri peku »cvrtje« (kajganu s kukuruznim brašnom). U našoj su Granici na Veliku srijedu, četvrtak i petak po podne dolazili na »večernju« u crkvu dječaci s velikim ljeskovim šibama i nesmiljeno udarali njima po crkvenom podu, dok se ne iskrte, nakon što su svećenik i »školnik« otpjevali »lamentacije« tj. žalopojke židovskog proroka Jeremije za razorenim Jerusolimom. Navodno su negdje još i nacrtali na crkvenim vratima Pilata, koji je Krista osudio na smrt, pa su udarali po njemu. Inače, koliko sam upućen, to »šibanje«, ili »šucanje«, kako se taj običaj zvao, nije imao ništa s crkvenim obredom, nego je čisti narodni običaj, kojemu još ne znamo značenja.

Nakon večernjice na Veliki petak sastajali su se momci i djevojke pred crkvom ili drugdje, gdje ih svatko vidi i darivali se da pokažu

»svem svitu«, tko je čiji. Oblačili bi se u »odgodnje« (svečano) ruho, ali žalobno kao za sprovod. Momci bi darivali djevojke bojadisanim ili šarenim jajima, koje su im za tu svrhu spremile rođene majke ili bake, odnosno koja druga ženska iz najbliže svojte, a djevojke bi im uzvratile »varenicima«, kolačima, koje bi svaka sebi umijesila od najfinijeg brašna samo sa svježim jajima i nešto soli, bez ikakvih drugih dodataka. Tijesto bi se tanko razvilo i izrezalo u poduže trake, koje bi se prekatile i savile poput pekarskih »kifli«.

Od Velikog petka po podne kroz cijelo uskršno vrijeme dječaci bi se, ređe i momci, »tuckali«. Bojadisano se ili šarano jaje čvrsto stisne u ruku tako, da se od njega vidi između kažiprsta i palca samo mali dio »kapice«, po kojoj drugi udare vrhom svoga šarenog jajeta, dok jedno ne pukne. Razbijeno je jaje onoga (da ga pojede), tko ga je razbio. Kadkad su nekoji udarali mjesto jajetom bakrenom »krajcarom« (novčićem od 2 filira), niklenim petakom (grošem od 5 nč.) ili »sekserom« (10 nč. = 20 fil.), pa čak i srebrnom krunom (50 nč odnosno 100 fil.). Lukavci su znali odabrano jaje za tuckanje držati preko cijele korizme u odžaku (dimnjaku) na dimu, da kod tuckanja ne pukne.

U mom su se djetinjstvu »farbala jajca« biljnim bojilima i to: žuto kuhanjem u divljakovoj kori, tamno u kori mladoga hrasta, dok se za crvenu boju kupovalo u dućanu »varzilo« (Brazil!?), a za sasvim crnu »triščice«, zapravo jedne i druge drvene triješćice prve crvene, druge crne boje. Muškarci sami na stanu kuhali bi jaja u ljusci crvenog luka, a gdje koji u johovoj kori, — prva bi bila smeđa, a druga tamnopeneljasta poput donova novih opanaka. Broć, čivit (indigo) i druge boje za tekstil, koliko se sjećam mijesili se upotrebljavale za jaja. Ako se prije kuhanja svezao ili prilijepio kakav dekorativan list (npr. djete-ljine, grahorice i sl.) na jaje, ostao bi na njemu ornament oblika toga lista, ali to se nije smatralo šaranjem, nego običnim »farbanjem«.

Jaja su se šarala, da se po obojenom jajetu crtalo i pisalo običnim školskim, guščijim ili staklenim perom umočenim u ljuto sirće (ocat), rasol (od kiselog kupusa) ili »šatvasser« (Scheidwasser, dušična kiselina), kojim su se šarale tikvice. Kiselina bi izgrizla boju, pa bi se po bojadisanim jajetu pojavile bijele šare (ornamenti). Međutim kao što je za šaranje tikvica bio pravi alat šarač, tako je za šaranje jaja bila kičica (zapravo kistčica): uska i kratka cjevčica od tankoga lima, od prilike veličine lima na vrpici za cipele (Schuhpertel). Kičice su pravili Cigani. Kičica bi se umetnula u drven prutić debeo koliko dječji prst, a dug koliko je široka ženska šaka, da s njim čini kuku pod pravim kutom. U samu cijevčicu bi se »ubagala« (utisnula) isprekičivana ženska vlas, da joj na otvoru čini sitan kist, odnosno četkicu.

U zemljanoj bi se posudici (cripu) rastalio vosak s nešto kolomaza na žari na ognjištu. U rastaljen bi se vosak umočila kičica i njom se pisalo tj. šaralo po čistom kuhanom jajetu. Našarano se jaje zatim držalo neko vrijeme u boji, a kad bi se izvađeno iz nje osušilo i prigrijalo na ognjištu, da se vosak po njemu rastali i krpom obriše, dobila bi se »pisanica« odnosno boje s bijelim šarama, jer boja nije mogla prodrijeti ispod voska. Ako bi se obojeno jaje našaralo rastaljenim voskom, pa metnulo u kiselinu da izgrize boju, te vosak skinuo na prijašnji

način, dobila bi se bijela pisanica sa šarama odnosno boje. Sama riječ »pisanica« mogla je nastati, što se po jajetu piše kičicom kao perom po papiru, a ne šara (zarezuje) kao šaračem po tikvici. Ali moguće je uzeta od kajkavaca, jer kod njih je »pisan« isto što i šaren. Drugo će biti vjerojatnije, jer »gegavci« imaju posebno istančan osjećaj za izražavanje, pa prema tome i za ispravno značenje pojedine riječi. Oni su stoga prvi od štokavaca prisvojili riječ »bedast«, jer bedast je bedast, a niti je lud ni glup ni tulav, tupav benast, benav, blesav, blejav ili što drugo slično, što svako posve jasno i odlučeno označuje naš izražajni, premda ne baš zvonki i zvučni dijalekat, kojega je otkrio i prvi obradio bečki slavist Milan Rešetar.

Ako se čisto bijelo jaje našara voskom, pa metne u jednu boju, te kad se ona osuši, opet voskom našara i metne u drugu i to se par puta ponovi svaki put drugom bojom, dobije se, kad se skine vosak, jaje s raznobojnim šarama. Boje se slažu tako, da na svijetlu dođe tamnija (na bijelu žuta, na nju crvena, pa crna), a ne obrnuto, jer svijetla boja ne pokriva tamniju. Tako šarana jaja zovu se svilopisi, jer su na njima šare kao na svilenom vezu. Kao i kod pisanica i kod svilopisa može se jaje najprije obojati žuto, te našarati voskom, zatim obojati crvenom i tako redom do crne boje, nakon čega se opet našara voskom i potom metne u kiselinu, da izgrize boje. U uprvom slučaju dobije se crn svilopis s bijelim, žutim i crvenim šarama, a u drugom bijel sa žutim, crvenim i crnim šarama (dakako u koliko su ove boje upotrijebljene).

U Granici su se jaja još i vezla raznobojnim vunicama ili svilenim koncima, samim njima ili i s »perlicama« odnosno zlatnim »pulicama«, kakvim su se vezle šamije i marame. Kroz ispuhnuto bi se jaje »propanila« (provukla) četiri tanka konca, koja bi se s vanjske strane opasala petim, te po njima kao osnovom slagali rombasti ornamenti poput šara na čilimima.

Redovno su se šarala i vezla kokošja jaja, ali Švabice (Njemice) u Prikrajini (rub Krajine uz Pauriju) šarale su krupna pačja jaja. One bi ih opasale žutom bojom (kupovnog korjena za kolače), a dobivene dvije strane bi obojale crveno fuksinom i po njima »šatvaserom« nacrtale kite cvijeća slične onima, kakve su bile po njihovim šarenim sanducima i ormarima. Taj način šaranja primile su tu i tamo naše Šokice, ali rijetko. Našarana jaja ma na koji način još bi se natrla slaninom ili lako namazala čistom masti, da se sjaje.

U selima bliže Save pravili su za Uskrs i »Duva svetoga«. Ispuhnu bi gusinac i uturili u njega tri lepeze od bijelog papira kao krila i rep, te isto od skićenog papira glavu s kljunom. Tako načinjenog goluba obješena iznad »trpeze« (sitnije — stola) spojili bi sa sobnim vratima koncem, da se spušta i diže, kako se otvaraju i zatvaraju vrata. Treba još spomenuti, da su na svilopisima i pisanicama drugačije »grane i ružice« nego na zlatnom i svilenom vezu te na tikvicama, odnosno po drvenim predmetima. Dok su po tekstilu ornamenti cvijeće, lišće, grozdovi, srceta i drugi ukrasni predmeti, po tikvicama su hrastovo i vezovo lišće, žir stilizirane ribe i ptice uopće sve, na što nailazi svinjar čuvajući svoje blago, a na drvenim predmetima najraznolikiji geometrijski

ornamenti i vrlo često reljefni prikazi seljačkog zanimanja: oranje, žetva i sl. na jajima su »grane i ružice« ukomponirane u »svastiku« (Hakenkreuz — kukasti križ) davni, pradavni simbol ognja, sunca i života kod svih rasa i naroda po čitavoj kugli zemaljskoj osim Australije. Taj su znak nacisti preuzetno uzurpirali za svoj znak, a da za to nijesu imali nikakvog opravdanja ni znanstvenog ni nacionalnog.

Jaja su i ornamenti po njima imali svoje mitsko i mitološko značenje, što potvrđuju također i česti napisi po njima. Koji puta su to obične čestitke (npr. Sretan Uskrs!), a koji puta i parole s većim značenjem, kadkad i čitave male pjesmice kao:

*»Srce srcu daje
našarano jaje...
Uzmi, srce, jaje
što ti srce daje...!«*

Šaranje jaja izumire, napose na stari način, jer u dućanu se danas dobiju ne samo boje, nego i gotovi ornamenti, odnosno sličice, koje se prilijepe na jaje i drže neko vrijeme u vodi. Međutim će se prije ili poslije prestati i s tim, pa će time nestati i zadnji ostaci nekad tako lijepe narodne umjetnosti. Stoga bi se naši mladi znanstvenjaci trebali zainteresirati za ovu granu pučkoga — recimo — obrta i sačuvati, što se još daje, ali i znanstveno obraditi, napose ornamente, jer oni su kod nas i u drugim granama s te strane prilično zanemareni. U prošlom i ovom stoljeću skupljene su čitave biblioteke narodnih pjesama i melodija, samo smo područje likovnog umjetničkog izražavanja našeg — nazovimo ga tako — puka zanemarili. U tom pogledu poznata je jedino zbirka narodnih ornamenata s tekstila u 20 mapa po 10 listova, što ih je skupio i izdao 1875—1884 Felix (Srećko) Lay, ali to je gotovo sve, a ni s tim nijesu bili svi zadovoljni (August Senoa).

Međutim stranci su pokazali mnogo veće zanimanje za naš ornament, napose na tekstilu. Početkom ovog stoljeća razmilili su se crtači evropskih, napose njemačkih tekstilnih tvornica našim krajevima u lovu za novim motivima, a u Beču se pojavila čak i dekorativna škola »Weiner Schule«, koja je svoja ostverenja temeljila na šarama našeg seljačkog tekstila u ponešto modificiranim nijansama, na što me je svojedobno upozonio pok. naš grafičar Dragan Renarić. Na tuđem tekstilu nalazimo silu motiva naše narodne ornamentike, a ne pomišljamo, da je to naše, čim su se drugi zakitili, pa se diče, a mi se nijesmo znali svojim koristiti.

Istina, da se kod nas prilično često primjenjuje narodni ornament u grafici, napose pri opremi knjiga, isto i u ženskom ručnom radu, ali nije mi poznato, da su naše narodne šare igdje sistematski znanstveno obrađene. Možda nemam pravo, jer nijesam upućen, ali jedno je sigurno da originalni narodni ornamenti, što šta toga neotkrivena kriju u sebi i mogli bi nam vjerojatno i mnogo toga vrijedna reći i otkriti, možda i više nego razne narodne sujevjerice, uzrječice i riječi, u kojima tražimo sakrivenu istinu. Npr. narodna pjesma zna za devet braće Jugovića, za koje Natko Nodilo drži, da zapravo znače devet ljetnih mje-

seci. Međutim naši Šokci u Posavini govore samo o sedam braće Jugovića: ne znači li možda to, da su naši pradjedovi nastavljali krajeve na dalekom sjeveru, gdje je bilo samo sedam ljetnih tjedana? Ne znamo, a gdje kojem će se ova pretpostavka učiniti — možda i opravdani omaložavati, dok za to nema zaista opravdane argumente. Tako su geolozi držali naivnim i nemogućim vjerovanje švicarskih seljaka, da su po alpskim poljima mogli i morali samo nekakvi silni ledenjaci raznijeti ogromno kamenje udaljeno i desetke kilometara od planina, a gdje koji velik toliko, da se na njemu mogla sagraditi i pristojna kuća usred primjerene okućnice. Međutim, kad su ipak prihvatili tu — reklo bi se teoriju, nadošli su do spoznaje ledenih doba, u opstojnost kojih danas nitko pametan ne sumnja.

Jaje, kako je rečeno, ima svoje i mitsko i mitološko značenje, pa isto tako i šare po njima. Što nam one kažu i kriju, još ne znamo, ako uopće što znače i kriju. Međutim šaranja jaja nestaje i ne će proći dugo, sasvim će ga nestati. Dužnost je današnje generacije, da pokuša otkriti, što je ono značilo i krilo, moguće će otkriti znanosti poglede i uvide u nepoznata i nova područja... Moguće i ne će ali svakako će zadovoljiti estetske osjećaje onoga, tko se bude njima zabavio, pa je već s toga vrijedno zainteresirati se za njega.

Dr MARKO KADIĆ

Životinje u narodnim pjesmama i zagonetkama

U prilogama etnoveterinarskoj građi u Županijskom zborniku 1967, iznio sam prikupljene podatke o narodnom liječenju životinja, te o izrekama o životinjama i vjerovanju, da i one imaju svoj govor.

Međutim etnoveterinarskog sadržaja nalazimo dosta i u narodnim pjesmicama te narodnim poslovicama i zagonetkama, jer se i u njima spominju pojedine životinje nekoje više, a druge manje.

1. Narodne pjesmice

U narodnim pjesmicama ima više etnoveterinarskog sadržaja nego u poslovicama i zagonetkama, jer su one mnogo raznovrsnije i pjevaju se u najrazličitijim prilikama: pri radu, za odmora, u samoći i u društvu, u veselju i zabavi, svatovima itd. Prema tome je i sadržaj vrlo raznolik kao i misli i osjećaji u spomenutim prilikama: ljubav, radost, žalost, veselje, ponos, sjećanje na prošlost, ljutnja, grdnja itd. Spominje se sve ono, što je najbliže čovjeku u životu i s čim se ljudi stalno susreću, a to su ne samo okolina, prirodne pojave, šuma, voće i cvijeće, nego i ljudi, ali i pojedine životinje, koje su ne samo ljudski pomagači i suradnici u poslu nego i supatnici u zlu i nevolji, a od njih se dobivaju i različiti proizvodi potrebni ljudima za prehranu i život (jaja, mlijeko, meso, koža, vuna itd).

Tako se u mnogim pjesmicama spominju životinje, koje su ljudima na selu jednako blizu kao i ljudi, a nekad možda i bliže. Prema njima se iskazuje često i posebna ljubav, ponos s njihovom ljepotom, snagom i poslušnošću, a i veselje u radu s njima itd.

U pjesmicama se često spominje i ono, što se običnim govorom toliko ne kazuje, a to su rugalice, doskočice, želje za osvetom, osjećaji tuge i žalosti pa i sjećanja na takvu prošlost.

Iz dosada skupljene zbirke takvih pjesmica (oko 500) izabrane su one najljepše, takve, u kojima je izražena istinska povezanost i posebni osjećaji prema životinjama. A ti se osjećaji očituju i pri liječenju, koje se u prošlosti sastojalo u različitim simboličkim i praznovjernim postupcima, ali i domaćim uspješnim lijekovima.

Sve to zajedno s poslovicama i zagonetkama spada u područje etnoveterine kao sastavnoga dijela opće povijesti našega veterinarstva.

PJESMA O KONJIMA:

*Idu kola iz Banova dola,
Voze šumu po zidanom drumu,
Konji bjelci, to su Babogreci!
Čija kola škripuću sokakom!
To su naša idu sa salaša!
Konji lišci, to su baš Gradišci!
Idu kola i u njima vranci
Diko moja, to su ti Vrbanjci!
Idu kola iz Banova dola,
Konji vrani to su Županjčani!
Idu kola, a konji su vrani,
Diko moja, to su Drenovčani!
Gazdu diče konji i volovi,
Siromaha tilo i brkovi!
Prodaj lolo te kobile bile,
Pa mi kupi suknjicu od svile!
Udarilo runo na dvi dorke,
A na mene žene i divojke!
Oči moje igraju u glavi
Ko u štali dikini žeravi!
Sirotinja ore na kobila,
A bogati na voli rogati!
U mog dike oči povelike,
Ko u riđe kad na zob naiđe!*

PJESMICE O GOVEDIMA:

*Kakva ti je kuća bez šljivika
kao krava, koja ne da mlika!
Volim dragog, i volim njegove
Još mu više konje i volove!
Šuti ženo i kravu pomuzi,
Ima noći i k tebi ću doći!
Tjeraj dragi volove na pašu,
Ja ću krave u livadu našu!
Diko di si pa kod mene nisi?
Il si doma, il si kod volova?
Volar vole narani do zore,
Moje lane, kada zora svane!
Prodaj dado i kravu i tele,
Pa mi kupi varoške cipele!
Volim vola širokih rogova
I curicu debelu u licu!
Volim vola, koji dobro vuče
I švalera koji ženu tuče!*

PJESMICE O SVINJAMA:

*Kad su stari svinje žirovali
Debele su krmače imali,
Male prasce u panje metali,
Veliku bi vatru naložili,
Kruh rezali, slaninu topili!
Ej svinje moje bile i debele,
Jeste li mi se žirova najele?
Kugo, tugo, nemoj tako dugo!
Mlogi braca neće zaklat bravca!*

(Sjećanje na pojavu i haranje
svinjske kuge u Slavoniji 1895.)

*Sad moj dika u šumi kod svinja
Naložio vatru od jasinja!
Da je meni onoj vatri doći
I na njoj se malo ugrijati,
Čini mi se lakše bi mi bilo!
Sviraj svirče dam ti svinjče,
sviraj dugo, dam ti drugo!
Oja, oje di je janje moje?
Čuva svinje, po njem pada inje!
Hajde draga da žirimo svinje,
Kod žirenja bit će i ljubljenja!
Oj curice klopava krmačo,
Što starija sve si klopavija!
Ja i dika išli za svinjama,
Cilo selo gledalo za nama!
Što će meni prevelika svila,
Kad u dade ima čopor svinja!
Mila moja, kad pokolješ svinje,
Zovi lane mene na kolinje!*

PJESMICE O PERADI I PTICAMA:

*Ja sam mala kao patka,
Al sam svome diki slatka!
Zora zori orozi pjevaju,
Moju diku od mene tjeraju!
Imam kvočku i čoravo pile,
Gledaj Luka mnoga spahiluka!
Imam lolu ko sokol je sivi,
Ide šorom pa kapu nakrivi!
Ja sam mala ko malena pata,
Pa sam svakom momku umiljata!
Lastavica sletila na šipak,
Dođi diko pa ćemo se štipat!
Leti golub preko plavog svoda
Ljub me lolo sada je sloboda!*

*Lolo moja golube garavi,
Il me ljubi ili me ostavi!
Pjeva pjeto na dudovoj grani,
Diko moja, na kojoj si strani!
Ja mamina golubica bila,
Garavog sam diku zadobila!*

PJESMICE O RAZLIČITIM ŽIVOTINJAMA:

*Ori bože na četiri koze,
Pa da vidiš, kako koze voze!
Dragi ore i viče na konje,
Stani dorka, ide mi divojka!
U inoče zubi ko lopari,
a u mene ko u miša mali!
Moja dika malena ko riba,
Pa kad hoda ko da se ne giba!
Lolo moja imaš crne oči,
Ko u mačke sjaje se u noći!
Sugaravi ja i janje moje,
Sugaravi, lipi obadvoje!
Lolo moja kupi mi bonbona
Za ne novce, što si prodo ovce!
O kakva je dika bez brkova,
Kao kera, koja repa nema!
Alaj imam umiljato janje,
I u crkvi namiguje na me!*

2. Narodne poslovice

Svaki narod ima svoje mudre izreke i poslovice pa tako i naš. U njima je, istina, i narodna mudrost, koju su u toku proteklih stoljeća naši preci stekli životnim iskustvom. U obliku kratkih rečenica izrečena je istina i mudre misli, da u prenesenom značenju budu i pouka mladima!

Danas se manje stvaraju poslovične i mudre izreke nego u prošlosti, kad nije bilo tolikog kulturno-prosvjetnog napretka ni pismenosti kao danas, nego se znanje i iskustvo prenosilo usmenom predajom od starijih na mlađe. Vrijedno je spomenuti jednu današnju poslovicu, koju je stvorio naš radni narod na temelju svoga iskustva, a koja glasi: mala plata, mala i lopata!

Poslovice su izraz prirodne darovitosti, bistrine duha, ali i pjesničke sposobnosti i nadarenosti našega naroda. Da nije tako, ne bi ni bilo tako lijepih poslovice ne samo po obliku, nego i po sadržaju punom znanja i mudrosti. U njima je najviše motiva iz života, a u mnogima se spominju i životinje, pa nam stoga predstavljaju ne samo etnografsku nego i etnoveterinarsku građu. Neke se životinje spominju manje kao na pr. konji, pa i svinje, a ostale više, i ne samo domaće nego i divlje. Tome je vjerojatno razlog, što su nekoje od njih ne

samo opasne po ljude nego su i lukave i podmukle, pa je o njima i njihovim osobinama trebalo dati savjeta i upozorenja ne samo na njih nego i na opreznost od takvih ljudi.

Izabrao sam po nekoliko poslovice o svakoj vrsti životinja iz Antologije narodnih poslovice i zagonetaka A. Šaulića (Beograd, 1962 — Narodna knjiga).

O konjima

Ako konj ne umije reći, on umije leći!
Brz konj se cijeni, ali ne i brz govor!
Brzu konju ostruga ne treba!
Dobar konj se i za jaslama poznaje!
Dobar konj se i pod lošim pokrivačem poznaje!
Dobrom se konju uzde popuštaju!
Čovjek u piću, a konj u blatu se poznaje!
Gledaj konja u kasu pa ga godi u pazaru!
I mator konj zarže, kad vidi mladu zob!
Konju i pušci nije vjerovati!
Lako je na osedlanom konju pojahati!
Teško konju, koga slijepci tjeraju!

O govedima

Bodljivoj kravi ne da Bog rogove!
Čije june, onoga i uže!
Vol se veže za rogove, a čovjek za jezik!
Ne hvata se komarac u koštac s bivolom!
(ili šušati i rogati ne mogu se bosti!)
Svaka krava svoje tele liže!
Volovi mladi uče se orati od starih!
Krava se muze na gubec!
Gdje nema vola orača, tu nema ni kolača!
Kud je otišlo june, nek ide i uže!
Čuvaj vola uzbrdo, a konja nizbrdo!

O svinjama

Tko prasce rani i zemlje sadi, ne boji se gladi!
Biser ne valja pred svinje sipati!
(Nego biser na se, a prase preda se!)

O kokošima i pticama

Gladna kokoš proso sanja!
Lakoma kvočka ne može piliće izvesti!
Tko se boji vrabaca nek ne sije proju!
Koja ptica ptiče jede, u jatu ne leti!

Orlovi najradije sami lete!
Svaka ptica svome jatu leti!
Što je veća ptica, veće joj i gnijezdo treba!
Svaka ptica na svom gnijezdu poje!
Pečeni golubi ne padaju s neba!
Vrhu orla nije ptice, nije kruha bez pšenice!
Koja kokoš mnogo kokoće, malo jaja nosi!
Ptica se po perju, a čovjek po besjedi poznaje!

O različitim životinjama

Dok lipa cvjeta, prepuna je pčela!
Čovjek bez slobode, ko riba bez vode!
Gdje koza dahme, tu loza sahne!
Gladan kurjak usred sela ide!
I pčelica svoje braneći život gubi!
Kad mator pas laje, valja vidjeti šta je!
Kad mačka kod kuće nije, onda se miši vesele!
Koga su zmijske klale i guštera se boji!
Tko dva zeca vija ne ulovi ni jednoga!
Kome se mačka umiljava, onoga i ogrebe!
Tko spi, ribe ne hvata!
Kurjak dlaku mijenja, ali ćud nikada!
Lajava kuca selo čuva!
Lavica okoti jedno, ali lava!
Mrav i pčela uče, kako se teče!
Ne jedu vuci mesa po poruci!
Podmuklo pseto prije će ujesti!
Stara lisica u gvožđe ne upada!
Za nevolju i medvjed igrati nauči!

3. Narodne zagonetke

Za razliku od poslovice, koje su smišljeni zaključci, mudre i sadržajne rečenice i istine na temelju životnog iskustva sa svrhom upozoravanja i poučavanja, zagonetke treba najprije odgonetati to jest riješiti zanimljivim odgovorom i podacima. Pri tome se izoštrava razum i mašta, pa je to ujedno i zabavno. U početku su zagonetke bile pitanja za razjašnjenje različitih nejasnih pojava, zbivanja i stvari, a ima ih u vjerskim obredima i knjigama najstarijih naroda. Grci i Rimljani su cijenili ljude, koji su znali odgonetati. U književnosti renesanse također nalazimo zagonetaka (Šekspir, Hektorović).

Sadržaj zagonetaka jesu različite stvari, a najviše predmeti iz dnevnoga života: kuća, jelo, rad odijelo, prirodne pojave, pa ljudi, životinje i ptice kako domaće tako i divlje.

Naše zagonetke ne zaostaju za onima ostalih naroda, a isto tako i narodne pjesme i poslovice. Iako u zagonetkama nema toliko misaonog sadržaja, one su zato brojnije u raznolikosti. Stvorene su s puno

duhovitosti pa i estetike pri opisivanju i uobličavanju pojedinih predmeta i pojava. Često je u njima i humora, a u nekima i razuzdanosti! Obično su u obliku pitanja „poredbe ili isporođivanja u sličnosti, koja se negira. U nekima se traži i računski radnja pa su i manje duhovite. U zagonetkama je i dosta pjesničkih figura (metafora, onomatopeja i dr.) a ima i sricanja pa se stoga lakše pamte.

Iz spomenute antologije izabrane su one, u kojima se spominju životinje bilo u zagonetki ili odgonetki.

Bijelo je, sir nije,
rogato je — koza nije,
tovar nosi — konj nije;
(puž)

Dvije glave, dvije ruke,
šest nogu, a samo deset prstiju?
(konj i konjanik)

Gače kao guska, a guska nije,
ima perje i kljun kao guska, a guska nije?
(gusak)

Glava kao češalj, rep kao srp?
(pijetao)

Kuća bez prozora i vrata,
u njoj meso i kosti rastu.
(pile u jajetu)

Ni konj ni vol, a opet samar nosi;
(puž)

Prede, a nikad konca ne vidi!
(mačka)

Pokraj trnja čuči, čeka živa mesa.
(mačka)

Leži vila usred vira čeka svoje
sinove iz bijelih gradova.
(kvočka na jajima)

Visi visuljak, trči trčuljak,
boga moli trčuljak, da padne visuljak!
(svinja i žir)

LITERATURA I IZVORI:

1. Josip Lovretić: Otok, Zbornik za narodni život VII., Zagreb, 1896.
2. A. Šaulić: Antologija narodnih poslovice i zagonetaka, Beograd, 1962, (Narodna knjiga).
3. Slavko Janković: Šokačke pismice (I knjiga) Vinkovci, MH, 1967.
4. Hrvatski narodni kalendar Gajdaš, Osijek, 1941.
5. Pjesmice o životinjama poslali: iz okolice Sl. Broda — dr. Z. Benčević, Ljubica Ručević, Stipa Marković; iz okolice N. Gradiške — dr. Ing. Stjepan Romić; iz okolice Vinkovaca — Marko Đigunović, Anica Slamnjaković i dr.; s područja Vukovara — Jozo Lasović; s područja Županje — Đuka Čosić, Ivan Didović i dr.
6. Vlastita zbirka narodnih pjesmica s područja Županje i Vinkovaca.
7. Razni drugi pisani izvori (novine, kalendari itd.).

Priča o skitnici, Mariški i vrapcu

I ova noć bila je ista kao i sve prethodne. Mračna i puna nekog mlakog iščekivanja. Posvuda se širio zapah gnjilog iskislog lišća i mokre, nakisle mahovine. U njemu tuga. K tome i nemir. Talasanje u nutrini javljalo bi se čim bi se ozvezdalo nebo i pozaspalo drveće. Očutio bi tada u sebi neko neobjašnjivo meškoljenje, neku slutnju, nešto neopisivo. Ustajao bi u gluho doba iz postelje, odrozao staru zavjesu na prozoru i zirkao kao mahnit u stišanu šumu. Pod prozorom je netko stajao. Tu je doista svake noći netko stajao. Od onda, kako se u njemu javio taj otajni proljetni nemir. Tko? I kakav — netko? Piljio bi nekoliko časaka u mutnu spodobu, pa bi raspoznao lik mračnog neznanca, prepoznavao mu lice, čak kanda je vidio i njegove oči što su — činilo mu se na mahove — podmuklo blještale. Napetost bi rasla, bujala. I tek kad bi se u nutrini javila obamrlost i neki zamor, sinulo bi mu da to nije nikakvo živo biće, već silhueta debla staroga oraha kojemu je krošnju skršila nedavno snažna olujina. Skitnica bi tek tada odahnuo, vratio se k sebi, obrisao lako ispoteno čelo, zapalio cigaretu i stojeći nasred sobice u gaćama i košulji, sav zbunjen i naježen od studi, osluškivao još neko vrijeme tajanstvene šumove dolazećeg proljeća, pa se zatim zavukao u prnje u postelji i jedva potonuo u mutan neki polusan.

Tako prekjučer. I jučer. I noćas...

Posljednih dana počeo ga progoniti osjećaj da ga netko slijedi. Takav očit zahvaćao bi ga navlastito s večera, kad bi se iz sela vraćao kući. Na trenutke osjećao se tako kao da kroza nj teče nekakav muljeviti potočić. I tada bi se zabrinuto pitao: što je to, i koji je uzrok takvim pojavama?

Samoća.

I noć.

Mračnost duboke šume.

Tišina crne vode.

To je u njemu i okolo njega. Samoća i noć. Samoća je dio života, njome je protkan sav. Nema žene. Nema djece. Nema druga. Ni brata. Nikoga. Samac. Skitnica. Izgovarao bi tu riječ na glas kao svoje pravo ime, a glas bi mu pri tome podrhtavao. Javljala bi se odnekud iz nutrine nekakva tuga i dolazilo bi mu na mahove da zaplače, gotovo da zarida. Od tuga? Možda. Od ganuća? Kakvog ganuća? Od zadovoljstva što je samohran i bez ikakvih obaveza prema bližnjima? Sreća? Gdje je sreća? Što je to — sreća? Uhvatio bi se za ta isjeckana pitanja i

mijesio ih sve do zamora. Da li je ikada u proteklom životu bio sretan? Sretan? Sretan? Sretan? Tako je odzvanjalo u njemu kao jeka. Tražio je odgovor. Gdje je odgovor koji bi mu mogao izmaniti smiješak zadovoljstva? Sjetio bi se pri tome na ono razdoblje kad je živio s Mariškom za koju je jedno vrijeme vjerovao da je zvijezda koju je oduvijek tražio. Sjetio bi se i svog vrapca za kojim i danas neprekidno tuguje. Ipak, ta dva razdoblja: ono s Mariškom, a zatim ono s vrapcem, dva su najsjajnija odsječića u njegovom dosadašnjem trajanju. Međutim davno je otpala i posljednja pozlata s njegovih snova. Postao je oprezan, sumnjičav i pronicljiv, a to nije bilo dobro. Postao je iskusniji, a to mu se nije sviđalo. Iskustvo je dobro — mislio je — samo da ga daruješ drugome, a u tebi to je talog gorčine koja nikada ne prolazi. Ali uvijek kad noću razbije oklop straha, kad umjesto neznanca koji vreba ispod njegova prozora razazna da je to ostatak starog skršenog oraha, polegnuvši na leđa sjećao bi se svega što je bilo — što je proteklo.

Oživljuje u njemu Mariška. Oživljuje i vrapac. Najprije ona, he. Ne, najprije on. Smiješno. Vrapac je ipak samo vrapac, a Mariška je bila žena od kosti i mesa, živa, vruća, visoka mu sve do ramena. Bila je njegova razbibriga. Dotle — dok je bila. Zatim je bila — nesreća. I teret. Gledao je na nju svakojakim očima. Kako kada. Čas kao zatelebani deran, a čas kao iskusni filozof koji svemu traži sadržaj i svrhu. Mariška je bila sitna, niska, zbijena i zdrava. Bio je podugo u nju strastveno zaljubljen. Ljubav mu je bila kao neko pijanstvo ili teška groznica. Sve do onih dana kada je počela piti. Pijana žena mu se zgađila. Motreći je kako posrće, ili ispružena na travi gdje stenje i na glas pušta vjetrove, skitnica je rješavao da se s takvom pijanom prdjivicom što brže rastane. Pokušavao je najprije da ju odvikne alkohola. Uspijevao bi ali samo za kratko vrijeme. Tada bi, na brzinu, s njome proživio kakvu pregršt dana, poklanjajući joj zrnca svoje sirove nježnosti, dočim je ona cvala. Ta nježnost, koju te teško vadio iz svog životom osakaćenoga bića, preporučala je Marišku. To je bio lijek. Veliki, tajni eliksir. Da je mogao ustrajati u toj svojoj nježnosti, Mariška bi možda bila spašena. Ali on je, bijen udarcima života, gubio mjeru i smisao za nježnija čuvstva i postajao opet grub, psovač, vikač, robustan i gorak. U noćima, u takvim mjesečevim noćima, kao što je i ta u kojoj se svega sjećao, u takvoj jednoj noći rastao se s njom. Žalio je njenu mladost gledajući je u prosjačkim prnjama. Za nju, mislio je, bio je potreban sasvim drugi život. Imućnost. Tada bi ona procvala. Pa i on. Možda? Siromaštvo ogađuje stazu kojom stupa. Bijeda zatvara horizonte. Da ju je mogao obući, mislio je u toj noći rastanka, alaj bi bila ljepotica. Ovako — Mariška je bila ništavna. Kao i on. Stezao ju je oko pasa (imala je lijepu liniju tijela), privijao uza se, a kad je mjesec zapleten u granje začuđenim očima zavirio u sobu gdje su ležali — u noći rastanka — on je ustao iz postelje, i osjetio da je u njemu odluka sasvim sazrela. Bila je to izba maleme krčme, za tu noć je uzeo pristojnu odaju s namještajem, za razliku od ljetnih prebivališta pod stogovima slame. Kukurijeknuo je pijetao. Širinom neba je preletjela jedna zvijezda. Izvadio je novčarku i sav sitniš istresao na dlan, pa ga zatim položio na maleni stol s crvenim stolnjakom. Tu je bila i kriška

svježeg kruha. I komadić slanine. Nek joj bude za doručak, zaključio je, progutao gorku pljuvačku, zgrabio stari ogrtač i zavežljaj i oprezno se išuljao u noćnu tamu. Sav smućen je razbijen dovukao se do prvog stoga slame na kraju sela, prethodno je ispio ostatak rakije koju je nosio u zavežljaju (da zatomi tugu) — i zaspao.

Takav je bio rastanak s Mariškom.

I nikad se više nisu sreli.

Zatim se domogao vrapca.

Vrabac.

Novo, posebno poglavlje.

Našao ga je iza oluje ispod visoke školske strehe u jednom zaseoku. Bio je žvalat, još poletarac, a on mu je potkresao krila, nahranio ga muhama i stavio u njedra.

Išao je cestom, a vrabac je drijemao u njedrima. Bože, što je to lijep osjećaj. Činilo mu se da čuje svoje srce kako tiktaka zajedno s malenim vrapčevim srcem.

Dani su tekli.

Dan po dan.

Vrapčić se bio na njega toliko privikao, da je mogao s njime izvoditi svoje prve male atrakcije. Došao bi u krčmu, iz njedara izvadio vrapca, pustio ga da prhne, da odleprša na sjenilo svjetiljke ili na rub nekog ormara i tamo malo posjedi. Odatle bi nestašno i veselo živkao, zacvrkutao, zgrabio koju muhu, a na njegov poziv sletio mu na rame, spustio se na rub vinske čaše, kljuničjem pijucnuo malko vina, zadovoljno žmirnuvši svojim vragoljastim očicama.

Ljudi su hihotali, grohotali, ugodno se s vrapcem zabavljali, častili skitnicu hranom i pićem, davali mu za vrapčića i sitne novčane priloge, kao za neku recimo — hranarinu. Ali čim bi budno oko skitnice nazrelo u blizini mačku, on bi dozivao vrapca i sklanjao ga u svoja topla njedra.

Zavolio je svoga vrapca više nego Marišku. Ako se uopće može praviti takva smiješna usporedba. Vrabac je od nje zasigurno bio bolji. Korisniji. Od Mariške je imao samo štete. Stalno je nešto zahtijevala, neprekidno nezadovoljno brundala. Sve što bi zaradio na barbutu, toj prijevernoj igri s tri krušna zvončića i malenom kuglicom (pod ovom jeste, pod onom nije, pogodite pod kojom je), morao je dati za kruh, za slaninu, pa i za piće. Na putu bi ga Mariška ponekad čak s kime i prevarila. A vrabac je bio drug, koristan drug. . .

Putovali su tako po sajmovima, od sela do sela, potucali se od nemila do nedraga. Sve do onoga dana . . .

Skitnica je ležao u postelji, noć se odronjavala, zora je bila već na pomolu. Nije mu se spavalo. U grudima bi ga stislo čim bi se sjetio vrapčeve smrti. Za Mariškom nije toliko žalio. Tek bi ponekad u njemu nešto zavapilo za Mariškinim bujnim tijelom. Ali to bi bili samo trenuci. Suza nije nikad kapnula. Za vrapcem je međutim znao ozbiljno zaplakati. S vrapcem je otišla radost i vedrina. I mnogo toga.

Sam je bio krivac njegove smrti. Donekle barem. Da li doista? Napili su ga na sajmu nekim slatkim opojnim vinom. Dopalo mu se.

Pojeo bješe prije toga komad slane pečenice, krišku bijelog mekog hljeba, zašao u gužvu, vrapčića pažljivo nosio u njedrima, a iz jedne krčme dozivala harmonika. Vrištala ondje nekakva pjevaljka skupa s harmonikom. Zurio joj u užarene oči, u vitki lelujavi stas, u razbludne kretnje što ih je činila grudima i trbuhom, zanio se, a vrabac, zaplašen valjda tolikom bukom, prhnuo iz njedara, izletio kroz prozor, sletio na dvorišnu ogradicu. I u tome trenu...

Mačak je za tili čas smljaskao sirotog vrapčića.

Zgrabio je toljagu i na dvorištu umlatio proždrljivog mačka.

Krčmar je dohvatio drugu toljagu i s njome nekoliko puta svojski odalamio ojađenog skitnicu. Bio je veći, snažniji, pa mu je jedva umakao da ne pogine. Na rijeci je ležao i kvasio modrice. Slomljen od tuge i batina lunjao je šumom, vrludao travnatim puteljcima, zelenim prosjekama, hranio se gljivama i kupinama, osjećajući da je od toga dana u njegovom životu nastao nekakav prelom. Bježao je od sela, od ljudi. Kretao se šumom i u tišini osjećao se sigurniji, smireniji. Zaustavio se na obali crne močvare, uza sam rub šume, a ovdje je pronašao napuštenu ovčarsku kolibu.

To je eto koliba u kojoj već podulje vrijeme samuje.

Nalazi se tu već više od jedne godine.

Tuga i čežnja za Mariškom već je sasvim iščezla. Tuga za vrapcem bila je prisutna. Zureći u lopče, u spletove močvarskog bilja, razmišljao je o vragolijama svoga vrapca. Bio je to rijetko darovit vrapčić.

Posljednjih dana njegov život kao da je svrnuo na neki novi kolo-sijek. Čudno. Plaši se orahove sjenke ispred kolibe. Što se to s njime dešava? Sjeti se u jedan mah svojih godina, poče ih zbrajati, pa ubrzo spozna da je ostario. Stari čovjek. Do sada nije na to ni pomišljao. To već znači da mu se iza leđa šalja opaka smrt. Osjećao je miris močvare. Prethodnog dana bio je veliki pljusak. Eh, kad bi tim stišanim puteljskom naišla njegova Mariška... Da mu tkogod dođe... Sviće. Bit će sunčano. Za tren zaboravi na sjene noći. Ispod uzglavlja izvuče zgnječenu kutiju s cigaretama i žigicama. Zapuši i polako se poče oblačiti. Zora je tapkala oko kolibe, a jedan vrapčić veselo je živkao u krošnji kruške divljake. Možda je, on... uzalud. Pušio je i razmišljao. Zatim je sišao na vodu, skupio kamen i bacio ga razbivši pospanu površinu. I svoje misli. Motrio je dimove. Dimovi su nekakav simbol, valjda prolaznosti i tijeka. Da. Simbol — svakako.

Nailazili su prvi jutarnji pecaroši, dovikivali mu nešto veselo. Po njihovom dolasku znao je da je nedjelja. Eto. Dan je ispružio ruke prohladne od obilne rose i grli ga svježim ćuhom vjetrića.

Skitnica je protrljio tvrdom rukom sanene oči. Pri tome je obri-sao i jednu suzu.

Baba Matija

U blažena ona vremena, kad je sablja zapovijedala velikim dijelom Slavonije, živjelo se dobro i mirno, u koliko su oni preko Save bili mirni. Bilo je zemlje i previše, stoke i žitka dosta, a vina i rakijice toliko, da su hrabri Graničari brigu brižili, kako će jedno i drugo potrošiti od berbe do berbe, jer vojna je komanda tražila od njih, da budu trijezni, a buradi nikada dovoljno.

U takvim je vremenima dosegla baba Matija Solarićeva devedesetu, sretno je pregurala i ostavila iza leđa, te se pomalo približavala stotoj, kao što bi možda i njen muž, da mu nijesu Turci jednog nasrta u »zemlju plemenitu« odsjekli glavu i slavodobitno je odnijeli sa sobom kao znak svoje pobjede. Davno su joj poispadali drugi zubi, pa izrasli treći, klimavi kao što su joj nekada bili prvi, kad ih je kao dijete stala gubiti.

Njena kuća puna svijeta bila je prva u selcetu Divoševcima, a svoju baku, prababu i šukunbabu svi domaći poštivali, ugađali joj i nježili je kao malo dijete, jer nije bila ni za kakav posao. I ne bi im bila ni na teret, da u svoje prastare dane nije postala čudnovata, te tako su je svi imali preko glave. Njeno je jedino zanimanje bilo, da je ljeti sjedila u prisunju, a zimi u zapečku, pa bi čitav bogovjetni dan svima i svačemu prigovarala klepećući kao prazna vodenica. Mljela je tako i mljela bez prestanka, pa bi svoje i domljela, kad je primi crna zemljica, da se nije desilo nešto do onda nečuveno.

Jedne godine pod jesen dođe strog »befel« od regimenta, da svi nepismeni moraju ići u školu, a da ne bude nikakve zabune, stajalo je u »befelu« i ime Matije Solarić. Zabezegnulo se čitavo selo, uprepastila velika Solarićeva zadruga, a s njom sav rod i kumstvo u svih deset sela, po kojima ga je bilo. Ali stajalo je orno na bijelom, da i Matija Solarić mora u školu, pa čitalo se ovako ili onako. Nema ništa: stara mora u školu, — zaključilo je zadružno vijeće, jer jedino je ona od njih svijetu, osim najmlađih, bila nepismena. Kućedomaćin, njen rođeni sin, starac od sedamdeset godina još se nije zaboravio potpisati, unuk, muž od pedeset i koje više ljetance polazio je čak i Kaiserschule, a o praunuku, snažnom tridesetgodišnjaku, da se ni ne govori.

Kad regimenta nešto zapovjedi, mora se poslušati, da batina (za muške ili šiba za ženske) ne dobije posla, jer protiv komande nema apelacije. Sjutradan u ranu zoru upakuje praunuk Franja staru u kola, pa s njom u Kopicu, da je predvede »meštru« neka je uči i

izuči školsku mudrost, kad se za to nijesu pobrinuli njeni roditelji, — u ostalom onda, tj. za turskog vakta još i nije bilo redovitih škola.

Rano krenuše, da za vremena stignu, jer »meštar« čiča Žaverije nije samo točan nego i vrlo strog čovjek, pa teško onom na kog on baci oko. No Franja nije imao srca, da svoju baku istreska po rovotinastom prtenom putu, pa kad kola stadoše pred školom, već je Žaverije počeo učiti male Graničare svojoj mudrosti. Franja se plašljivo dovuče do vrata, ali nije imao kuraže, da prvi stupi pred lice »rđavoga« meštra, nego odškrine vrata i Matiju gurne preda se, a onda se i on prikuči iza nje. Žaverije je lupao šibom po stolu, a djeca su za njim pjevala »a, be, ce,« i tako redom do »že«, koje se onda pisalo »x«, pa dalje do »zet«.

Žaverije se nije smeo u svom važnom poslu, kad se ovo dvoje došljaka stislo uza zid, samo ih je oštro pogledao kao napeta kremenjača uperena u čelo. Njemu kao meštru nije bilo premca u čitavoj Granici. Bio je domaći sin i do momačke dobe nije ni pomišljao, da zamjeni uzde i bič za konjima sa šibom, ali sudbina je drugačije htjela. Kad su jednom njegovi za vrijeme ljetne pripeke zaspali u hladu, da se odmore od srpa i snopova, on je šmugnuo u bostan staroga djeda File, iz kojega ga je privukao miomiris zrelih dinja kao muhe med. Preskočio je plot i opazio staroga djeda Filu, kako savjesno čuvajući božji dar drijenkom usred bašče sniva snom pravednika.

Žaverije se nije zadovoljio, da je nabrao punu uprtnjaču zrelih dinja, nego je izrižnjao zelene i rižnjeve lijepo složio oko djeda File kao listove oko kruga na šarenoj tikvici. Ništa to ne bi bilo, jedno ni drugo, ta i drugi su momci bili kadri, slično učiniti, pa nema zamjerke, jer mlado je mlado, pa nije razumno, ali se ne smije uhvatiti. No Žaverinja je stigla nesreća, da se je pod teškom uprtnjačom ispod njega prolomio plot, kad ga je prelazio, a od štopota se probudio djed Fila i vidio, tko je lopov i tko je s njim napravio sprdnju.

Tako se Žaverije osramotio a koja bi čestita djevojka pošla za momka, koji je ulovljen u krađi i povrh toga napravio ruglo sa starim čovjekom? . . . Nije mu preostalo ništa drugo, nego da se zagospodi, pa da tako opere ukaljanu čast. Bio je šest godina »gilf« (učiteljski pomoćnik) u susjednom Vrpolju, a nakon toga su pronašli kod regimente, da je valjan »subjekt« za »meštra« u rođenoj Kopanici.

Od tada je na svom mjestu stalan kao hrast u polju uz pet i »fertalj« forinti mjesečne plaće skoro četrdeset godina učeći redu i poštenju čitava pokoljenja počam od djedova, dok se bili njegovi »škularci«, sve do njihove unučadi. I u tom je zanatu postao slavan i preslavan, a njegovi đaci bijahu na glasu, jer nitko nije znao tako dotjerati svoje učenike kao čiča Žaverije.

Prvo mu je bilo, da ih nauči abecedu na pamet, ad »a« do »z«, a onda natraške od »z« do »a«. Poslije toga su je morali znati od ma kojeg glasa naprijed ili natrag. Kad je to znanje bilo apsolutno utvrđeno prešao bi na svoj glavni predmet, naime, na »Schönschreiben« (krasnopis), a uz put bi naučio svoje učenike čitati, pisati, nešto računati, te tzv. stvarne obuke. Napisao bi slovo na ploču i sjeo kraj đaka u klupu, vodio mu ruku po pločici, dok se sam ne oslobodi da napiše

slovo, a onda bi ga meštar samo ispravljao. »Taj tvoj o«, — rekao bi malom Mati, — »izgleda kao gužva did Mate Brnjakova« — ili »Taj tvoj t je ko šilce Škilje Ciganina« i tako dalje dok o ne bi bio zaista o, a t zaista t. Tvrde je glave smekšavao šibom, a kraj stola bila ih je čitava zbirka u valovčiću punom vode, da budu uvijek gipke. Bilo ih je tankih, debljih i debelih, a i po nekoliko spletenih kao bič. Djeca su sama morala donositi sve vrste šiba, jer »nije pošteno i u redu«, da — tako je učio djecu — »da se o teb' prebije tuđa šiba«.

Ispod njegove su se ruke rekrutirali »šenšrajberi« po čitavoj regiji i izvan njena područja, što više razmililo ih se kao rakova djeca i do krajnjih granica bivše Austrije. Taj i takav se čovjek uprepastio, kad je doznao s kakvim je poslom došao k njemu Franja sa starom. Ali u »befelu« jasno stoji i nije mu ništa preostalo, nego da posadi babu Matiju u klupu i da s njom počne lekciju. Ona rogoborila, ali šiba u Žaverijinoj ruci je ukrotila makar da nije s njom ni dotakao, jer je uza svu svoju starost ipak znala, da je šiba najveća sramota za poštenu žensku glavu. Zato je pokorna strpljivo sricala za Žaverijem cijelo dopodne prva slova abecede i s djecom pjevala »a, be, ce, de« jer od ta četiri glasa nije išlo dalje u njenu oslabljenu pamet.

Dok se ona mučila učeći, Franja je drugu muku mučio, što će svaki dan dva puta morati staru voziti iz Divoševca u Kopanicu, a kod kuće je toliko posla i poslova. Međutim na koncu obuke riješio ga Žaverije i te brige. Naime kad je prozivao učenike, opazio je, da je u njegovu imeniku Matija Solarić među dječacima, a ne među djevojčicama. Uz ime je zapisana i godina rođenja, pa bi taj dječak morao imati tek sedam godina, a ne skoro stotinu, koliko ih je imala baba Matija.

Službeni čovjek upozori Franju na te okolnosti, a on zaključio:

— To bi mogao biti samo moj sin, koji je umro šest dana iza poroda.

Žaveriju postane jasno, da je ili župnik ili pisar, svejedno tko od njih dvojice, zaboravio ubilježiti smrt maloga Matije, pa je tako to nevinče, koje nije tako rekući ni živjelo, skrivilo da je mjesto njega njegovu šukunbaba morala doći u školu.

Razveseljen Franjo nakon Žaverijina razjašnjenja potjerao je konje put Divoševaca poput sv. Ilije ne mareći više, hoće li se stara istreskati po rovotinama, a kuća je od tada imala od nje mira, jer ona je u prisunju ili u zapečku vječno pjevuļjila »a, be, ce, de« — toliko joj je strah u kosti utjerala Žaverijina šiba.

JABLAN

Srčan
jablan
iz niske bujadi
iz tamnog guščaka
strši sunčani barjaktar
povrh petleušica zlobe
stremi gordi svjetionik uvis
vijori stijegom
vrhom dotičući zvijezde
Vlašići mu pali na čelo
ali ne mute pogled oštroida

Gleda:
ovo nebo
samo je priviđenje
nisko nebo pod kojim
srebrojane rijeke vodopadima žude plava mora
sitne kolibe s bijelom bradom drijemlju
u žutom sagu pšenice rubin mak
daleki niski pućpulik pućpurke
i let sokola ka visinama

Jablan čezne
da sa cvrkutom lastavica
bude u podne sunčani svjetlonoša
a zatim
opojen ekstazom noći
da bude antena svemira
obelisk čežnje
lutalac po mliječnom putu
koji će kroz krijes kumovske slame
zvati kao trubač:
na nove lijetove
u nove svijetove

Ne Zeppelin, nego — Švarcoplan

U prvom svesku »Županjskog zbornika« u rubrici BIBLIOGRAFIJE, pok. prof. Stjepan Gruber donio je i kratku biografiju jedne zanimljive ličnosti, za koju je u desetak redaka između ostaloga iznio i tvrdnju da je dotični naime David Švarc o kojemu je ondje riječ, jednim dijelom svoga života također i Županjac. Šta više, prema onome što Gruber u tom kratkom tekstu navodi, Švarc je u Županji proveo djetinjstvo, ali i ranu mladost, jer se je navodno u Županji i oženio. To bi značilo da bi se, ako pretpostavimo dolazak s roditeljima u dobi od 5-6 godina — moglo smatrati, da je u Županji poživio kojih desetak godina, jer se može pretpostaviti da se je oženio u svojoj dvadesetoj ili dvadeset drugoj-trećoj godini. Iz Županje je Švarc vjerojatno i opet s roditeljima otišao u Zagreb, gdje se posvetio trgovini. I Gruber izričito navodi, da je Švarc u Županji proveo »veći dio svoga života«, što je možda malo pretjerano tvrditi, iako nije bez osnova. Naime, David Švarc je — također prema Gruberovom izvoru — rođen u Mađarskoj u mjestu Keszethely-u godine 1852. Kako je međutim umro relativno mlad (1897), izlazi da mu je životni vijek trajao samo 45 godina. Međutim evo spomenute bilješke iz pera pok. prof. Grubera: »U Županju je došao kao dijete i tu je proveo veći dio svoga života; tu se i oženio i osnovao obitelj. Već zarana bavio se problemima aeronautike. Početkom 1890-tih godina izradio je prvu osnovu upravljivog zrakoplova ukočenog sistema. Ne dobivši od bečke vlade potpore, pođe g. 1894 u Petrograd (danas Lenjingrad) u Rusiju gdje je pod pokroviteljstvom cara Aleksandra III gradio prvi svoj upravljivi zrakoplov. Kasnije je potporom njemačke vlade gradio na Tempelhofu kraj Berlina veliki upravljivi zrakoplov koji se imao prvi puta dići 15 I 1897. Na putu u Berlin naglo umre u Beču 13. I 1897, gdje je i pokopan. Zbog toga slučaja spomenuti zrakoplov digao se tek 3 XI iste godine. Grof Ferdinand Zeppelin, došavši u posjed Švarcovih nacrti i patenata, kasnije ih je izgradio i usavršio pod svojim imenom, dok je Švarcovo ime palo u zaborav. Austrijsko Društvo inženjera i arhitekata podijelilo je Švarcu počasni naslov inženjera«.

Kako se dakle g. 1969 navršilo tri četvrt stoljeća od polijetanja prvog Švarcovog zrakoplova, zanimljivo je, da se nitko kod nas nije sjetio toga jubileja. Međutim, ja se sjećam pričanja nekih starih ljudi u Županji, pa i mog djeda pok. Ive Filipovića, da je Švarcov otac bio neko vrijeme trgovac u Županji, te je sudjelovao u skromnim općinskim poslovima, vjerojatno kao odbornik, dok su se Švarcovi osjećali

Hrvatima i kao takvi iskazivali. Za potvrdu toga fakta poslužiti će i dalji retci članka kojega je u Vjesniku od 9. I 1971 objavio prof. ing. Boris Puhlovski iz Zagreba. On u svome članku donosi niz zanimljivih pojedinosti o Davidu Švarcu. Evo njegovog članka u cijelosti:

»Vjesnikova« enciklopedijska revija za mlade »Sve oko nas« br. 14, u kojoj piše o razvoju prvog zračnog broda pod imenom Zeppelin, ponukala me da nešto kažem o prvom zračnom upravljivom brodu koji je konstruirao Zagrebčanin David Švarc, trgovac građevnim drvom. Zbog požara u njegovoj strugari, u kojem je zadobio opekotine, proveo je dulje vrijeme u zagrebačkoj Zakladnoj bolnici da bi se po ozdravljenju nastanio kod svoje obitelji na Zrinjvcu br. 17. Ležanje u bolnici iskoristio je za čitanje različitih knjiga iz fizike, a najviše je proučavao zakone ptičjeg leta. Čim je ozdravio, počeo je u svojem stanu na Zrinjvcu izrađivati nacrt zračnog balona kojim će se moći upravljati. Balonu je dao duguljast oblik poput zamišljene olovke. Prvi je na svijetu došao na ideju da skelet balona sagradi od aluminijskih rebara i dužica i time je omogućio da se na zračni brod stavi motor i propeleri. U tu svrhu sagradio je najprije model kojim je vršio pokuse na donjogradskim zagrebačkim livadama. Utrošivši sav imetak za gradnju modela pokušao je zainteresirati godine 1894 ministarstvo vojske u Beču za gradnju velikog zračnog upravljivog broda. Međutim, kao Hrvat našao je na omaložavanje bečkih vlasti, koje su odbile novčanu pomoć. To je iskoristio tadašnji ruski vojni ataše u Beču i Švarc je ubrzo pozvan u Rusiju. Tu je dobio svu materijalnu i novčanu pomoć za ostvarenje svojeg projekta. U dvije godine brod sa motorom Daimler bio je dovršen i njime je Švarc izveo dva leta. Međutim, doznao je da ga Rusi namjeravaju likvidirati pod izgovorom da je austrijski špijun, želeći da sami nastave usavršavanje tog izuma, pa je ogorčen uništio zračni brod i s lažnom putnicom pobjegao iz Rusije u Berlin. Tu je sklopio ugovor s pruskom vladom i uz pomoć tvorničara Karla Berga usavršio aluminijevu leguru dural koja je tada dobila ime »Švarcov aluminij«. On je bio nešto veće specifične težine, ali je bio mnogo čvršći i otporniji. Švarc je pronašao i način zavarivanja te legure. Na vojničkom vježbalištu Tempelhof kraj Berlina gradio je svoj novi zračni brod koji je umjesto gumiranom svilom prekrnio tankim aluminijskim pločama. Sam njemački car Vilim II dolazio je gledati gradnju zračnog broda. U studenome 1896. godine zračni brod je dovršen i jednog jutra Švarc je izveo pokusni let, koji je uspio iznad očekivanja. Švarc dobiva zatim titulu počasnog inženjera berlinskog Sveučilišta, a ubrzo i bečkoga.

Njegov rad pratio je s velikim zanimanjem general-poručnik grof Ferdinand von Zeppelin, koji mu je nekoliko puta ponudio suradnju. Švarc je, međutim, odbija smatrajući svoju konstrukciju pionirskim i završenim djelom. Javni let bio je zakazan za 15. siječnja 1897. godine, ali Švarc nije bio svjedok svojeg trijumfa. Dva dana prije leta umire od srčane kapi u Beču u svratištu »Zur Linde«, na putu iz Zagreba u Berlin.

Švarcovi prijatelji izveli su poslije njegove smrti još nekoliko pokusnih letova, a 3. studenoga 1897. godine, zbog izkliznuća remena s remenica kojim su bili vezani propeleri za benzinski motor, zračni

brod se morao prisilno spustiti i prilično se oštetio. Za obnovu je trebalo mnogo novaca, a Švarcova ih udovica nije imala, pa su ostaci toga, za ono vrijeme zračnog kolosa, pohranjeni u tehničkom »Reichsmuseum« u Münchenu. Da je prijenos obrtnog gibanja s motora na propeler bio izveden klinastim remenima, dakle, sitnica drugorazrednog zračenja, zračni brod bi sigurno dobio ime po Švarcu.

Međutim listajući stare njemačke časopise nailazi se na tvrdnje da je Zeppelin kasnije došao u posjed Švarcovih nacрта i kopirajući njegova konstrukciona rješenja sagradio u Friedrichshafenu na Badenskom jezeru, tek tri godine kasnije, svoj prvi zračni brod. Iz tog vremena svjedoči i interesantna afera. Suradnik Švarca major Gross, koji je kasnije radio i sa Zeppelinom, dobio mu je u jednoj svadi: »Grofe Zepelin! Vi se kitite tuđim perjem«. Dva sata nakon te izjave major Gross bio je pozvan u dvor cara Vilima II i kad je i pred njim ostao pri svojoj tvrdnji, car mu je rekao: »Ja želim da ovaj izum bude njemački! ... Time je genijalno djelo Davida Švarca postalo njemačkim izumom ...«

Njemački publicist Maksimilijan Harden u svojem članku »Schwarz und Zeppelin« u časopisu »Die Zukunft« od 8. lipnja 1911. godine čudi se kako je ime zračni brod Zeppelin moglo da istisne izumitelja Švarca. Desetak brošura, pa i knjiga godinama je raspravljalo o primatu tog izuma. Postoje i pravni ugovori između supruge Davida Švarca i »Društva za promicanje zrakoplovstva« u Stuttgartu na kojima je potpis Ferdinanda Zeppelina, što očito govori o putu i načinu kojima je došao do Švarcovih nacрта. Čak je jedno vrijeme Zeppelin plaćao udovici Švarc neke manje iznose i kad je to prekinuo, povelu su se pravni sporovi.

Sudbina je malog naroda uvijek takva da mu »veliki« ne priznaju ono što ga pripada. Tako je Švarcova slava pripala drugome ...

Upravo se navršila 75-godišnjica prve zamisli Davida Švarca i konačno bi bio red da bar sada Zrakoplovni savez Hrvatske, Astronautičko društvo, Fakultet strojarstva i brodogradnje Sveučilišta u Zagrebu, Skupština grada Zagreba i ostali podignu na kući na Zrinjercu br. 17 ploču s reljefom lika toga velikog Zagrepčanina u kojoj je stvarao svoj genijalni projekt, kako bi se dostojno sačuvala uspomena i dužno sjećanje za buduća pokoljenja našeg grada, jer takvo djelo treba da uđe u kulturno-znanstvenu povijest našeg naroda.«

Ne bi li isto tako bilo vrijedno poblize ispitati povijest obitelji Švarc, utvrditi vrijeme njihova boravka u Županji, te saznati njihovu ulogu u tadašnjem društvenom životu i ustanoviti također ev. kuću u kojoj su stanovali.

(ib)

Nezasitni gosti

(Kronika iz davnih, zaboravljenih dana)

Polda, potomak ugledne graničarske obitelji Kobašević iz Županje, imao je četiri sina. Bili su to sve visoki i stasiti ljudi, da ne možeš lako prosuditi koji je od njih pristaliji i stasitiji. Bili su marljivi, bistri i otvoreni. Uživali su u svome selu opći ugled i poštovanje. Najstariji, Marijan, rođen g. 1864 bio je kovački majstor, dobar obrtnik, odvažan i marljiv u svome poslu. Nije bilo konja za kojeg on ne bi pronašao način kako da ga potkuje. I kad bi on udarao čekićem po svom nakovnju, onako visok i snažan, jeka bi se širila daleko selom.

Dvije godine mlađi Đura odvažio se bješe na put u Ameriku, i tamo okušao svoju sreću, ali se prilično brzo vratio kući s nešto uštedevine i kupio si vršaći stroj. I tako je pored obrađivanja zemlje vršio suseljanima žito kad bi za to došlo vrijeme. Đura je bio veoma solidan pri poslu i s njegovim vršajem ljudi su uvijek bili zadovoljni. Kad bi dotjerao vršalicu na koje gumno, on bi najprije sve pregledao i sredio do u sitnice, tada bi se popeo na »dreš«, i kako nije pušio, turnuo bi u usta slamku i otpočeo posao, dok bi njegovi »špajzeri« hraniili parni stroj. Đura je bio neumoran. Premda mu je vršalica bila manja, on bi obavio u jednome danu mnogo posla.

Mata, kao i najmlađi brat Marka (rođen 1874) bavili su se isključivo poljoprivredom. Držali su dobre konje cijeloga života, pa čak i kao stari ljudi. Sva četvorica braće Kobaševića imali su veselu narav i voljeli su društvo i šalu. Svi su pomrli u dubokoj starosti, dok je Mata, o kome će ovdje biti riječi, dočekao 86 godina. Mata je bio rođen 1870 godine. Kako je u ono doba bio običaj da se momci rano žene, on se također oženio s osamnaest godina, uzevši Maricu Tadić, s kojom nije imao djece, pa su posvojili siromašno dijete, koje je kod njih odraslo, a odgajali su je kao da im je rođeno. A i bila je u svemu jednaka sa ostalim djevojkama u selu.

Ali vratimo se osobi čike Mate. On je služio vojsku u Petrovaradinu. Kako je bio lijep i stasit čovjek, spominjalo se, da u cijeloj regimenti nije bilo ljepšeg momka od Kobaševića. I Mata je, kao i najmlađi brat Marka, bio član mjesnog pjevačkog društva »Tomislav«, tako da su obojica sudjelovali na priredbama i u nastupima društva. Još i danas postoji sačuvana fotografija na kojoj se vidi čiča Mata sa svojim okruglim licem i lijepim tankim brkovima. Čiča Marka je dolazio pjevati povremeno i u kasnijim godinama.

Vrativši se iz vojske, Mata je nastavio živjeti životom kao i ostali seljani: obrađivao je zemlju i uzgajao stoku. U vojsci je stekao

poznanstva i dobrih drugova, a naročito se sprijateljio sa svojim vršnjakom Nacom Iliševim iz Štitara. To njihovo drugarstvo nastavilo se i po povratku kući, pa su se međusobno posjećivali i odlazili u goste jedan drugom o godišnjim crkvenim godovima. Razumljivo je da Mata nije imao prilike češće puta navraćati u Štitar kod svoga druga, osim kad bi išao na vašar, ili po šljunak na Brist, ili pak u šumu po drva u tome pravcu, a redovito na sv. Matiju kad je u Štitaru i vašar i crkvena slava.

Naca je međutim češće dolazio u Županju već i zbog toga, što je tu bilo sijelo kotarske oblasti, suda, gruntovnice i šumarije, a također i trgovine. Tu je također bila i solara u kojoj se izdavala sol u kamenu, na svaku dušu toliko i toliko. U Županji se održavao i veliki marveni vašar prve veljače, dvadeset šestog kolovoza, kao i veliki robni vašar na Ivandan, to jest dvadeset devetog kolovoza. I pijaca se održavala svake nedjelje, a na nju je dolazio narod iz okolice.

Kuća Mate Kobaševića nije bila daleko od središta Županje. Tako je drugu Naci bilo na ruku da se češće svrati i s Matom porazgovara. Mata je poput većine naših ljudi bio prijazan i gostoljubiv, a u razgovoru zanimljiv i zabavan. On je svaki puta svog druga Nacu rado primio i ponudio jelom i pićem. Ali vrijeme je prolazilo, godine su tekle, a Naca je veoma često dolazio u kuću svog druga Mate, tako da je to već prešlo okvire reda i običaja i postalo njegova stalna navada.

Nacina posjećivanja kuće druga Mate išla su tako daleko, da je on znao gdje Mata i njegova Marica ostavljaju ključ kad odu na njivu, pa je sam ulazio u kuću ondje se po volji gostio. Često puta znao bi Naca sa sobom dovesti i po kojeg svoga druga u goste i pohode drugu Mati. Na Ivandan doveo bi kadgod i puna kola znanaca i sve bi ili Mata i Marica pogostili bez riječi prigovora.

Mata Kobašević je volio počaskati sa svakim. Bio je veseo i uvijek raspoložen i spreman na šalu. I same oči su mu se uvijek smiješile. Naša kuća je podaleko od Matine kuće, pa ni njive nam nisu bile u blizini, a i po rodbinskim vezama smo dosta daleko, jer je čak moja prababa bila iz Kobašević kuće. Nisam stoga često susretao čiča Matu, ali kadgod sam ga sreo bio sam razdragan, jer ga je bilo užitak slušati u njegovom duhovitom razglabanju. Kad bi se skupili ketuši prilikom kakvog rada oko seoske vodenice, Mata je znao razveseliti i zabaviti kako svoje vršnjake, tako i nas mlađe. Zbog toga je i dobio naziv od milja, naime prozvali su ga »Duća«. Ali vratimo se sada na njegove mlađe godine.

Premda je Mata, kao što već rekosmo, volio svog druga Nacu, njegovo prečesto dolaznje postalo je za Matu prava napast. Nije Mata žalio onoga što bi Naca kod njega pojeo ili popio, ali prečesti posjeti su na koncu ipak počeli dodijavati.

Mata Kobašević je imao dva ujaka. To su bili Mata i Ferda Đukin. Jednom prilikom u razgovoru s ujakom Matom dođu slučajno i na njegovog druga Nacu iz Štitara. Ispriča Mata ujaku o tim prečestim posjetima i prizna mu da mu je sve to već dojadilo. Dok on k Naci odlazi tek u rijetkim zgodama, ovaj k njemu navraća svakoga tjedna.

Prizna on ujaku da mu to nije po volji i zapita ga kakvog bi se tome moglo naći lijeka. Slušao ga ujak Mata zvan »Belegijaš«, nakrivio glavu i zaškiljio jednim okom, pa mu na kraju reče:

— E, moj nećaće, pa tome ima lika. Ti se ništa ne brini, niti se zbog toga sekiraj. Nemoj se s drugom ni zamirljat, nego kad na svetog Matiju pođeš u Šitar u goste, poveži ti i svoja dva ujaka, to jest mene i Ferdu, a dalje će sve biti naša briga.

Mata Belegijaš bio je prava ljudeškara, čovjek krupnih kostiju, visok, plećat, širokih ramena, a debljina njegovog malog prsta na ruci bila je jednaka debljini palca kod ostalih mještana. Imao je krupno okruglo lice s obraslim viticama i jakim brkovima. Oblačio je svakog dana obično gornje gaće, zvane oplatnjare, bijelu tkanu košulju, a prema potrebi i bijeli kožuh, dok je na noge namatao šarene obojke i obuvao opanke kajišare. Ostao mi je u sjećanju njegov lik. Bio je sav obučen u bijelo. Nedjeljom ili blagdanom oblačio bi plave graničarske pantalone, opasivao se širokim kajišem, a ogrtao plavim štrikanim špenzletom duginih šara.

Njegov brat Ferda nije se mnogo razlikovao od njega. Bili su oni potomci obitelji Bušić, u kojoj se, u većini slučajeva, ističu visoki i snažno građeni ljudi. Kao takvi, razumije se da su bili prostrani i da su mogli u obroku potrošiti dosta jeli i pića, a da se niti ne prejedu niti ne opiju. Govorilo se tako, da kad oni sjednu za stol a pred njima cijeli kruh, Ferda ga načima i reže i pita Matu: »Baća, hoćeš li prvi ili zadnji uskrajak«

I tako se primaknuo crkveni god i vašar u Šitaru, bilo je to, čini mi se, pravo 1900 godine. Na taj dan poraniše Mata i njegova Marica, namiriše marvu i posvršavaše važnije kućne poslove, zatim je Mata opremio kola, zapregao konje, sjeli u kola i pošli u Šitar u goste drugu Naci. No najprije su svratili u Gaćance, gdje je kuća ujakâ Mate i Ferde. Ujaci su već bili spremni i čekali su obučeni u bijele tkane rubine s rasplitom. Svaki je obukao plave pantalone, crni kamizol i šareno špenzle. (Ovakve plave graničarske pantalone nosili su pojedinci sve do dvadesetih godina ovoga vijeka. Postoji i narodna pjesma:

*Alaj sam se najela bombona
iz dikinih plavi' pantalona.)*

Posjedaše ujaci u kola i svi skupa krenuše prema Šitaru. Kuća Nace Iliševića bila je u Doljanskom kraju. Naca ih je dočekao kraj širom otvorene dvorišne kapije. Čim su sišli s kola pozdrave se, i Mata predstavi svoje ujake koji su, reče on, došli da na vašaru kupe neke robe.

— Dobro, reče Naca, kad su to tvoji ujaci, onda hajdete svi skupa u kuću, pa da se malo okripite jelom i pićem.

Ujaci — Mata i Ferda — čim ih pozvaše da i oni uđu u kuću pogledaše jedan drugoga i rekoše:

— Ta išli bi mi da si na vašaru štogod kupimo.

— Ići ćete vi, veli domaćin, sad sjedite, pa se poslužite rakijom, a za vašar ima vremena.

Sjeo domaćin za stol sa svojim gostima, nudi ih rakijom, pitaju jedni drugi za zdravlje, onda za ljetinu kakva je bila, pa o ostalim poslovima i brigama kojih je kod seljaka uvijek izobilno.

Naca nazdravlja Mati, nudi rakijom ujake koji su sada njegovi gosti, a ujacima zasjeli i polako piju. Domaćin veseo i služi goste, a u svom raspoloženju nije odmah ni primijetio da ni jedan sajtluk ne ide dva puta okolo. Dok domaćin Naca nazdravi i doda drugu Mati, ovaj ujacima, a ovi — nagne jedan pa zagrgoće, nagne drugi jednako tako, i sajtluk je prazan. Tako oni rakijali i razgovarali, a ujak Ferda veli bratu Mati:

— Baća, eto mi smo malo sjedili, divanili, malo pili rakije, pa da smo sad pošli u vašar!

Belegijaš se malo poobzira, a na to rekne Naca:

— Ta nemojte, imate vremena, stići će te i na vašar.

I tako nastave dalje s divanom uz rakiju.

Domaćin Naca nazdravlja, drug Mata mu pomaže, a ujacima Mata i Ferda iskapljuju. Vrijeme je brzo odmicalo i već je došlo podne. Ferda opominje baću da pođu na vašar, ali domaćin Naca i Marija ih zadržavaju veleć već i po običaju:

— Ta nemojte, imate vremena, stići će te i na vašar, a sad će eto biti ručak, pa vi lipo najprvo ručajte!

Ujacima Mati i Ferdi upravo to i odgovara što ih domaćini zadržavaju, jer se to poklapa s njihovim planom.

Domaćica Marija donosi i postavlja jelo na stol pred goste, domaćin ih služi s rakijom, a gosti se raspričali, raspoložili. Mata Kobašević zabavlja goste šalama i dosjetkama. Jelo, koje je domaćica donosila na stol, veoma je brzo ispred gostiju nestajalo. Jeli su i domaćin i Naca i njegov drug Mata, ali glavninu su gutali ujacima — Mata Belegijaš i brat mu Ferda. Štogaod se pred njih stavi, oni bi odmah slistili i očistili sa stola. Domaćica donosi nove zalihe jela, ali i to brzo iščezava i suđe pred njima ostaje čisto.

(Čiča Mata Kobašević je često puta, kasnije, spominjao ovaj događaj. Kaže: »Moj ujak Mata sjedi za trpezom, rukave zasukao, pa s posuđa kupi i jede, osobito meso, za kruhom niti ne posiže, a bratu Ferdi i očima i glavom daje znak neka samo čisti...«)

Domaćin Naca i njegova Marija pogledavaju jedno u drugo, pa se počeli zabrinjavati. Opet Ferda opominje baću da krenu na vašar domaćini ih sad više niti ne zadržavaju, ali zato baća kaže Ferdi:

— Ta kud ćemo sad u vašar, sad je tamo najveća tišma, de malo kasnije, dok se svit malo razide!«

Naca Ilišev bio je prilično dobar gospodar, i on i žena marljivi, imali su svega punu kuću. Po čudi je Naca bio donekle sličan svom drugu Mati. Voljeo je Naca ići u goste, ali je voljeo i svoje goste dobro pogostiti, i radovao se kad bi otišli kući veseli i zadovoljni. Tako je i ovaj puta za god pripremio svega i svačega. Zaklao je i ispe-

kao prilično prase, spremili su dosta jela i pića, čak i više nego što je bilo potrebno za nekoliko osoba, ali za slučaj da naiđe kakav gost namjernik.

Proteklo je već podosta dana i poslije podne opet Ferda opominje baću da krenu na vašar i kupe što im treba, ali baća njemu odgovara da je besmisleno uopće ići, jer je bolja roba već probrana, a bit će, veli, za koji dan vašar u Gradištu, pa će otići tamo i kupiti što im treba.

Tako baća Mata odgovara Ferdi i nastavlja:

— Vidiš li, Ferda, kako nas je lipo primio Naca, drug našeg Mate, pa kako nas dobro gosti, zašto da sad napuštamo tako lipo društvo u nevrime?

Sluša to Naca i smrklo mu se pred očima, jer je s jelom pri kraju, a ni s vinom nije mnogo bolje, dočim je rakije imao više — dvatri akova. Vidi on da gosti niti ne pomišljaju da se dignu i krenu, pa im ponudi da nastave piti rakiju, a ovi to odmah prihvatiše. I tako nastaviše s rakijom.

Vrijeme je odmicalo i sad je već bila potreba da se goste ponudi s užinom, a od ručka nije preostalo jela kojeg bi se pred goste moglo iznijeti. Naca i Marija u neprilici traže izlaz, jer pred goste se mora staviti užina, a običaj je da im se i za put spremi pečenja i kolača. Dogovore se krišom da Marija skokne do najbliže rodbine i uzajmi viška jela, kako bi nekako sastavili kraj s krajem.

Vratila se Marija i donijela pečenja i kolača, te iznese i stavi pred goste, ali sve je to za tren planulo i posuđe ostade prazno. Naca u neprilici opet traži izlaz, razgovara s Marijom, jer gosti se ne dižu da krenu kući. Takva neprilika im se još nikad nije desila. Naca se odluči još na jedno pa predloži gostima da svi skupa odu u vašar pod mehanu, ali on još nije bio načisto s kime ima posla, jer mu Mata Belegijaš reče da ne želi ići pod mehanu dok se dobro ne najede, a on, kaže nije još sit.

Znoji se Naca na mucu, teško mu je što goste nije mogao zadovoljiti, šalje ženu u komšiluk da potraži još pečenja i kolača. Otišla Marija i moljakala komšije sva zdvojna, pa i zaprepaštena:

Dajte, molim vas, očistili nas Županjci, spremili smo svega za današnji dan, ali toga čuda još nismo vidili niti čuli, požderali su nam sve i još im nije dosta!

Dobila pomoći od komšija i donijela, ali ni s tim nije bilo mnogo pomoženo. Ujaci su i to ubrzo sredili.

I tako su Mata Belegijaš i njegov brat Ferda opustošili ne samo Matinog druga Nacu, nego i njegovu bližu rodbinu i najbliži komšiluk. Napokon ipak smisliše gosti da krenu kući, vele marva je kod kuće, a dan je na izmaku, pa treba požuriti zbog namirivanja marve. Zapregoše konje, zahvališe se drugu Naci i Mariji što su ih tako lijepo dočekali i pogostili, i pozvaše ih da im dođu u goste u Županju, posjedaše u kola i krenuše.

Potjera Mata Kobašević konje putem preko štitarskih livada i za tili čas stigoše u Županju. Odveze Mata ujake u Gačance, a na rastanku mu ujak Mata Belegijaš reče:

— E, moj nećaće, ja mislim da svojega druga Nacu nećeš tako skoro viditi!

Dani su prolazili, zatim i tjedni, pa i mjeseci, a jednoga dana sretno Mata svog druga Nacu u Županji, te ga među ostalim upita zašto ga nema k njegovoj kući i što je po srijedi, a Naca se izgovara kako nema vremena, te da će već jednom naići, u nekoj zgodnoj prigodi. Mata mu na to reče:

— Ali na Ivandan da si mi svakako došo!

Osvanuo i Ivandan i vašar u Županji. Mata i Marica Kobašević spremili i pripravili svega obilno da pogoste svoje goste, ali druga Nace nema, pa nema. I nije se uopće ni pojavio.

Čim ga je Mata naredni puta sreo ukori ga to mu nije došao ni na Ivandan, a Naca se opet izgovara kako je baš tog dana morao s nekim poslom u Babinu Gredu i zbog toga nije mogao doći. Znao je Mata u kojemu grmu leži zec, ali se pravio nevješt. No njihovo je prijateljstvo očito bilo pomućeno.

Prošlo više godina od tog događaja, Mata Kobašević kao ketuš mlao jednog dana na vodenici koja se u to doba godine nalazila na Repovcu, a to je u blizini štitara. Prosijao Mata brašna, zamijesio i ispekao pogaču, narezao slanine i luka i ispržio u tavi, pa zatim iskomadao pogaču i namastio ju. Kad je s poslom bio gotov, sjednu on i majstor mlinar te se prihvate jela: pogače i graha koji je u međuvremenu bio skuhan.

I upravo tada se Mata sjeti svog druga Nace kojega već dulje vrijeme nije vidio, pa smisli da ode do njegove kuće kad već nije daleko. Ostatak pogače smota u zamotuljak i ponese sa sobom. Mlinaru reče da ga kola, kad stignu iz Županje, pričekaju ako malo zakasni. Mlinar Matu izveze na bajer, a ovaj krene u Štitar. I Nacu i njegovu Mariju zatekne kod kuće. Odmah im dade pogaču, kao malu milost, jer je pogača s vodenice bila slatka i veoma omiljena. Naca i Marija ponude ga da sjedne, a domaćin izvadi polić rakije i oni otpočese s razgovorom. U razgovoru uneke upita Marija druga Matu:

— Ded mi kaži, druže, jesu li živi oni tvoji ujaci-kurjaci, koji su bili kod nas u gostima na Matijevo i svu nam kuću izjeli?!

Mata se nasmija grohotom.

— Jesu, drugo, jesu. Živi su i zdravi!

— Uh, grom ih... izlane Marija, ali se zbuni, odmane samo rukom i hitro pobjegne iz kuhinje.

Trideset godina „Tomislava”

U razvoju Županje i pjevačko društvo »Tomislav« odigralo je prilično značajnu ulogu. Društvo je osnovano g. 1903, a glavni inicijator, osnivač i zborovođa bio je učitelj Ante Cimaš. O radu društva u prvih nekoliko godina nemamo pouzdanih podataka. Može se slobodno pretpostaviti, da je taj početak tekao s poteškoćama, jer je pojava pjevačkog društva u tadašnjoj patrijarhalnoj sredini, bila prilična novina, koju su mještani na početku vjerojatno susretali s nepovjerenjem. Tek g. 1909 saznajemo iz društvenih zapisnika da je rad društva od 1903 do 1909 bio skroman, težak, a od 1906 do 1909 je gotovo i zamro, tako da su u tom trogodišnjem razdoblju održane jedva dvijetri sjednice. O tome društveni tajnik *Gašo Platz* piše između ostalog: »Od 1906 držala se obuka u pjevanju koja je sve više jenjala, dok nije prošlog proljeća (1908) obustavljena«... I dalje: »I tajanstvenom moćnom udesu kao da se sažalio nad »Tomislavom«, pa mu je poklonjen ponovo život početkom ove jeseni dolaskom novog zborovođe. To je učitelj *Cvjetko Romić*, koji je obnovio pjevački zbor, tako da su ubrzo održane dvije zabave i to na Silvestrovo u Županji i 10. I u Bošnjacima«.

Već 24 I iste godine (1909) održana je u siječnju obnavljačka skupština, i na njoj dolazi do nesuglasja između dotadanjeg predsjednika 70-godišnjeg *Josipa Benakovića*, i novog zborovođe Romića. Prevladavaju obnavljačke mlade snage. U novi odbor su ušli: *Franjo Nemeč* (predsjednik), *Stjepan Mraović* (potpredsjednik), *Gašo Platz* (tajnik), *Ante Bačić* (blagajnik), te odbornici: *Ilija Benaković* kovač, *Ferdo Molnar* stolar, *Ivan Basler*, graditelj, *Mato Kobašević*, ratar, *Julius Bobalić*, ratar, *Josip pl. Ladenhauser*, trgovac, *Jakša Gartner*, knjigovođa, *Milan Luketić*, brijač itd. Među zaključcima nalazi se i sporazum o suradnji s mjesnim vatrogasnim društvom u kulturno-prosvjetnom radu.

Na slijedećoj godišnjoj skupštini, održanoj također u siječnju 1910, tajnik društva kapelan Platz zahvaljuje se na dužnosti zbog odlaska iz Županje. Novi tajnik postaje Antun Filipović. Društvo pregovara s »Relkovićem« iz Vinkovaca i s hrvatskim pjevačkim društvom »Hrvat« iz Brčkog o održanju zabava i koncerata u tim mjestima. Također se pregovara i s HPD »Nevenom« iz Petrovaradina. »Tomislav« je tada nastupao u narodnoj nošnji.

G. 1911 skuština je održana u ožujku. Za predsjednika je izabran S. Mraović, za potpredsjednika Mato Bačić (umir. nadčestar), a u odbor: Nikola Nikolić, Ferdo Molnar, Dragutin Dolušić, Antun Osuško, Antun Galović, Josip Basler, Julijus Bobalić i dr. Iz izvještaja se vidi da je društvo održalo priredbe u Vinkovcima, Brčkom, te u Kraljevici

i Crikvenici. U Županji je održano 5 zabava s mješovitim programom. Prvi zborovođa Cimaš koji se tada nalazio u Sr. Mitrovici, primljen je za začasnog člana. Društvo te godine prisustvuje proslavi Hrvatskog pjevačkog društva »Nada« u Sr. Mitrovici.

Na skupštini g. 1912 održanoj u siječnju u odbor ulaze pored ranije spomenutih i neka nova lica: *Vladimir Malvić*, sudac, *Dr. Đuro Berić*, liječnik, i *Josip Šipuš*, učitelj. Vrše se pripreme za proslavu 10-godišnjice društva.

U siječnju g. 1913 dobivaju odlikovanja Saveza hrv. pjev. društava članovi: *Antun Galović*, *Josa Filipović*, *Nikola Nikolić*, *Marko Kobaše-*

HPD »Tomislav« u g. 1910. Prvi red s desna na lijevo drugi — *Nikola Nikolić*; drugi red s desna na lijevo drugi — *Stjepan Mraović*, četvrti — zborovođa i istaknuti dugogodišnji funkcioner društva — *Cvjetko Romić*, peta *Ilonka Kutuzović*, šesti *Antun Bačić* (*Tuca Ščepanovićev*) itd.

vić, *Julius Bobalić* (barjaktar). Predsjednik društva postaje *dr. Dragutin Petrić* (odvjetnik). Te godine društvo uzima prošireni naziv: hrvatsko čitaoničko i pjevačko glazbeno društvo »Tomislav«.

Godišnja skupština g. 1914 održana je u veljači. Osim ranijih, u odbor ulaze: *Julije Steiskal*, *Đuro Bušić*, te još neki. Predsjednik je ponovo *dr. Petrić*, koji se međutim nedugo iza održane skupštine zahvaljuje na toj dužnosti. Vjerojatno su u društvu nastale trzavice. Saziva se izvanredna skupština već 9 III i na njoj predsjednik postaje

S. Mraović. Na sjednici od 14. IV komemorira se smrt »vrle i revne« članice *Ilonke Kutuzović*, koja je kroz pet godina »punim marom i žarom svojim prekrasnim sopranom djelovala«. (I danas je očuvan grob lijepe Ilinke na županjskom groblju s ovalnom sličicom). Društvo je pokojnici na grob položilo vijenac s trobojkom i tekstom: »Zadnji zbogom svom slavuju — Tomislav«.

Te godine mitrovačka »Nada« po svojoj delegaciji šalje »Tomislavu« na dar svoju privremenu zastavu. Taj čin svečano se slavi i 15 VI drži se svečani koncert kojemu prisustvuju i Mitrovčani. Banquet u svratištu »Weinberger«. U zdravicama se ističe potreba širenja domoljubne svijesti od Županje do Mitrovice. Krajem godine koncert u gostionici »Bruckner«. Uvodna pjesma Vilharova »Hrvatska Hrvatom«.

U g. 1914 tajnik društva postaje *Ivan Komesarović*, a zborovođa *Romić* napušta svoju dužnost. U zapisnicima (jedinom izvoru pisca ovih redaka) uzrok nije naveden. Novi zborovođa postaje *Nikola Vrabec*. Prikuplja se rastureno članstvo i ponovo među pjevačima susrećemo imena: *Evica Černik, Kata Adamović, Jelena Adamović, Ana Mraović, Marica, Galović, Katica Bušić, Ana Miličić, Stevo Mraović, Ivica Sokičić, Ivica Bušić, Petar Trbojević, Trivo Besedić, Stevo Kutuzović, Ignac Pachert, Štefan Klarić, Mato Šafar, Marko Galović* itd.

Izbija prvi svjetski rat. Društvo životani. Postoji uglavnom na papiru. Prva naredna sjednica održana je čak 29. XII 1919. Predsjednik je ponovo *Stjepan Mraović*. Pokušaji da se društvo osovi i krene naprijed zapinju. Najavljena skupština za siječanj 1920 nije održana. Naredna sjednica se drži istom 11. I 1921 u novoj državi SHS. Nema važnijih zaključaka. Glavna skupština je opet u gostionici »Bruckner« (Verie), i »Tomislav« se udružuje s izvjesnim Privremenim odborom županjske omladine. Predsjednik društva postaje *dr Dragutin Petrić*, podpredsjednik *Josip Opšetić*, a odbornici: *Mraović, Nikola Nikolić, Marko Galović, Ivica Bušić, Ilija Galović (Filkin), Đuro Werner, Trifun Besedić, Alojz Čelant, Alfred Miler i Franjo Babić*. Upisnina iznosi 6 kruna, a članarina 3 kruna.

Opet je aktualno pitanje zborovođe.

Jedna delegacija prisustvuje na proslavi HPD »Preradović« u Đakovu u prigodi 25-godišnjice opstanka. Novi zborovođa postaje *Đuro Robotić*, učitelj iz Bošnjaka. Tajnik je *Trifun Besedić*. Međutim već nakon nekoliko mjeseci *Robotić* odlazi na Višu pedagošku školu u Zagreb i društvo ponovo ostaje bez zborovođe. U traganju za novom osobom pojavljuje se izvjesni V. Gavrilov, koji nastupa dužnost u travnju 1922. Gavrilov je profesionalac i bio je »na stanu i hrani« po 2 mjeseca kod svakog odbornika. Te godine desio se incident na jednoj društvenoj zabavi. Supruga kotarskog liječnika *Markovića, Anka*, nije se htjela ustati prilikom pjevanja himne »Lijepa naša...« Odbor osuđuje postupak dotične, ali stvar se zataškava, »jer ovom društvu nije i neće biti zadaćom raspinjati političke strasti između Srba i Hrvata...«

Društvo ulazi u g. 1923. Na travanjskoj skupštini u odbor ulaze: *Trifun Besedić, Đuro Bušić, trgovac, Ivica Bušić, postolar, Lovra To-*

Rudolf Svagel-Lešić: Kralj Tomislav (bronz)

mašić, Mata Benaković, ratar, Marko Oršolić, opančar, Alojz Čelant, paromlinar, Evica Tomašić. Predsjednik društva postao je kapelan *Stjepan Uroić*.

Rad teče u priličnom skladu sve do g. 1925. U toku je proslava 1000-godišnjice hrvatskoga kraljevstva. U njoj sudjeluje i »Tomislav«. Društvo prisustvuje i na velebnjoj proslavi u Zagrebu.

G. 1926 u društvu nastaju nesuglasice. Odziv pjevača je vrlo slab. Društvo ipak nastavlja s radom. Koncem 1926 stigla je vijest da je umro prvi društveni zborovođa i osnivač Ante Cimaš.

Rad društva jenjava zbog bolesti zborovođe Romića. I tako sve do g. 1928, kad se preko ministarstva prosvjete u Beogradu traži premještaj učitelja Nikole Rehaka, koji bi vršio dužnost zborovođe. Stvar se oteže. I propada. Društvo životari. Daju se zabave s igrokazima »Đido«, te Ivakićeve »Inoće«. Istom g. 1932. društvo vodi pregovore s domaćim sinom darovitim muzičarom *Zlatkom Juzbašićem* (poginulim u toku Drugog svjetskog rata!), koji je 5. XI preuzeo dužnost zborovođe.

Godišnja skupština je u veljači 1933, i predsjednik postaje *Cvjetko Romić*, tajnik *Matija Vučićević*. Zborovođa *Juzbašić* već u toku iste godine daje ostavku.

Društvo sudjeluje u akciji gradnje Hrvatskog doma (koja nikad nije urodila plodom), a vlast traži da se dom mora nazivati »Jugoslovenski dom kraljevića Tomislava«.

Na skupštini održanoj 28. I 1934 u odbor ulaze pored prijašnjih odbornika: *Dragutin Bischof*, *Emilija Romić*, *Đuro Šokičić*, *Josip Kitičić*, *Mijo Juzbašić*, *Andro Tomašić*, *Ana Šokičić* itd. *Cvjetko Romić* je i predsjednik i zborovođa. On radi besplatno, ali mu skupština dodjeljuje nagradu u iznosu od 1000 dinara. — Na sjednici u lipnju čita se dopis kojim HPD »Prosvjeta« iz Beča nudi »Tomislavu« na otkup svoju povelju prigodom proslave 40-godišnjice opstanka uz cijenu od 200 dinara. Odbor odlučuje da će pitati Savez u Zagrebu može li se takva povelja držati u društvenim prostorijama obzirom na njezinu izradu u nacionalnim bojama, »da ne bi društvo imalo kasnije s policijskim oblastima neprilike...«

Te godine došlo je do raspuštanja Hrv. pjev. saveza u Zagrebu, ali je kasnije ponovo obnovljen.

Govori se o pripremama za proslavu 30-godišnjice društva. Ova 30-godišnjica međutim nije nikada proslavljena. Odgođena je zbog pogibije kralja Aleksandra.

G. 1935 održana je velika proslava 100-godišnjice hrvatske himne. Skupština se održava g. 1936. Društvo nastupa s 36 pjevača u Sr. Mitrovici, gdje se 15. i 16. VIII slave jubileji: 55-godišnjica Hrvatske čitaonice, 50-godišnjica Hrvatske građanske obrtne čitaonice, 50-godišnjica HPD »Nada«, 25-godišnjica Hrv. ratarskog pjevačkog društva »Tomislav«, i 15-godišnjica Hrvatskog pjevačkog i prosvjetnog društva »Hrvatska omladina«.

»Tomislav« sudjeluje i na proslavi 75-godišnjice županjske Hrvatske čitaonice.

Skupština se održava g. 1937. Uglavnom raniji odbornici. Ponovo nastaju trzavice. Cvjetko Romić daje ostavku i društvo ostaje i bez predsjednika i bez zborovođe. Zastoj u radu. Novi zborovođa postaje učitelj *Martin Budišić*. Društvo prisustvuje proslavi 35-godišnjice vin-kovačkog »Reljkovića«.

U g. 1938 skupština je početkom ožujka. *Cvjetko Romić* postaje ponovo predsjednik, a podpredsjednik je učitelj *Antun Strunje*. Novi zborovođa je učitelj *Ivan Kadić*. Odbornici: *Nikola Nikolić*, *Đuro Sokičić*, *Slavko Robotić*, *Antun Galović* (Mlakić), *Mato Bušić* (tapetar), *Andro Tomašić*, *Stjepan Macko*, *Đura Oršolić*, *Vinko Stekl*, *Ferdo Bačić* i *Ilija Galović*. Na društvenim zabavama nastupa kao glumac i režiser *Stjepan Macko*, a scenograf je kipar *Rudolf Švigel-Lešić*. Zborovođa *Ivan Kadić* daje u lipnju ostavku. Društvo je povezano s HPD »Miro-ljubom« iz Sombora. Zbor ponovo vodi *Cvjetko Romić*. Tajnik društva postao je *Julije Petrinović*. G. 1940 zborovođa postaje učitelj *Zvonimir Stare*. Skupština je održana u svibnju. Ostaje uglavnom pređašnji odbor. Uskoro zatim iznenada je umro zborovođa *Stare* i zbor preuzima — silom prilika — *Branko Kos*, ali ubrzo se pojavljuje agilni zborovođa učitelj *Anđelko Škrinjarić*.

Godišnja skupština se održava u siječnju 1941. Na pomolu su burni događaji u svijetu, tako da se — uslijed beskrajnih »vojnih vježbi« smanjuje i broj članstva, pa rad pomalo zamire. »Tomislav« je na taj način na svome — zalasku. Nominalno djeluje i dalje, ali se taj rad svodi uglavnom na održanje gdje koje zabave. Iz društva se udaljuje ustrajni i dugogodišnji funkcioner *Nikola Nikolić*, koji je kasnije, zaglavio kao neležna žrtva ratnog vihora. Na isti način je stradao i (ranije vrlo agilni) tajnik društva *Trivo Besedić*. Društvo dobiva nametnutu upravu, pretvara se pretežno u nekakav odbor za podizanje spomenika *Anti Starčeviću*, koja je akcija ubrzo sasvim propala. Tako se može reći, da je »Tomislav« stagnirao u razdoblju oba rata, pa, iako je njegov vremenski raspon trajanja 40 godina, u stvari društvo je djelovalo koja tri decenija.

Među istaknutim ljudima *Tomislava* iskaču imena *Stjepana Mravovića*, *Stjepana Uroića*, *Nikole Nikolića* i još gdje kojega, dočim je najznačajnija figura ovoga društva učitelj *Cvjetko Romić* (1877 — 1954) koji je bio »duša« pjevačkog zbora i pod čijim rukovođenjem je »Tomislav« zabilježio niz vrijednih uspjeha. Romić je bio autoritet, k tome vrstan glazbenik i dobar organizator. Treba naročito napomenuti da je rad sa seoskim pjevačkim zborom otežan i zbog »glazbenog anal-fabetizma« većeg dijela članova, pa je u takvoj djelatnosti trebalo mnogo energičnosti i požrtvornosti. Posljednjih godina u vođenju zbora Romiću je pomagala i njegova supruga *Milka*.

Nakon rata činjeni su pokušaji da se »Tomislav« obnovi, ali u tome nije bilo zapaženijeg uspjeha. Tako danas možemo govoriti o tri puna decenija društvenog rada. S odlaskom *Cvjetka Romića* nije mu se našla zamjena.

(ib)

Moji prvi dani u Rusiji godine 1916

Kozački konjički eskadroni već su u pobjedničkom naletu zarobljavali austrijske štabove pukova, a mi u prvoj liniji nismo bili pravo ni zarobljeni. Izvršivši majstorski proboj fronta na tri mjesta 28 domobranske »pješačke pukovnije« iz Osijeka, VII. Zamurska brigada sibirskih strijelaca pohvatala nas je kao piliće, a mi se nismo mnogo ni odupirali. Rafalna vatra Brusilovljevih topova pred bukovinskim selom Oknom trajala je toga dana, 4. VI 1916, od 4 sata ujutro do 12 u podne. Naše su uši šumjele kao da smo svaki primili bar po pedeset šamara.

U 12 sati počela je ofanziva hrabrih trupa generala Alekseja A. Brusilova. A u 2 sata ja sam već s većinom svojih vojnika trčao preko ruskog fronta prema Dnjestru. U našoj pozadini bio je lom i sve je izgubilo glavu. Već sam protrčao i kraj ruskih bolničara, koji su nam s čudnom hladnokrvnošću skidala s ruku satove »na dobruju pamjat«, a austrijska poplašena artiljerija izdisala je, puštajući preko nas tek poneki šrapnel, dok hvatamo divnu cestu Mitkeu—Dnjestar—Mjeljnice. U brzom izmicanju ispod dohvata austrijskih topova, spazih domobranskog stožernog narednika Debelju, kako očajno trga s prsiju pet austrijskih odlikovanja i trpa ih u džep. Sasvim pametno...

Jedva se dočepasmo ceste, a tuđinski — od toga dana — topovi zamukoše. Sigurno ih učutkaše Kozaci. Sad pođosmo normalnim korakom i mogasmo sagledati prve rezultate Brusilovljeve ofanzive na našem sektoru.

Fronte više nema. Pokraj nas juri na konjima štab neke ruske divizije. Oficiri se smješčaju i, gledajući nas posprdno, mašu prema Bukovini. Nas 16 oficira od »dvadeset osme« sretosmo se, eto tu, nekoliko stotina koraka iza ruske linije. Pozdravljamo se, presretni, što iz ove gužve iznesosmo žive glave. Novi oficiri i vojnici pristižu u gomilama. Promatram majora Đuku Matokanovića, komandanta IV. bataljona našeg puka. Zgurio se, a ima krvave čakšire. Jedan mi kadet na brzu ruku ispriča, kako Rusi natovariše majoru na leđa omanji »minenverfer« (rovovac), pa ga je morao vući, dok ga ne oslobodi neki praporščik. Zbog te blamaže bio je pokunjen pred svojim oficirima i vojnicima.

Doznadah, da je moj dobri drug, zastavnik Josip Matušćak iz Vinokovaca, pravnik i izvrstan baritonista Akademskog pjevačkog društva

»Mladost« iz Zagreba, poginuo na desnom krilu moje čete, kad je prema ranijem našem dogovoru, digao ruku na predaju, a neki bijesni ofanzivni Rus ga probode, ne razumijevajući, u čemu je stvar.

Kad stigismo do Dnjestra, pohrlismo kao stoka u rijeku. Zagazili smo do koljena u vodu, iz ruku je pili, žedni i preznojeni...

U prvom selu preko Dnjestra vidjesmo svu razliku između ovog dijela Bukovine što ga je držala u svojim rukama od početka rata ruska vojska, i onoga, što ga je s nekoliko povlačenja i nastupanja isisala i zaprljala Austro-Ugarska. Ovdje nađosmo svježje i rumene bukovinske djevojke i mladiće u čistoj narodnoj nošnji, a u austrijskom dijelu vladala je bijeda. I Moloh venerije. Mladića uopće nije bilo, a žene su ispijene, zaražene i poplašene, napola vojnički obučene. Po-davale su se vojnicima za lake cipele, za »komis«, ili za kakvu traljau bluzu...

I, onda, onaj prekrasni bijeli hljeb u Rusiji! Gutasmo ga kao kolače. Dolazeći u Mjeljnice, pet kilometara iza fronta, bili smo svi veseli. Kad smo se iskupili na glavnom trgu pred ruskom Komandom mjesta, bilo nas je već preko sto oficira, a vojnika oko deset hiljada, sve samih domobranaca iz 42. »vražje« divizije.

Jedan ruski bataljon baš je prolazio kroz Mjeljnice na front. Glavati i crveni momci. Maršuju teškim, polaganim korakom, preko ramena im naslonjene puške s bajonetima, čini nam se, dugačkima do neba, gegaju se kao golemo, puno klasje žita, i pjevaju tako gromko, da se bojažljivo sklanjamo s druma. Podoficiri zvižde, a iz stotine grla grmi ukrajinska pjesma:

»Oj đivčina, đivčina,
červenaja kalina,
Solovjej, solovjej ptašička,
kanarejuška žalobno pojot.
Raz-dva-, gore ne bida,
kanarejuška žalobno pojot!«

I odlaze, da ruše Austro-Ugarsku, da se zaustave na Karpatima...

Sutradan ujutro krenusmo prema Hotinu, u ovom brojnom stanju: 400 oficira, i 11.000 vojnika. Lijepa cifra plijena za jedno popodne, samo na jednom dijelu austrijskog fronta! Nas oficire postaviše na čelo, zatim vojnike za nama, i maršujemo. Na začelju se čula pjesma Srijemaca. Neki su oficiri zbog toga škrgutali zubima, ali im to, naravno, nije pomoglo. U starodrevnom historijskom gradu Hotinu ugledasmo prvi put nekoliko opasnih boraca Čerkeza i podiđe nas jeza...

Produžismo put po kiši. Tada prvi put, spavajući pod vedrim nebom na vlažnoj zemlji, osjetismo sav čemer zarobljeničkog života. Tek pred zoru proljepšalo se vrijeme, sinulo sunce, i mi zadivljeni ugledasmo pred nama divan grad Kamieneć-Podolsk. Kakvo bijelilo i zelenilo na Dnjestru!

Sunce je počelo da nas suši i s naših se leđa pušilo kao u kakvoj »praonici i sušionici rublja«. Jedva smo se kretali, umorni od dugog

puta. Prevalili smo pješice u nepuna dva dana preko sto kilometara. Međutim, razblažismo se i sinuše nam lica pred plemenitim pejzažom oko grada, u kome se nalazio glavni štab Brusilovljeve trijumfalne armije.

Pošto smo mi bili prvi zarobljenici iz ovog nastupanja slavnog generala, ne htjedoše da nas puste preko mosta u grad bez parade. Dođe nam u susret s barjačicima na kopljima jedan eskadron Kozaka s nekoliko oficira, Kozaci smjениše naše dotadašnje pratioce pješake, i opkoliše nas ponosno. Tako pođosmo u grad. Ulice su bile prepune svijeta. Na svim ogradama, stubovima, krovovima, drveću, čučao je poneki radoznalac, a fotografski i filmski aparati neprestano su škljocali.

Digli smo razdragani glave i pasli oči na rumenim obrazima i užagrenim očima ljepih kaminec-podolskih djevojaka. Da se baš sasvim ne raspoložimo i ne razigramo, odredili su nam konačište u nekom mrkom kaznenom zavodu. Posjedavši na bijednu slamu, kao robijaši, popivši neki sumnjivi čaj s malo hljeba, počesmo da raspredamo o prvim dojmovima u Rusiji. Većina nas mlađih bila je zadovoljna i panslavistički, slobodarski ratoborna. Stariji su nas proklinjali i »častili« Ruse s najpogrdnijim izrazima. Tu sam prvi put vidio svu mizeriju srozanih austrijskih oficirskih veličina. Prosto su bili očajni bez svojih »služaka« (posilnih), bez konfora, bez šampanjskih flaša... Tek sada su saznali, šta znači patnja običnih redova u vojsci. U nama mlađima, odraslima u narodu, iskrsla je nesakrivena zloba prema tim iscijepanim lutkicama iz austro-ugarskih garnizona.

Kad smo sutradan sjeli u vlak za Kijev, iskupilo nas se u jednom transportu 1200 oficira. Divota je bilo pogledati toliki oficirski kor u marvenim vagonima! Domobranci iz 42. divizije smjестиše se u četiri vagona, u svaki po trideset i nekoliko. Onda su se redali Mađari, Austrijanci, Poljaci, Česi, itd. Više oficire pogurali su u treću klasu, svega jedan vagon.

Vozili smo se četiri ili pet dana do Kijeva.

Dobivali smo dnevno 1 rubalj i 50 kopejaka za hranu. Pili smo čaj (na svakoj stanici vrela voda »kipjatok«) jeli kobasice i tamanili bijele vekne — »bulke«. Ipak, većina nas je болоvala od dizenterije, a napunili smo se i gamadi, čudo božje! Samo ponekom uspјelo je da u onoj jurnjavi prilikom zarobljavanja ponese nešto »veša«, pa se uglavnom nismo presvlačili više od mјesec dana. Ipak je bilo »štimumga«. U vagonu naše »Dvadesetosme« pјevalo se i burgijalo. Kad na jednoj stanici u koru zagrmjesmo onu »Iz bratskog zagrljaja poleti pjesmo sveta«, dotrča nam, sav zajapuren, major Đuka Matokanović i dreknu:

— Sram vas bilo, gospodo! Mјesto da plaćete, što ste zarobljeni, vi još pјevate!

Dabome, mi smo se slatko nasmijali. Mađari, Austrijanci i naši »frankovci«, snebivali su se nad ovako propalom »subordinacijom«. Po-

što smo mi razvili odmah i veliko prijateljstvo, pa čak i bratimljenje s ruskim vojnicima, to smo imali prilike dnevno da slušamo, kako ćemo za to poslije rata odgovarati pred austrijskim ratnim sudovima. A nama je »pucao prsluk« ...

Konačno smo prispjeli na kijevsku stanicu. Drhtali smo od uzbuđenja i zapanjeno gledali zlato na crvenim kijevskim crkvenim tornjevima. Kijev! Kijev! Samo što ne padosmo na koljena! No, ne dadoše nam da uđemo u grad. Gurnuše nas preko Dnjepra u veliki koncentracijski logor zarobljenika — Darnice ...

Za nekoliko dana sabralo se u Darmicama oko 3000 austrijskih oficira i preko 30000 vojnika. Onda su »veleizdajnici« Slaveni radosno klicali:

— Propala je Austrija! Živio Brusilov! ...

NIKOLA GALOVIĆ

GUSARENJE PO KRAJOLIKU

*Moj brod nije imao jedra
nit je trošio naftu
želja mu nadimala njedra
i pokretala ga volja.
Moj brod nije volio putove
niti je tražio luke
bio je ko olupina čamca
ko kostur ribe na suncu
ko pjesma pjevana pijano
na rođendanu tuge.
Mi smo plovili skupa
od dana do dana
i prevozili noći
od sna do sna.
Dugo smo plovili tako
noseći život i pjesme
noseći razbludne gusle
jedrene gusle plača.
Plovismo po suzama
i rosama
zora i starenja
do kraja
i nismo otkrili umor
nit smo se vraćali natrag.*

Porijeklo, doseljenje i kretanje roda Taš

Stanovništvo Bačke iseljavalo se još za vrijeme seljačke bune Đerđa Dože 1514 godine. Nakon poraza kod Mohača 1526 stanovništvo bježi dalje na sjever. No ipak nešto je i ostalo pod turskom vladavinom. U toku daljnjih buna stanovništvo je stradavalo od Telekijevih, Rakocijevih i Vak-Baćanovih trupa. Kada je Eugen Savojski pobijedio Turke kod Sente 1697 i zaključen mir u Sr. Karlovcima 1699, Bačka je oslobođena i priključena Mađarskoj, koja je bila u sastavu Carevine Austrije. Godine 1699 bilo je nešto naselja pored lijeve obale Dunava i desne obale Tise. Unutar toga područja bilo je pustih i sporadično naseljenih okruga. Taj mali broj preostalih stanovnika činili su Srbi, Hrvati (Bunjevci, Šokci), Mađari, a Nijemaca uopće nije bilo. Tek poslije mira u Požarevcu 1718 nadošlo je vrijeme da se na tome plodnom zemljištu »pristupi i kulturnom osvajanju«. Ujedno opasnost od Turaka još nije minula, pa je naseljavanjem novog stanovništva bilo potrebno ne samo privredno nego i vojničko jačanje. Austrija je preko banke u Beču novčano podupirala naseljavanje Nijemaca iz Rajha.¹

Članovi roda Taš doselili su iz okoline Stutgarta u pokrajini Nekar, a u širem smislu Kraljevine Virtemberg. Između Stutgarta i Ulma pruža se planina Švapska Jura. No u seobi su sigurno koristili riječne doline npr. Filsa i dohvatili se Ulma na gornjem Dunavu. Dalje su Dunavom preko Regensburga i Beča prispjeli u Mohač, sabirnu i rasporednu stanicu iseljenika za Bačku. Konačno su naseljeni u Bačkoj Palanci, gdje je nastalo jako naselje Nijemaca, Nova — Palanka, pored starog srpskog — Stare Palanke. Pored Nijemaca naselili su se u vrlo malom broju Albanci plemena Klimenti poslije 1747 kada jedan dio nije htio ući u sastav Vojne granice u Hrtkocima i Nikincima. Nijemci su im bili kumovi, jer su jedni i drugi bili rimokatolici.² Ovo napominjanjem, jer ćemo se još jednom sresti s Klimentama. Naseljavanje Nijemaca nastalo je poslije spomenute 1718 godine. U Palanku se moglo naseliti više grana roda Taš, no poznat je rodonačelnik Andreas, koji je imao djecu, Johana, Josefa, Markusa, te su dobili kuću, zemlju i oruđa za rad. Tek daljnjim grananjem roda postaju obrtnici, jer se zemlja više nije dijelila nego kupovala. Tako se i raseljavaju u mjesta gdje je bilo posla za njihov obrt. Johan se npr. naselio u Obrovac 8 km. sjeverno od Palanke. Njegova djeca bila su, Georg, Marian, Josef, Andreas, Franz i Adam. Johan je bio i općinski načelnik, a pored materinskog vladao je vrlo dobro srpskim i mađarskim jezikom. Njegov sin Josef odselio je u Beograd, Andreas u Futog i Franz (rođen 1850) u Sr. Mitrovicu, pa Šid, te konačno u Županju.

Potomak drugog rodonačelnika Paul (1778—1836) naselio se u Vinkovce, gdje su rođena djeca, Stefan, Genoveva, Karl i Josef. Stefan je umro u Sesasburgu, Genovevina kćerka Marija bila je udata za Brunšmida u Županju. Josef je umro u Vinkocima 1896 kao umirovljeni k. und k. kapetan. Karl je rođen 28. IV 1815 god.³ Oženio se kćerkom bogataša (pekar, trgovac, arendator) Trejera iz Vinkovaca. Služio je kao oficir u Veroni, Mlecima, te kod Brodske graničarske pukovnije br. 8 i brigade u Vinkocima. U sastavu Gradišćanske graničarske pukovnije br. 7 sa činom potpukovnika učestvuje u bici kod Kustoce 24 VI 1866 gdje je i odlikovan za hrabrost. Dobio je i vojničko plemstvo te kasnije bio zapovjednik Boke Kotorske. Obitelj

Nikole Tomića iz Petrinje poznavala je Karla Taša kao pukovnika, te priča da ga je naš narod veoma poštovao, jer se za svoje Hrvate uvijek zauzimao. Hrvatskim jezikom je odlično vladao. Kad su ga rođaci iz Hrvatske posjećivali u Beču u mirovini, odmah bi započeo govoriti hrvatski. Prema tome, vrlo rado je upotrebljavao naš jezik sjedinjujući ga s ljubavlju prema užoj domovini, Hrvatskoj. U vezi njegovih zasluga i narodnih osjećaja uvršten je u »Album zaslužnih Hrvata u 19 stoljeću« od Milana Grlovića. Umro je u Beču kao general-major 1911 godine. Ostavio je jednog sina i dvije kćeri. Sin mu je tada bio u Austro-ugarskoj pukovnik i zapovjednik pukovnije hrvatskog domobranstva br. 10, a kćerke su se poudavale u Beču.

Treći rodonačelnik Konkord naselio se u Erdevik. Imao je troje djece, Johana, Georga i Katarinu. Johan je odselio kao obrtnik u Čurug u Bačku, a Georg u Lačarak kod Sr. Mitrovice.

Osnutkom tvornice tanina i bačava 1880 u Županji je bilo rada i obrtnicima koji nisu bili u njoj neposredno zaposleni. Kao što smo već naveli tako se i Franjo Taš doselio u Županju i radio kao krojač. Tvornice su pored radnika imale i dosta činovnika, koji su u mjestu dali šiti odijela. Bio je vrlo marljiv obrtnik. Poznavali su ga po dugoj bradi u cijelom kotaru, te kao čovjeka i obrtnika veoma poštovali. Svirao je u klarinet i ujedno bio kapelnik vatrogasne limene glazbe. Kasnije postaje i zapovjednik vatrogasaca, te se za isto društvo mnogo zalagao. No doživio je da su mu njegovi vatrogasci jednom morali na kući i vatru gasiti. Vatrogasci su slavili svoga zaštitnika sv. Florijana, te su na taj dan pravili majales (svečanost u prirodi) u gaju kod bivšeg graničarskog čardaka Orašak br. 71 (na visini zapadnog početka Bošnjaka). Vatrogasna glazba bila je prisutana kod svih značajnih događaja počev od majalesa, proslava, zabava, procesija i konačno ukopa.

Otac Franjo imao je pet sinova i jednu kćerku. Sva su djeca svršila pučku školu u Županji. Imali su vrlo dobre učitelje kao Vilka Šnajdera, Adama Dakića, Josipa Šipuća i ravnatelja Antuna Pavelića. Odgojeni su kao Hrvati, a i takova sredina u kojoj su se rodili i odrasli, djelovala je na proces naturalizacije. Germanizacijom Vojne granice gubili smo ponekad i svoje sinove. Ali, živeći u Austrijskoj carevini, tome mozaiku naroda, isto tako smo i dobivali ljude doseljavanjem sa strane. Ima i takovih koji su postali veliki sinovi našega naroda. Za Županju je značajan takav slučaj i sa Srećkom Albinijem hrvatskim kompozitorom poznatim u Evropi i ostalom svijetu. Talijanskog je porijekla, a otac mu je bio u Županji graničarski oficir.

Sinovi su polazili gimnaziju u Vukovaru, Sr. Mitrovici i Osijeku, a kadetske škole u Beču, Kamenici i Trajskirhenu. Toliku djecu otac je iškolovao što vele »iz igle«. Kada je jedan sin bio u kadetskoj školi u Beču, upozorili su ga da bi mogao dobiti stipendiju iz graničarskih fondova. Stipendije je čak odobravao neki general Taš. Zbog toga, kad se obratio generalu, ovaj mu je iz svojih mirovinskih sredstava plaćao školarinu, sve dok nije svršio kadetsku školu. Tada smo na temelju njegovog rodoslova saznali da je naš koljenović i daleki stric. Sin Franjo je služio kod 29 pješ. pukovnije u Temišvaru, Ruda kod 96 pješ. pukov. u Karlovcu, Karlo kod topničke pukov. u Osijeku i Ivan kod 16 pješ. pukov. u Bjelovaru. Sestra Marija bila je primalja u Zagrebu, gdje je i umrla.

U prvom svjetskom ratu bili su avijatičari, dugo se liječili po bolnicama i postali invalidi. Sin Josip najbolje je prošao, jer je za vrijeme rata bio u Americi. Vratio se poslije rata u Županju i preuzeo očevu krojačku radionicu.

Otac Franjo preživio je prvi svjetski rat i umro 1925. godine. Otpraćen je od svojih županjaca, vatrogasne glazbe, društva i sve svoje djece u Karaševo (županjsko groblje), gdje je i pokopan. Svi su ga znanci žalili, jer su ga poznavali kao trijeznog, valjanog i istaknutog obrtnika.

Ruda Taš polazio je gimnaziju u Sr. Mitrovici. Prijateljevao je sa Klimentom iz Hrtkovaca Đurom Loošom, koji je kasnije bio profesor grčkog i latinskog jezika. Taš ga se sjeća kao karakternog i vrijednog čovjeka. Po-

ginuo je u prvom svjetskom ratu. Godine 1908 Ruda je završio kadetsku školu u Kamenici. Kada je njegov razred te godine bio na taktičkom putovanju, posjetio je u Beču starog strica Karla. Već je poboljšavao, te ga je zatekao u krevetu. Odmah ga je nagovorio hrvatski. Morao mu je mnogo pričati o stanju u Hrvatskoj poslije ukidanja Vojne granice, tadanjim prilikama, te o životu uopće. Tada je vidio i mnogobrojna njegova odlikovanja. Ruda je kao aktivni oficir odlazio iz Karlovca na ispite u Zagreb te završio Filozofski fakultet, (grupa francuski i njemački jezik). Napisao je, »Junakštva naših graničara kod Malborgeta i Predila protiv Napoleona 1809, Karlovac 1911, opseg 16 strana, te »Registratura arhiva i brzo rješavanje pošte«, Zagreb 1964, opseg 141 strana. Poslije rata bio je organizator knjižnica u Zagrebu, te je napisao mnogo stručnih članaka. Odlikuje se ljubavlju za svoj narod, kao i plemenitošću duha, kojega okrijepljuje dobrim djelima prema pojedincima tj. bližnjima. To je jedna od jakih komponenata u psihi roda Taš.

Drugi svjetski rat zatekao je spomenute članove roda Taš već kao stare ljude, a neki su pomrli. Potomstva nije mnogo ostalo, no uglavnom je žensko. Ruda ima kćerku, prof. Ljelju, koja je u Zagrebu studirala povijest umjetnosti i ples. Radila je kao referent u Institutu za narodnu umjetnost i tu je ostavila mnogo radova o plesu. Udala se u Švicarsku, za profesora Retoromana. Ima žensku djecu. Živi u glavnom gradu toga starog evropskog naroda, Kur (Chur, franc. Choire). Naučila je retoromanski, te djeluje i piše na istom jeziku. Retoromanski je zajednički naziv za grupu neoromanskih dijalekata. U Švicarskoj konfederaciji je Rumonč od 1938 četvrti službeni jezik.⁵ Naziv za ovaj narod došao je od pokrajine Recije koja je poznata od Rimljana pa do početka srednjeg vijeka.⁶ To je područje od izvorišta Rajne do Bodenskog jezera, izvorišta Ina i Adidže. Kur je između St. Gotharda i Bodenskog jezera skoro na pola puta. Do danas je u toponomastici ostalo Retijske alpe i planina Retikon (2869 m.) na granici Lihtenštajna i Austrije.⁷

Od sina Josipa ostao je potomak Franjo, koji vodi knjižaru u Županji. I on ima žensku djecu. Tako rod Taš i dalje biološki postoji, no prezime je u odumiranju.

Naseljavanje stranaca-obrtnika na područje Vojne granice (na kojoj je i Županja bila) odvijalo je po planu iz regimente. Tako se i u Županju doseljavao po gdjejkoji obrtnik Nijemac.

Kada je bila okupacija Bosne i Hercegovine 1878 mjesecima se vojska nalazila u ovim krajevima uz Savu. Oko Babine Grede bile su mađarske trupe, a oko Županje Česi i Slovaci. Poslije okupacije BiH dolazi do ukidanja Vojne granice, slobodno kretanje pojedinaca i slobodno naseljavanje. U Županji se tada osniva tvornica tanina, koja privlači obrtnike. To su sve činioци koji su djelovali pri naseljavanju stranaca u Županju. Tada su se naselili Nijemci iz Bačke, neki prije neki kasnije, a to su: Basler, Bišof, Blumenšajn, Brunšmid, Gut, Huber, Kempf, Kist, Laufer, Rudeš, Stekl, Vajnberger, Verner i Vestermajer. Bilo je tu tvorničkih radnika, raznih obrtnika, pa i ribara, i konačno trgovaca. Uslijedila su i naseljavanja Slovaka i Čeha npr.: Lapikaš, Macko, Pšibil, Matjeta, i mnogo kasnije Čehovski.

NAPOMENA

1. Dr Borislav Jankulov, Oslobođenje Vojvodine od Turaka i stanje njeno posle oslobođenja, Naučni zbornik Matice srpske, Serija društvenih nauka Novi Sad 1950., 30, 31, 29.
2. Matične knjige rkt. Nova Palanka 18 st. Izrađivao građu u kolovozu 1953 godine u općini St. Palanka.
3. Podatke stavio na raspolaganje s rodoslovom, Franjo Taš, Županja.
4. Građu stavio na raspolaganje g. Ruda Taš, Zagreb ul. 8. maja br. 76/I.
5. Enciklopedija leksikografskog zavoda 6, Zagreb 1962, 418.
6. F. W. Puzgerov Historički školski atlas, Beč 1904, karta 14.
7. Allgemeiner Handatlas, Dr Ricard Andree, Bielefeld und Leipzig 1881, k. 18.

Sporni kamen međaš

Dva susjedna mjesta — Županja i Bošnjaci — imaju mnogo toga istog i zajedničkog, vezanog za prirodu, obilježje i životne prilike ovoga kraja. Kao glavne značajke tih činilaca jesu: smještaj seoskog i poljskog područja iza velikog zavoja Save, što je uvjetovalo i isti reljef zemljišta — sjeverni dio ravničarski s manjim udolicama, a južni gredski — izbrazdan dubokim barama i dolačama, s mnoštom struga i niza. U drugom pogledu, cijelo to područje pripadalo je u srednjem vijeku istom vlastelinstvu u Virgradu, te je žitelje i naselje jednog i drugog područja snašla ista sudbina u turskoj najezdi i okupaciji. Po oslobođenju od Turaka, dobili su popunu svoje prorijedeonom stanovništvu od jedne iste skupine bosanskih izbjeglica, što potvrđuje i osam istih prezimena u oba sela. Međutim, u graničnoj službi na Savi, pripadali su istoj kompaniji, zajednički snoseći taj teški i opasni život. Ali, kad je nakon »stjerivanja kuća u red« u sadašnje seoske okvire, došlo do razgraničenja poljskog zemljišta (hatara) i uspostavljanja »granice« između ta dva sela — izbila je kod njih zavada i inat.

Zbivanja oko »kamena međaša« nastala su na graničnoj liniji koju su zacrtali krajiški mjernici, od »Vjeranjaka« na sjeveru — do Save na jugu, u vrijeme preuređenja već postojeće Vojne krajine polovinom 18. stoljeća, za vladanja carice Marije Terezije. Rasporedom graničarskih regimenti i kompanija duž granice na Savi, prišlo se i prostornom razgraničenju — kako između samih regimenti i kompanija — tako i novouređenih sela, čiji žitelji od tada imaju stalan status vojnika-graničara. Feudalna vlast koja se sprva, iza oslobođenja od turske vlasti, protezala i na Granicu, te su naši predci imali tada dva gospodara — graničarske oficire i zemaljskog gospodara-vlastelina, — ovime je prestala. Carska komorska vlast nadijelila je graničarske obitelji zemljom, dajući ju u nasljedno uživanje, a za uzvrat oni su dužni besplatno vojevati za cara — kako tu na Granici — tako i na ostalim bojištima. Graničar je bio i »suvlasnik s carem« na šumama svog područja, te je imao pravo na ogrjev, građu i ostale šumske užitke koristeći ih besplatno i u neograničenoj mjeri. Veličina posjeda graničarske kućne zadruge, ovisila je uglavnom od broja muškaraca u kući, sposobnih za vojničku službu. Tako je graničaru-konjaniku pripadalo 16 jutara oranice i livade za 12 kosaca, što je iznosilo oko 6 jutara, dok je pješaku pripadalo samo 12 jutara oranice, a u livadama je bio izjednačen s konjanikom.

Takvo mjerilo vjerovatno je uticalo na veličinu zemljišnog područja svakog sela, pa tako i na ova naša dva susjedna sela. Bošnjaci su u vrijeme »saseljavanja« brojali 139, a Županja 87 kuća, te kao većem selu, Bošnjacima je odmjereno i veći poljski hatar. Sudeći po kasnijim događajima, takvom podjelom zemljišta nisu bili zadovoljni neki Županjci, po svojoj prilici oni, kojima je dio posjeda pripao bošnjačkom hataru. Je li takva podjela zemljišta zaista bila nepravedna, ili su oni smatrali da bi zbog sjedišta kompanije u svom selu, trebali imati izvjesnu prednost, teško je sada ustanoviti. Uglavnom — kamen međaš, postao je kamen spoticanja i netrpeljivosti kod mještana oba sela, što se kroz proteklo vrijeme kad manje, kad više odražavalo. O pomicanju »međaša« sad ovamo — sad onamo, evo što kaže sačuvana pučka predaja:

»Neki nezadovoljni Županji premjeste noću granični kamen na bošnjačku stranu za kojih pesto metara. Bošnjačani, videći sutradan taj kamen duboko u svom polju, odnesu ga na prijašnje mjesto, i o tome obavijeste kapetana, koji tada uspostavi patrolnu službu da se pripazi na postavljenu graničnu oznaku. Kako su vojne dužnosti obavljali graničari jednog i drugog sela, Županji su odnosili kamen u bošnjačko polje, a Bošnjačani ga opet vraćali na njegovo određeno mjesto. I tako redom... Svade i zadjevice ređale su se iz dana u dan. Tko zna dokle bi potrajao taj neugodni spor, da nije za njega saznao »obrštar« u Vinkovcima, i riješio ga »na licu mjesta«, onako, kako je bilo određeno po mjernicima. Strašno ga je razjarila drskost graničarskog svijeta, naime da se usudi dirati i mijenjati ono, što je uspostavila carska krajiška vlast! Sasuo je na kapetana, ostale starješine i proste graničare mnoštvo ukora i prijetnji, zaprijetivši, da će svako daljnje nepoštivanje utvrđene granice, biti najstrožije »kaštigovano«. Tada su se Županji pomirili s time, te je prvošnja podjela hatara uz manje izmjene, ostala sve do danas. Taj dan kada je konačno riješeno pitanje granice između Županje i Bošnjaka, vjerovatno je bio dan Ilinja — po čemu je ona i nazvana »Ilinskom međom«.

Što su Županji izgubili spor s Bošnjačanima na Ilinjskoj međi, oni im to uzvraćaju drugom prilikom — tridesetak godina kasnije. Istina, nije to bila toliko važna stvar, ali ipak, riješili su je na svoju ruku — onako kako bi napakostili Bošnjačanima. Radilo se naime, o bivšoj drvenoj župnoj crkvi sv. Martina, kojoj su ranije pripadale filijalne crkve u Županji i Štitaru. Crkva se nalazila na nezgodnom mjestu u bošnjačkim »Selištima«, po svoj prilici na području Slanić sela, gdje je prilikom visokog vodostaja i poplava bilo pogibeljno doći k misi iz njenih filijala, — »zato je biskup sjedište župe, po želji naroda i privolom krajiškog kapetana, prenio s područja Bošnjaka u Županju«. Od tada crkva nije popravljana, te se god. 1781. nalazila u ruševnom stanju. Na nagovor župnika sporazume se Županji i Bošnjačani, da se od još upotrebljivog materijala te crkve, zajedničkim troškom podigne zavjetna kapelica sv. Roka — zaštitnika od kuge i kolere, koje bolesti su češće harale ovim krajevima. Kapelica se imala podići na Ilinjskoj međi, gdje je nekako i bila polovina puta između dva sela. Materijal od porušene crkve župljani su zajednički prevezli na dogovoreno mjesto, a kip sveca-zaštitnika Županji odnesu u svoju crkvu. Međutim, uoči same gradnje kapelice, taj materijal koji je omrknuo na Ilinjskoj međi, osvanuo je na drugom mjestu, kamo su ga noću prevezli Županji, ali ne u bošnjačku stranu, kamo su nekad odnosili kamen međaš, već sada za onoliku udaljenost u svoju — da im sv. Rok bude bliže i da više štiti njihovo mjesto. Kad su Bošnjačani saznali za taj njihov čin, digoše se i usprotiviše tome, ali uzalud, jer je graditelj Ilija Kavčić iz Vinkovaca već bio postavio temelje crkvice, te ih nije htio po nagovoru porušiti i započimati gradnju na drugom mjestu. Ozlojeđeni Bošnjačani nisu ništa drugo mogli nego da — »krađu svetog Roka« — pripišu Županjcima u »teški grijeh na njihovu dušu«. Nije poznato jesu li Bošnjačani snosili dogovoreni dio troškova gradnje kapelice, ali se zna da nisu imali pouzdanja u županjskog »zaštitnika«, nego uskoro nabavili »svog sv. Roka«, a na Ilinjskoj međi gdje je trebao biti zajednički, postavili su samo drveno Raspeće. A ranije započeta međusobna trvenja i zadjevice su u nekim prigodama ponovno oživljavale i dalje tinjale sve dotle — dok se nisu ugasile u vremenu zaborava, i novim životnim i društvenim prilikama.

Dvadeset godina RKUD „Kristal”

Početak rada tvornice šećera, SLADORANE, kako se tada šećerana službeno zvala, počele su i njene aktivnosti na kulturno-umjetničkom polju. Najprije, u okviru sindikalne podružnice, dok 12. siječnja 1950. godine nije osnovano Radničko kulturno umjetničko društvo, koje je dobilo ime »Kristal«, kao simbol tvornice i kolektiva iz kojeg je niklo i poteklo, i na koje se uvijek moglo moralno i materijalno osloniti.

Danas, kada se nakon dva decenija o tome povede razgovor, kada se osvježe teškoće i uspjesi nastali iz tih teškoća, kada se evociraju zgrade i nezgode, sumiraju sve priredbe i gostovanja, kada se sagledaju nastupi na smotrama i festivalima, priznanja i nagrade, kada se pogledaju diplome i spomen-diplome, općinskog, kotarskog i republičkog značaja, koje ukrašavaju zidove društvenih prostorija, neminovno se nameće osjećaj tihe radosti, i budi se mnoštvo dojmova, u svakom njegovom aktivnom članu iz toga perioda od dvadeset godina.

RKUD »Kristal« iz Županje

Veliki je broj radnika Šećerane i građana Županje, naročito omladine, prošao kroz razne sekcije društva. Neki su bili aktivni pet, deset i dvadeset godina. Mnogi su otišli iz naše sredine, neki čak i u daleke preoceanske zemlje, ali uvijek se sjećaju društva u kojem su surađivali. I sada su u povremenoj pismenoj vezi, i neki još uvijek plaćaju članarinu, iako su već prije dese godina otišli iz Županje.

Na osnivačkoj skupštini, 12. siječnja 1950. godine ustanovljene su dramska i predavačka sekcija, zatim i pjevački zbor, a kasnije — tamburaška i jazz sekcija. Mjeseca rujna 1952. osnovana je još i folklorna, s 24 člana. Društvo je uzelo na sebe velike i opsežne zadatke i obaveze, koje su kasnije iz godine u godinu, postepeno ostvarivane. No, najgore je bilo to što Društvo nije imalo prostora za rad, nije bilo prikladne dvorane, pozornice, rekvizita, garderobe, jednom riječju — nije bilo ničega. Raditi se moralo, pa su se pokusi odvijali po uređima i u prostoriji za sjednice Šećerane. Priredbe su se davale u starom restoranu (danas adaptiranom za poslovne prostorije Kombinata). Pozornica se nekako improvizirala, od starih dasaka, letava, i pak-papira. U jednom dijelu restorana bio je beton. Umjesto stolica služile su drvene rasklimane klupe. Dugački stolovi, koji su služili za jelo, iznašali su se van. No, unatoč takvim uvjetima rada, na toj i takvoj pozornici izvođena su vrijedna i zapažena djela. »Kotorski mornari« (prva premijera), pa »Revizor«, i druga dramska djela. Nestrpljivo su se čekale premijere, a mjesta nikada nije bilo dosta. U jednoj godini davane su tri do četiri kazališne premijere.

Tada je Društvo povelu akciju za izgradnju doma kulture, pa je, zahvaljujući takvoj aktivnosti, Glavni odbor sindikata prehranbene i duhanske industrije Hrvatske, dodijelio pomoć od 3.500.000 dinara za gradnju doma i za nabavku jednog kinoprojektora. I zaista, dana 5. listopada 1950. godine, predsjednik i tajnik Društva (Šimunović i Parmač) simbolično su postavili kamen temeljac. Oduševljenje je bilo veliko, a prava »poplava« dobrovoljnog rada čitavog kolektiva Šećerane bila je svakim danom sve veća. Radni član bio je jedinstven i velik, a najveći entuzijasti bili su članovi »Kristala«. Jer, gradi se dom kulture, gradi se pozornica, doći će prave kulise, tu su i društvene prostorije i uvjeti za rad, o čemu se maštalo. I dom je izgrađen samo na dobrovoljnoj bazi. Jedino je utrošen iznos dobiven od sindikata za kinoprojektor i materijal. I na sam praznik Prvogaja maja 1951. bilo je svečano otvorenje, uz prigodan program kojeg su izveli članovi »Kristala«, i članovi »TAMBURICE« Pivovare iz Zagreba, uz prisustvo velikog broja gostiju, privrednih, političkih i kulturnih radnika. Sada je društvo moglo raditi i razvijati se, kao i svaki drugi živi organizam, krčeći sigurnim koracima naprijed u produblivanju i razvijanju svoje djelatnosti. Rezultati rada očiti su. Oni govore da je samo dramska sekcija izvela pedeset pet kazališnih djela. Navest ćemo neka od njih: »Kotorski mornari«, »Iz mraka«, »Hasanaginica«, »Svi moji sinovi«, »Mrtvi ne plaćaju porez«, »Revizor«, »Mladost otaca«, »Duboko korijenje«, »Ženidba«, »Bijeli se usamljeno jedro«, »Utopljenici«, »Mladost pred sudom«, »Mečava«, »Klupko«, »Hura, sinčić je došao«, »Gospodsko dijete«, »Smijeh i suze na trnu i kamenu«, »Šarena lopta«, »Sustanarka«, »Put zločinu«, »Sjene jeseni«, »Inoča«, »Bečaruša«, »Seoska lola«, itd.

Predavačka sekcija je u prvim godinama, također, izvršavala svoje zadatke, sve dok taj rad nije prešao u okvir rada Narodnog sveučilišta. Svakoga tjedna, određenog dana, održavana su predavanja u okviru sindikalnih večeri. Može se konstatirati da su ta predavanja bila vrlo dobro posjećivana i da su postignuti vidni rezultati. Pjevački zbor također je nastupao u svim svečanim prilikama. Rad ove sekcije bio je u prvim godinama, također veoma plodan: okupljao je preko četrdesetak članova i nije tada bilo ni jedne prigode u kojoj ova sekcija ne bi uzela udjela. Uslijed pomanjkanja stručnog kadra, kasnije je ova sekcija prestala s radom. Za folklornu sekciju nabavljeno je, 1952. godine šest pari ženskih i muških slavonskih narodnih nošnji. I ova je sekcija uzimala udjela na akademiji, te na kotarskim, oblasnim i republičkim smotrama. Kulminacija plodonosnog rada ove sekcije bio je nastup u Slavonskom Brodu, na festivalu Hrvatske, 1. lipnja 1954. u Bujama, na smotri Hrvatske i Slovenije, kada je osvojila prvo mjesto.

Tamburaška sekcija imala je, pri osnutku, svega tri stare tamburice, a 1952. izvršena je nabavka komplet garniture, i rad je oživio. Tada je ova sekcija, zajedno s folklornom, počela spremati nastupe, a subotom i nedjeljom organiziraju se drugarske večeri i zabave. Daljnjim radom rasle

su i potrebe, pa je društvo uz pomoć šećerane nabavilo glasovir. To je bio veliki događaj za glazbenike. Kasnije je kupljena jedna, a potom i druga harmonika, pa klarinet, saksafon, truba, pojačalo, mikrofon, bubnjevi i formiran je jazz-orkestar.

Sada je tek počeo u pravom smislu riječi muzički rad, jer su stvorene dvije glazbene sekcije. Na gostovanja izvan Županje, s dramskom sekcijom išla je i glazbena, koja bi poslije dramske priredbe svirala za ples i zabavu. Ovakva su gostovanja po našim selima veoma rado primana i rado dočekivana. U mnogim selima tada nije bilo ni pozornice, ni dvorane, pa su se predstave davale u jednoj školskoj prostoriji. Nije bilo električne rasvjete, pa je »Kristal« instalirao rasvjetu uz pomoć akumulatora-kamiona (nije bilo autobusa), a pozornicu je improvizirao. U tim selima tada je, prvi puta zasjala električna rasvjeta, pa je to bio mali događaj, koji je mještanima dao jačeg poticaja za dalju izgradnju električne mreže. I unatoč svemu, priredba je davana s uspjehom, na zadovoljstvo mještana, a pogotovo članova »Kristala«.

Dramska sekcija je jedna od najaktivnijih. Od osnutka, nije bilo predika u njenom radu. Sudjelovala je na svim općinskim, kotarskim, oblasnim i republičkim smotrama i festivalima. Na općinskim i kotarskim smotrama i festivalima zauzimala je vidna mjesta, dobivala nagrade i diplome i dostojno zastupala svoje mjesto. Gajila je tradicionalnu suradnju s društvom iz šećerane Belje, a gostovala je u mnogim mjestima izvan komune. Najznačajniji uspjeh postigla je ta sekcija na Festivalu dramskih amatera Hrvatske 1967 godine u Grubišnom Polju, s komadom Joze Ivakića — »INOČA«, te komadom »BECARUŠA«, od Petra Petrovića-Pecije u Kninu, kao i u selu POLAČA (kod Knina).

Jazz-sekcija prerasla je u vokalno-instrumentalni sastav, te daje plesne večeri svake subote i praznika.

Tamburaška sekcija broji desetak članova, i ona sudjeluje u svim manifestacijama. Pravi je užitak ljubiteljima narodnog melosa kada tamburaški orkestar nastupa na nekoj zabavi, jer zaista ima bogat repertoar. Njegovi članovi uzimaju i važan udio u manifestaciji ŠOKAČKO SIJELO. Tamburaški orkestar gostovao je i na Rijeci, kod tamošnjeg novoosnovanog regionalnog društva »SLAVONAC« (ondje živi oko 6000 Slavonaca), te je zajedno s tamburaškim orkestrom »ISKRA« s naše gimnazije sudjelovalo na festivalu tamburaške glazbe Jugoslavije u Osijeku, ove godine, (1970). gdje je bio zapažen i pohvaljen.

RKUD »Kristal« je od osnutka i organizator i nosilac svih kulturno-umjetničkih i zabavnih priredaba i gostovanja. U nekoliko navrata organizirano je i gostovanje ansambala iz Čehoslovačke i Poljske. U suradnji s Narodnim sveučilištem, sada se organiziraju i veća gostovanja kazališnih i opernih kuća, te održava kulturna suranja i s drugim komunama i u drugim republikama. »Kristal« je povezan i s kulturno umjetničkim društvima i amaterskim kazalištima na ovom dijelu Slavonije i Baranje. On je bio i inicijator, a sada i domaćin, najmasovnije i najbolje primljene kulturno-zabavne narodne manifestacije u Županji — »Šokačkog sijela«, koje bi se trebalo održavati svake godine.

RKUD »Kristal«, povodom svog dvadesetogodišnjeg jubileja od Prosvjetnog Sabora Hrvatske, dobilo je SPOMEN DIPLOMU, ispisanu na jelenskoj koži, koja se, inače, vrlo rijetko daje amaterskoj družini.

Ivan Herman, Poslije bitke — pusto polje (nagradaena slika)

Sikirevci — nekada

Preseljavanje stanovništva i numeracija kuća u Sikirevcima

Godine 1749 pristupilo se uređenju sikirevačkog atara. Glavna cesta Velika Kopanica — Samac, trasirana je južnije prema Jelasu. Također je prosječena nova cesta prema Gundincima nazvana Markovića sokak. Na glavnu cestu dobio je tada izlaz Živića sokak, koji je ranije išao iza sadašnje crkve. Na dijelu od crkvenog zemljišta do kuće Živić-Markuline, naseljeni su tada Čivići, pa je time zatvoren stari pravac Živića Sokak. U sredini sela Markovićima je oduzet veći komad zemljišta za potrebe vojničkih zgrada. Za ovo zemljište dobili su Markovići zemljište u Velikom Polju na potezu od tzv. »Brda« do Mlake«. Za potrebe vojnog vježbališta zvanog »Plac« Markovićima je oduzeto sve zemljište preko Jelasa, pa su kao naknadu dobili cijelu dolinu »Veliko Jasinje« na međi atara Gundinci sve do Babogredskog atara.

Graničarska uprava sagradila je na oduzetom zemljištu u sredini sela godine 1761 zgradu Zapovjedništva sikirevačke kompanije, a njoj preko puta iste godine sagrađena je zgrada za kapetanski stan, koji je imao okućnicu (1 kat. jutro i 411 čhv.). Godine 1765 sagrađena je u vojnom vježbalištu »Plac« zgrada skladišta u koji su graničari morali obavezno uskladištiti jedan dio žitarica za slučaj nerodne godine. Do skladišta sagrađena je 1826 zgrada za stan vojnog liječnika (ranarnika), a do ove zgrade sagrađena je 1826. zgrada za oficirske stanove. Uz ovu zgradu je država otkupila od Bašlinovića zemljište i ondje 1836. sagradila školsku zgradu. Do škole imali su zemljište Živić-Karlavini, koje su 1825. kupili Živić-Vincijanovi i osnovali svoje okućnice.

Godine 1761 izdana je zapovijed o preseljenju stanovništva i gradnji kuća s južne strane uz glavnu cestu. Propisan je oblik kuće, te vrst i broj prostorija u kući. Tko se protivio preseljenju, dobio je kaznu od 50 batina, ali tko je sagradio veću i bolju kuću, dobio je nagradu od 60 forinti. Tako je selo dobilo današnji svoj oblik. Godine 1780 provedena je numeracija kuća. Tada je u selu bilo 98 kuća, odnosno 98 kućnih brojeva. Brojevi su počimali sa zapada i broj 1 imali su Nikolić-Koncvaletovi, a 98 imali su Dimšić-Božanovi.

Nakon razvojačenja Graničarske uprave vojne zgrade su raspoređene ovako: zgrada zapovjedništva dodijeljena je za sjedište općine Sikirevci, a zgrada kapetanskog stana za školu. Stan liječnika, odnosno dotičnu zgradu, kupio je posljednji vojni liječnik dr Leopold Holzer, a zgradu oficirskih stanova kupio je Martin Marković, državni nadlugar, koju je kasnije prodao njegov unuk Stjepan Sivoš.

Dvjestogodišnjica škole u Sikirevcima

Brodsko Graničarska pukovnija izdala je godine 1773 naredbu da se u Sikirevcima otvori Osnovna škola, budući je u selu postojalo sjedište Graničarske kompanije. Do tada su Sikirevčani polazili školu u Samcu, gdje je 1764 godine sagrađena školska zgrada, za koju su stanovnici Sikirevaca sno-

sili polovinu troškova gradnje. Škola u Sikirevcima je otvorena 15. prosinca 1773, a imala je službeni naziv: »TRIVIJALNA ŠKOLA SATNIJE DRUGOGA MAJORA«. Školu su polazili samo muškarci, a u početku bilo je 16 polaznika različite starosti. Nastavni jezik bio je njemački, a obuka je trajala dvije godine. Prvi učitelj bio je Ivan Hartel, rodom iz Mađarske, koji je ovamo došao iz Velike Kopanice, gdje je škola ukinuta. On je službovao uz mjesečnu plaću od 15 forinti.

Prilikom otvaranja škole nije bilo podesne zgrade, pa se obuka održavala u nekoj privatnoj kući. Godine 1776. sagrađena je prva školska zgrada. To je bila drvena građevina, blatom omazana i okrečena, a pokrivena hrastovim daščicama (šindrom). Škola je sagrađena u sredini sela, po svoj prilici na mjestu gdje je danas župna crkva. Kod škole učitelj nije imao vlastitog vrta, pa je Brodska pukovnija odredila 24. travnja 1779 da sikirevački učitelj koristi za svoje potrebe jedan dio kapetanskog vrta. Sikirevci su u vrijeme otvaranja škole imali 95 kuća s 1120 stanovnika. Nakon 14 godina svoga postojanja škola u Sikirevcima je ukinuta 1. srpnja 1787 godine, a učenici su nastavili polaznje škole u Velikoj Kopanici. U Sikirevcima su službovali ovi učitelji: Ivan Hartel, Josip Pejić, Josip Slanić i Antun Alković. Nakon što je škola ukinuta, zgrada škole izdana je za Vojnu bolnicu.

Nakon 43 godine prekida, u Sikirevcima je ponovno škola otvorena 23. studenoga 1830 godine. Stara školska zgrada je u međuvremenu porušena, pa je za održavanje nastave iznajmljena jedna soba u zadržnoj kući Jozе Bašlinovića, umirovljenog graničarskog kapetana. Ovaj Bašlinović bio je unuk kapetana Pavla Bašlinovića, kojemu je austrijska carica Marija Terezija godine 1762 podijelila plemićku titulu. U početku bilo je u sikirevačkoj školi 60 polaznika obojega spola i različite starosti. Prvi učitelj postao je Nikola Galović-Poljarev, koji je do tada bio bogoslov u Đakovu. On je s Brodskom pukovnijom zaključio ugovor 1. prosinca 1830, i službovao je uz plaću od 48 forinti godišnje. Kasnije se priženio u zadrugu Marković-Birtovu i promijenio prezime u Marković, te je pod tim imenom službovao sve do 1849 godine.

Nakon 6 godina opstojanja škole država je kupila zemljište od zadruge Bašlinović i na tome mjestu godine 1836 sagrađena školska zgrada. Nacrtr za školu dala je Brodska graničarska pukovnija, a posao oko gradnje vodio je tesar Tomo Rakitić. Zgrada je bila drvena, lijepo izrezbarena, a imala je učionicu i stan za učitelja. Godine 1869 prušena je drvena zgrada i sagrađena nova zidana školska zgrada. Troškove gradnje snosila je u cijelosti država. Škola je imala učiteljski stan. Počev od 1850. godine sikirevačku školu polaze dječaci iz Samca, Kruševice i Jaruga, radi učenja njemačkog jezika. Od godine 1872. u Sikirevcima je sjedište Njemačkog školskog vijeća za mjesta Sikirevci, Jaruge, Kruševicu i Šamac.

Prilikom razvojačenja Vojne granice, država je Sikirevcima ustupila bez naknade godine 1871 veliku i masivnu zgradu, dotadašnji kapetanski stan, s vrtom na površini od jednog kat. jutra i 411 čhv., s tim, da se u toj zgradi otvori škola. Troškove preopravka zgrade snosila je država. U ovu zgradu je 12. listopada 1874 preselila dječaćka škola, dok je djevojčka škola ostala u dotadašnjoj zgradi preko puta crkve. Brodska imovna općina je 1875 godine poklonila školi iznos od 2.171 forint za osnivanje knjižnice i nabavku opreme.

Zgrada bivšeg kapetanskog stana, kao i zgrada zapovjedništva sikirevačke kompanije sagrađena je godine 1761. Zgrada magazina porušena je poslije Drugog svjetskog rata, dok ostale dvije zgrade postoje i danas. Jedna služi za Mjesni ured, a druga za školske prostorije.

Na sikirevačkoj školi od otvorenja (1830), do Drugog svjetskog rata, službovalo je 29 učitelja i učiteljica. Od toga je najdulje službovao Franjo Kladarić, koji je bio u Sikirevcima 29 godina, i Jelka Pizar (rođ. Kladarić), koja je službovala 28 godina. Na školi su službovali i tri rođena sikirevačana i to: Nikola Galović-Marković 19 godina, Mato Zečević 7 godina, i Marija Marković-Šumarova jednu godinu.

STJEPAN GRUBER

1899—1970

Prošle godine, početkom mjeseca travnja preminuo je dosadašnji urednik našeg zbornika i vrijedni kulturni radnik profesor Stjepan Gruber. Pok. Gruber bio je pokretač mnogih akcija na području kulturne djelatnosti u Županji i okolici, osnivač i organizator muzeja, te inicijator zamisli da se u blizini Županje izgradi reprezentativni etno-park. Nije potrebno nabrajati što je sve uradio prof. Gruber za posljednjih dvadesetak godina otkada stalno živi u Županji. Važnije je reći da je bio rijedak čovjek u pogledu inicijativnosti i akcije, da je znao okupiti suradnike, pokrenuti posao, uporno gurati ljude naprijed, sve dok se zamišljeno i planirano ne ostvari. Upravo takvih ljudi imamo malo. Zbog toga je njegovom smrću gubitak to veći. I praznina iza njegove smrti dugo će se osjećati na području gdje je djelovao. Od zamišljenih akcija u koje je pok. Gruber uložio mnogo truda i ljubavi, pored spomenutog muzeja, treba istaći njegovu djelatnost u okviru Ogranka Matice hrvatske u Županji. Kao duša toga ogranka on je uredio i omogućio objavljivanje dvaju zbornika s nizom vrijednih priloga, a već je bio započeo s pripremanjem i trećega, no u tome ga je spriječila iznenadna smrt. Između mnogih korisnih inicijativa treba istaći i jednu, koju je on proveo skupa s književnikom Ivo Balentovićem, naime uređenje groba hrvatskog etnografa i pripovjedača Josipa Lovrečića u selu Čardaku kraj Gradačca u Bosni. Gruber je žilavo radio usporedo na više različitih sektora. Pored oživljavanja uspomene na pojedine zaboravljene ljude od vrijednosti, on je bio inicijator i realizator postavljanja spomen-ploče na rodnoj kući kompozitora Srećka Albinija, prigodom 100-godišnjice njegova rođenja. Svestran i agiln, uvijek s mnogo novih ideja i zamisli, Gruber je (iako rođen u Zagrebu), bio čvrsto povezan sa Županjom i okolicom, osjećajući iskrenu ljubav za taj kraj i radeći za njega zdušno, svestrano i s rijetkim entuzijazmom.

AMBROZIJE BENKOVIĆ

Krajem prošle godine (20. XII 1970.) umro je u Županji suradnik našeg zbornika, književnik i publicist, svećenik Ambrozije Benković, rođen u Ugljari g. 1890. Pok. Benković bio je čovjek svestrane naobrazbe, rijedak erudita, pisac niza zanimljivih i vrijednih publikacija, od kojih spominjemo monografiju »Gorice«, kao i obimniju povijest župe Lukavac, dok mu je u rukopisu ostala monografija župe Tuzla. Također je značajna i njegova knjiga — povijesni priručnik »Naselja Bosne i Hercegovine s katoličkim stanovništvom.« Svojevremeno, Benković je bio urednik sarajevskog »Hrvatskog dnevnika«, zatim upravitelj zadruge »Narodna prosvjeta« u Zagrebu, suradnik niza časopisa i novina, čovjek čvrsta značaja, inkarnacija upornosti i marljivosti, sve do pred samu smrt koja ga je snašla, tako reći, u najvećem poslu.

(ib)

PEDESET GODINA NK »GRANIČAR« U ŽUPANJI

Ove godine navršava se pedeset godina od kako je u Županji osnovano športsko društvo »Graničar«. U sastavu toga društva postojale su povremeno i druge športske sekcije, ali je rad nogometne sekcije gotovo neprekidan. Dugi niz godina djelovala je u sklopu društva i kazališna ili diletantska sekcija, pa je prema površnoj procjeni prikazano u toku postojanja društva oko tridesetak različitih igrokaza. Taj rad »Graničarove« kazališne družine nadovezivao se, odnosno nadopunjavao s onim HPD »Tomislav«, koje je također pored pjevačke imalo isto takvu sekciju. U društvenom životu i razvoju mjesta i okolice i »Graničar« je imao, a i danas još ima prilično istaknutu ulogu. Šta više, prošle (1970) godine u prigodi proslave 50-godišnjice postojanja Jugoslavenskog fudbalskog saveza, utvrđeno je da je pojava »prve lopte« u ovim krajevima (i na Balkanu) vezana upravo za Županju, jer je prije punih devet decenija ta lopta donesena na isti teren gdje se i danas nalazi igralište NK »Graničar« (o tome se govori i u našem feljtonu »Jedna šokačka lady«), pa je u tome znaku na tribinama postavljena mramorna spomen-ploča. Osnutak »Graničara« vezan je za g. 1921.

(ib)

NAPOMENA UZ NAŠE SLIKE

Među ilustracijama zbornika želimo čitateljima obratiti pozornost na fotografije slikarskih radova **Marije Bačić**, **Josipa Babogredca**, **Ivana Hermana** i **Rudolfa Švagela Lešića**. Marija Bačić je slikarica naivkinja, živi i radi u Babinoj Gredi. Josip Babogredac, učitelj (r. 1907 u Bošnjacima) slikar je »samouk« i autor niza uspješnih radova s kojima je sudjelovao na nekoliko prigodnih izložbi. Nameće se potreba održavanja jedne njegove retrospektivne izložbe. — Ivan Herman - Zile, najmlađi je među njima (r. 1937 u Starom Slankamenu), završio Akademiju primjenjene umjetnosti (1962), živi u Županji i do sada je priredio ili sudjelovao na nekoliko izložbi, a radovi su mu bili zapaženi i doživjeli su povoljne ocjene. — Rudolf Švagel Lešić (r. 1911 u Županji) kipar, studirao je u Zagrebu i Parizu i sudjelovao na nizu izložbi, a danas živi povučeno u Vodnjanu u Istri.

UZ OVAJ ZBORNİK

Treći svezak »Županijskog zbornika« pojavljuje se samo jednim dijelom ispunjen priložima koji su zatečeni nakon smrti ranijeg urednika prof. Stjepana Grubera, a većinom s priložima što su pristigli posljednjih mjeseci. Kako je to relativno kratko vrijeme, naime razdoblje od pojave drugog sveska do pojave ovog, trećeg, novom uredništvu nije preostalo drugo, no da svoju koncepciju prilagodi postojećoj mogućnosti, tj. da u zbornik uvrsti i neke priloge koji se uvijek ne poklapaju s kriterijem i nakanama što iniciraju ediciju ovakve naravi. Netko će, možda, primjetiti, da je samò ime našeg zbornika izvjesno omeđenje u pogledu teritorijalnog obuhvata suradnika, odnosno tematike, što međutim ne možemo prihvatiti. Ime zbornika je samo pokazatelj njegova centra, dok je intencija izdavača obuhvaćanje šireg zavičajnog okvira, pa je tako, primjerice, u ovom svesku uvršten i prilog o selu Ulicama u bosanskoj Posavini, jer je, na koncu, riječ o narodu koji se za posljednjih stoljeća miješao i vremenski je srođen i — istovjetan.

Među našim priložima nalazi se na pr. jedna novela starijeg županijskog pisca Ferde Juzbašića-Selima koja, iako nije na nekoj većoj literarnoj razini, treba da osvježi uspomenu na ime koje je danas gotovo potonulo u zaboravu. Jednako tako ima priloga koji nemaju izravne veze sa zavičajnom stvarnošću (na pr. prilozi Ante Kovača) ali su uvršteni kao djela renomiranog književnika i publicista, sina našeg sela Vrbanje.

Kao i većina zbornika nastalih u pokrajini i u znaku skromnije dotacijske potpore — što je itekako važan i odlučan činilac — i ovaj zbornik dobrim dijelom je ovisio o dobroj volji svojih suradnika, o slučajnosti prispjeca ponekoga priloga, a sav rad na njegovom ostvarenju i dovršenju baziran je uglavnom na dobrovoljnom radu i stanovitom entuzijazmu pojedinaca koji su ga pripremali i dotjerivali.

Također treba istaći, da je opseg zbornika bio diktiran skromnim mogućnostima Ogranka, dok je, obzirom na sadržaj zbornika, suradnicima ostavljena prilična sloboda iznošenja i obrade dotične problematike, odnosno tematike, jer, na taj način, — što ovdje želimo napomenuti — svaki suradnik ujedno snosi za svoj prilog moralnu odgovornost. Budući dakle da rad na ovakvome zborniku iziskuje prilične žrtve i skopčan je s poteškoćama, pozivamo svoje brojne prijatelje u Županji, okolici, Zagrebu, i ostalim mjestima, da ga svesrdno prigrle i pomognu nam na njegovom raspačavanju. Na zalih imamo još izvjestan broj zbornika br. 2, pa pozivamo one koji ga nemaju neka ga naruče na adresu: Ogranak Matice hrvatske, Županja, cijena mu je 10,00 ND, a novac se šalje na br. žiro rna

3491-9-476

s napomenom »za zbornik«, razumije se uz navod sveska, odnosno naručenog godišta.

Isto tako upućujemo poziv dosadašnjim i budućim suradnicima našeg zbornika, da svoje priloge upućuju na gornju adresu do konca mj. kolovoza ove godine.

Uredništvo

K A Z A L O

- 5 Krunoslav Tkalac, SELO GUNJA U DALJOJ I BLIŽOJ
PROŠLOSTI
- 21 Mara Švel, SVRŠETAK MANDEKINIHI
- 29 Stjepan Pavičić, RAZVITAK NASELJA U ŽUPANJSKOM
PODRUČJU
- 42 Ferdo Juzbašić, SAMA
- 51 Ing Viktor Horvat, SELO ULICE
- 68 Miro Maričić, I RIJEKA SE U LAKAT SAVILA (pjesma)
- 68 Miro Maričić, SUNCE JE ISUVIŠE VISOKO (pjesma)
- 69 Ivo Balentović, JEDNA ŠOKAČKA LADY
- 74 Ferdo Bačić, PROLJETNE TERCINE (pjesma)
- 74 Josip Bačić, VLAK MOJIH NADA (pjesma)
- 75 Krunoslav Tkalac, PORIJÉKLO I KRETANJE ŠOKACA IZ
BOSNE PREMA SJEVERU PREKO SAVE
I DUNAVA
- 81 Ante Kovač, RAZMIŠLJANJA O BEČARCU I BEČARIMA
- 89 Antun Matasović, ZALJUBLJENI MOMAK
- 93 Julije Njikoš, SLAVONSKI SVATOVSKI OBIČAJI
- 103 Krunoslav Tkalac, KASTEL KOSTROMAN
- 107 Ilija Lešić Bartolov, MARIKA
- 126 J. Kovačević, VEGETACIJA PODRUČJA OPĆINE
ŽUPANJA
- 133 Ferdo Bačić, DIDA JOSA PUZDERAN
- 137 Antun Matasović, PISANICE I SVILOPISI
- 142 Dr Marko Kadić, ŽIVOTINJE U NARODNIM PJESMAMA I
ZAGONETKAMA
- 149 Ivo Balentović, PRIČA O SKITNICI, MARIŠKI I VRAPCU
- 153 Antun Matasović, BABA MATIJA
- 156 Matin Robotić, JABLAN (pjesma)
- 157 (ib) NE ZEPPELIN, NEGO ŠVARCOPLAN
- 160 Karlo Bušić Jelić, NEZASITNI GOSTI
- 166 (ib) TRIDESET GODINA »TOMISLAVA«
- 172 Ante Kovač, MOJI PRVI DANI U RUSIJI G. 1916
- 176 Krunoslav Tkalac, PORIJÉKLO, DOSELJENJE I KRETANJE
RODA TAŠ

- 179 Ilija Lešić Bartolov, SPORNI KAMEN MEĐAŠ
 181 Josip Šimunović, DVADESET GODINA RKUD »KRISTAL«
 185 Ivan Marković, SIKIREVCI — NEKADA
 187 (ib) IN MEMORIAM (Stjepan Gruber,
 Ambrozije Benković)
 188 PEDESET GODINA NK »GRANIČAR« U
 ŽUPANJI — Napomene uz naše slike
 189 UZ OVAJ ZBORNIK

SLIKE U TEKSTU

- 7 Seljačka djevojka iz Šokadije (foto Dabac)
 27 Žetva u Babinoj Gredi, uljena slika Marije Bačić
 33 Slavonsko kolo (foto Dabac)
 43 Na obali Save g. 1880
 71 Portret Katarine Hepburn
 72 Katarina i Fred Hepburn za vrijeme igranja tenisa
 77 Portret Šokca, uljena slika Josipa Babogredca
 87 Motiv iz Županje (Gačka bara)
 92 Anđeo iz mramora, spomenik Rudolfa Švagela Lešića
 99 Pogled na svratište »Jelen« u Županji (prije »Weinberger«
 102 Slavonski krajolik, rad Ivana Hermana
 109 Crtež lijepe Marike (Ivan Herman)
 115 Svratište »Kober« i crkva u Bošnjacima
 125 Glava, crtež I. Hermana
 132 Volovska zaprega, linorez Bogoljuba Stengla
 167 HPD »Tomislav« iz Županje
 169 Kralj Tomislav, brončani reljef Rudolfa Švagela Lešića
 181 RKDU »Kristal« iz Županje
 184 Poslije bitke, slika Ivana Hermana

Rukopis predan u tisak dne 15 XII 1970, tiskanje dovršeno 25 II 1971, — Naklada 1000 primjeraka.

Ispravak! U prošlom godištu zbornika (sv. 2) pogrešno je na str. 216 otiskano (u članku »BIBLIOGRAFIJE«) ime slikarice — samouka Marije Bačić (ondje je Babić), pa molimo da se ispravi.

Pozivamo suradnike i prijatelje da prouče bibliografske priloge u zborniku sv. 1 i sv. 2, te da nam jave ev. propuštena imena zaslužnih ljudi šire županjske okolice, te ujedno da nam pošalju i podatke koje znadu, kako bi u sv. 4, tj. budućem zborniku mogli objaviti nastavak životopisa onih koji nisu do sada još objavljeni.

Gradska knjižnica Županja

620027821

Z
ZAV
ŽUP3

Gradska knjižnica Županja

620027821 / 77.703